

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
HÜSEYN CAVIDİN EV MUZEYİ

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin
90 illik yubileyinə həsr olunur*

GÜLBƏNİZ BABAXANLI

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ HÜSEYN CAVID

Bakı-Proqres- 2013

UOT: 82-121 (3-05)

Redaktor: **Aybəniz Əliyeva-Kəngərli**
Filologiya üzrə elmlər doktoru

Gülbəniz Babaxanlı. Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid.
Bakı, Proqres, 2013, 160 s.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Gülbəniz Babaxanlının bu kitabında dahi sənətkar Hüseyn Cavid irsinə Ümummilli lider Heydər Əliyevin göstərdiyi diqqət və qayğıdan bəhs olunur. Ulu öndərin mədəniyyət siyasətinin açıqlanması kontekstində iki dahinin münasibətləri araşdırma obyektinə çevrilir.

Ədəbiyyatşünaslar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

ISBN: 978-9952-8207-8-2

© Gülbəniz Babaxanlı, 2013

İKİ ƏBƏDİYYƏT

(ÖN SÖZ YERİNƏ)

Deyirlər, bir alimdən soruşurlar ki, əbədiyyət nədir? Alim çox çalışır ki, elmi terminlərlə əbədiyyətin nə olduğunu başa salsın, ancaq bir şey çıxmır. Axırda deyir:

- Almazın nə olduğunu bilirsinizmi?

Deyirlər ki, hə, bilirik, dünyada ən bərk şeydir. Onda alim bir də soruşur:

- Bəs dünyadakı ən böyük dağı tanıyırsınızmi?

Deyirlər ki, hə, tanıyıraq – Everestdir.

Alim deyir:

- Onda təsəvvür edin ki, Everest tamam almazdandır.

Hər min ildən bir sərçə boyda zəif bir quş gəlib həmin almaz dağın başına qonur və cəmi bir dimdik vuraraq uçub gedir. Bir də min ildən sonra qayıdıb eyni işi görür. Bax, həmin almaz dağı həmin quş dimdikləyib qurtarandan sonra əbədiyyətin bir anı keçəcək...

Pritçadakı alimin dediyi hələ cəmi bir əbədiyyətin bir anıdır. Onda gör, iki əbədiyyəti necə təsəvvürə sığışdırmaq olar: Heydər Əliyev əbədiyyəti və Hüseyn Cavid əbədiyyəti. Bu iki əbədiyyətin birliyindən, vəhdətindən danışılır bu kitabda. Azərbaycanın iki qürur qaynağından, bütövlükdə Türk dünyasının, insanlığın iki qürur qaynağından bəhs açılır. Və o da maraqlı doğurmaya bilmir ki, bu iki əbədiyyəti bir-birinə bağlayan ən möhkəm tellərdən biri də məhz ədəbiyyatdır.

Bu nədir, sadəcə bir təsadüfmü? Sözlərin səslənişindəki ilgincliyi yaxınlıq mı? Hər halda, burada bir hikmət də olmamış deyildir. Çünki hər iki dahi bəşər həyatında ədəbiyyatın roluna yüksək qiymət vermiş, insanlığın ərəsəyə gətirdiyi ən böyük milli-mənəvi dəyərlər sırasına daxil etmişlər. Böyük Hüseyn Cavid 1915-ci ildə “Açıq söz” qəzetində dərc etdirdiyi “Müharibə və ədəbiyyat” məqaləsində öz vətənpərvər-proqressiv fikirlərini belə ifadə edirdi: “...Tələbə və talibələr ikmali-təhsildən sonra bir də

kəndi filosofları, ədibləri tərəfindən yazılmış əsərləri mü-taliyəyə başlarlar. Şübhəsiz ki, ən faydalı düşüncələr, ən ciddi mühakimələr də yalnız fəlsəfə və ədəbiyyat vasitəsilə əldə edilə bilər... Bir gənc bir şeir, bir hekayə, bir roman, bir tarix, bir faciə oquyacaq olursa, dərhal kəndisinə ruh-daş, məsləkdaş olmaq üzrə bir qəhrəman seçər, bir tip bə-yənir və o ruhda yaşamağa yeltənir və o məsləkdə yaşa-maq istər və bu yazılan əsərlər isə, adətə aləmşümul bir müəllim yerinə keçər, qarelərin ruhlarına nüfuz etməyə başlar.”

Dədə qorqudlar, nizamilər, füzulilər, cavidlər yurdu-nun dahi yetirməsi olan, bu böyük müəllimlərin əsərlərin-dəki humanist, vətənpərvər ideyalardan tərbiyə alan Hey-dər Əliyev də ədəbiyyata çox böyük önəm verən və yeri gəldikcə bu bəşəri təfəkkür sahəsinin inkişafına əlindən gələn yardımını əsirgəməyən dünya şöhrətli bir siyasət ada-mı, bir diplomat, bir ensiklopedik zəka sahibi kimi tanın-mışdır. Onun ədəbiyyat, ədəbiyyatın bəşər tarixində oynadı-ğı mütərəqqi rol barədə müdrək fikirləri çoxdur. Elə bili-rəm ki, həmin fikirlərdən birini bir daha səsləndirmək yeri-nə düşər. Ədəbiyyata, mədəniyyətə milli özünüifadə, özü-nütəsdiq vasitələrindən biri kimi yüksək önəm verən Ümummilli Lider, bu obrazlı-intellektual fəaliyyət sahə-

sinin xüsusən ideoloji-informativ mübarizədə əvəzsiz rola malik olduğunu təkidlə vurğulayırdı. Hüseyn Cavidin yu-xarıda örnək gətirdiyimiz sözlərindən səksən il sonra Hey-dər Əliyev öz böyük sələfi ilə həmfikir, həmməslək, həmə-qidə olduğunu öz dərin mənalı sözləri ilə bir daha təsdiq edirdi: “...Biz daim çalışmalıyıq ki, Azərbaycan xalqını dünyaya daha yaxından tanıdaq. Qoy bilsinlər ki, xalqımı-zın çoxəsrlik, zəngin tarixi mədəniyyəti var. Bilsinlər ki, Azərbaycanın bugünkü mədəniyyəti dahi şəxsiyyətlərimi-zin yaratdığı və əsrlərdən-əslərə keçən mədəniyyətimizə əsaslanır. Bu ona görə lazımdır ki, hamımıza məlum olan düşmən qüvvələr həmişə sübut etməyə çalışmışdır ki, Azərbaycan xalqının zəngin tarixi olmamışdır, onun kökü yoxdur. Şübhəsiz ki, bu cəfəngiyatdır. Bəzən buna heç ca-vab vermək istəmirsən. Lakin xalqımıza düşmən olan, qəsd etmək istəyən dairələr, qüvvələr, bəzən də millətlər respublikamızı parçalamaq, onun ərazisini qəsb etmək istəyənlər əvvəllər də çalışmışlar və indi də çalışırlar sübut etsinlər ki, guya Azərbaycan xalqı tarixi köklərə malik olan bir xalq deyildir.

Ona görə də Füzuli kimi şəxsiyyəti dünyaya bir daha tanıtmaqla onun necə böyük şair, mütəfəkkir, filosof olduğunu və dünya mədəniyyətinə nə qədər töhfə verdiyi-

ni, onu necə zənginləşdirdiyini göstərəcəyik. Buna bizim əvvəllər də ehtiyacımız olmuşdur, lakin bu gün xüsusilə vacibdir. Çünki Azərbaycan müstəqil dövlətdir, xalqımız milli azadlığa nail olmuşdur və biz müstəqilliyimizin daimi, ədəbi olması üçün çalışırıq və bundan sonra da çalışacağıq.”

Görünən dağa nə bələdçi... Aralarında səksən illik bir məsafə olsa da, hər iki dahinin sözlərindəki vətənpərvər, millətsevər qayə, amal eynidir və bu amal bu gün də ölkəmizə, xalqımıza, mədəni yüksəlişimizə xidmət etməkdədir. Bir də axı, əbədiyyətlə müqayisədə səksən il nədir ki!

Nə qədər ki, Azərbaycan adlı əbədiyyət var, bu iki əbədiyyət də onunla qoşa addımlayacaq.

Bu kitabın müəllifi, Heydər Əliyevin həyat verdiyi və bu gün uğurla elmi və ədəbi-təbliği fəaliyyət göstərən AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin direktoru, filologiya üzrə elmlər doktoru Gülbəniz xanım Babaxanlı da çalışıb ki, bu əbədiyyətin bir neçə anını bir daha nəzərdən keçirsin, bu iki nurdan ədəbiyyatımızın bəzi məqamlarına işıq tutsun.

Yığcam bir araşdırma kimi dəyərləndirilə bilən bu əsər özünəməxsus üslubu ilə Hüseyn Cavidlə Heydər Əli-

yevin fəaliyyətlərindəki qarşılıqlı münasibətləri şirin bir dillə oxucunun gözləri önündə sərgiləyir. Ola bilsin ki, buradakı “qarşılıqlı” sözü bəzilərinə ilginç gəlsin. Doğrudan da, Heydər Əliyevin cəmi on dörd yaşı olarkən gedər-gəlməzə göndərilmiş və dörd ildən sonra Sibirin soyuq cəhənnəmində gözlərini əbədi yummuş Hüseyn Cavidin Heydər Əliyevlə necə qarşılıqlı münasibətləri ola bilərdi? Buna böyük Nizami belə cavab verir: “Özüntək diri bil məni cahanda; Mən də canlanaram sən canlananda!”

Hüseyn Cavidin də qədirbilən xalqı, bu xalqın yetirdiyi Heydər Əliyev kimi dühalar onun əsərlərinə, şəxsiyyətinə layiqli qiymətini verəndə dahi sənətkar da yenidən canlanır, beləcə də öz münasibətini bildirmiş olur. Bütün bunlar kitabda inandırıcı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Girişlə başlayıb sözardı ilə qapanan kitabın “Ədəbiyyatın böyük mesenatı”, “Naxçıvandan balayan tanışlıq”, “Hüseyn Cavid irsinin bilicisi”, “Hüseyn Cavid irsinin böyük qayğıkeşi”, “Turan xanım canlı körpü idi”, “İki qayıdış” kimi maraqlı və oxunaqlı bölmələrində zəngin faktlar və materiallar əsasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid irsinə, bütövlükdə ədəbiyyatımıza və mədəniyyətimizə göstərdiyi dərin diqqət və qayğı elmi-populyar bir səpkidə təqdim edilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr edilmiş bu kitab, eyni zamanda Hüseyn Cavidin, Turan Cavidin, Ərtoğrul Cavidin, Mişkinaz Cavidin ruhlarına da layiqli bir ərməğandır, desək yanılmarıq.

Kitabı oxuduqca hiss edirsən ki, Gülbəniz xanımın bu mövzuda deyiləsi sözləri hələ çoxdur. Bu yolda ona yeni-yeni uğurlar arzulayırıq.

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli

filologiya üzrə elmlər doktoru

23 iyul, 2013

GİRİŞ

Bəşər tarixinin keşməkeşli gedişi sübut edir ki, dünyada baş verən ən mühüm hadisələr dahi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə birbaşa bağlı olur. Hətta bəzi ifrat sosial quruluşlarda bunu etiraf etmək istəməsələr belə, bəşər tarixinin yaradıcıları əslində elə böyük tarixi şəxsiyyətlərin özü olur.

Hər kəsin yaxşı yadında olar ki, Sovet dönəmində tarixdə xalq kütlələrinin müstəsna rol oynaması, şəxsiyyətin isə epizodik xarakter daşması haqqında əsassız fikri marksist-leninçi tarix elmi inadla bizə təlqin edirdi. Ancaq nədənsə, dünya klassikasının ən böyük əsərlərinin niyə məhz şəxsiyyət adları ilə adlandırılmasını izah etməyi ya bacarmır,

ya ağıllarına belə gəlmir, ya da qəsdən yaddan çıxarırdılar. «Çıxarırdılar» deyəndə ki, bəlkə də bunun izahı marksist-leninçi adlanan yanlış metodologiya baxımından «əqidəli» kommunist ideoloqlarına sərf eləmədi. Çünki bunu izah etməyə qalxışsaydılar, istər-istəməz şəxsiyyətin rolunu etiraf etməli olacaqdılar... Özü də tarixin istehzası üzündən, sovet quruluşunun ilk böyük ideoloji böhranı elə şəxsiyyətə pərəstiş şəklində üzə çıxdı, xalqa, xalq kütlələrinə pərəstiş şəklində deyil.

Bizim monoqrafiyamız da Azərbaycan tarixində əvəzsiz rol oynamış, hətta ölkə tarixinin axınını müəyyənləşdirmiş məhz belə iki böyük şəxsiyyətin—Heydər Əliyevin və Hüseyn Cavidin adlarını qoşa olaraq daşımaqdadır. Milli dramaturgiyamızın və milli dövlətçiliyimizin inkişafında müstəsna rol oynamış və indi də oynamaqda davam edən bu iki böyük şəxsiyyətin. Onları hər cəhətdən Azərbaycan adlı qədim və mədəni bir ölkənin və millətin öncülü saymaq olar və bu siyahı çox uzanar; təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, Hüseyn Cavid Azərbaycan mənzum dramının, Heydər Əliyev isə müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaratıcısıdır. Demək, Hüseyn Cavidlə Heydər Əliyevi hər şeydən öncə, hər ikisinin yaratıcı şəxsiyyət olması birbirinə yaxınlaşdırır. Doğrudur, onlardan birinin yaratıcılı-

ğı daha çox bədii-nəzəri, o birininki isə həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşımıdır. Biri öz əsərləri ilə insanlara ədalətin və həqiqətin düzgün yolunu göstərmiş, o biri isə insanları ədalətin və həqiqətin, xalqa və vətənə xidmətin düzgün yolu ilə öz ardınca aparmışdır.

Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, o sıradan Hüseyn Cavidin mütərəqqi humanist ideyaları, bəşəri görüşləri, insansevər ənənələri ruhunda böyümüş Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının əvəzedilməz liderinə çevrildikdən sonra öz haqq işində daim bu ənənələri rəhbər tutmuşdur. O, Vətənin inkişafı, xalqın mədəni-mənəvi, sosial-əxlaqi tərəqqisi naminə daim bu ideyalardan faydalanmaqla, onların gur işığında irəliləməklə yanaşı, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, incəsənətimizin həqiqi dəyərinin verilməsi və bütün dünyada tanınması üçün müstəsna işlər görmüş, sənətkarların layiqli qiymətini verməkdən ötrü əlindən gələni əsirgəməmişdir. Bu cür sənətkarların ön cərgəsində, yəqin ki, qədim Naxçıvan torpağının yetirməsi olan böyük Cavid dayanır.

Keçən əsrin 70-ci illərində ilk dəfə Respublika rəhbərliyinə gəlmiş dövrədən Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəfər Cabbarlı, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiqlə bir sırada Hüseyn Cavid sənəti-

nə də dərin maraq göstərən Heydər Əliyev onun da adını Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında xüsusilə böyük xidmət göstərmiş sənətkarların arasında fəxrlə çəkmişdir. Səksəninci illərin əvvəllərindən isə ümummilli liderimiz Hüseyn Cavid irsinə müntəzəm diqqət göstərmiş, kommunist rejimi tərəfindən repressiya edilmiş şairə layiqli qiymətin verilməsi işinə nəzarəti intensiv olaraq gücləndirmişdir. Qlobal siyasi kataklizmlərdən sonra 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyət başına gələn Heydər Əliyev həmin ilin sentyabr ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ziyalıları ilə tarixi görüşündə Hüseyn Cavidin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı gördüyü işləri belə xatırlayırdı: «Böyük filosof-şairimiz, dramaturqumuz Hüseyn Cavid həbs olundu, uzun illər əsərləri qadağan edildi. Ancaq tarix hər şeyi öz yerinə qoydu. Hüseyn Cavidin cənazəsi də Sibirdən öz vətəninə gətirildi, onun adı da yüksəldi. Ancaq təəssüf edirəm ki, 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin 100 illiyi haqqında qəbul edilmiş qərarı Azərbaycanda on il ərzində həyata keçirmədilər. İndi Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa hava-su kimi lazımdır. Təkcə ədəbi baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, elmi baxımdan lazımdır. Lakin bu əsərlər lazımi səviyyədə nəşr olunmuşdurmu?»

Əlbəttə, Cavid kimi dahi şairin əsərlərinin lazımi səviy-

yədə nəşr edilməsi üçün Ulu Öndərin bürüzə verdiyi bu narahatlıq, Azərbaycan ədəbiyyatının böyük mesənati olan bir insan üçün təbiidir. Ancaq nə yazıq ki, onun sağlığında bu narahatlıq, bir neçə əsər istisna olmaqla, bütövlükdə Cavid yaradıcılığı miqyasında aradan qaldırıla bilmədi. Yalnız 2005-ci ildə Cavid külliyyatının orijinala tam uyğun şəkildə şairin qızı Turan Cavid tərəfindən hazırlanmış beşcildliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının imzaladığı sərəncama əsasən latın qrafikası ilə çap edilərək xalqımıza çatdırıldı. Bu da təsadüfi deyil, çünki vətən qeyrəti çəkən ataların başladığı böyük və möhtəşəm işləri övladlar davam etdirir və başa çatdırır. Ədəbiyyatın, mədəniyyətin taleyi də məhz bu faktorla müəyyən edilir. Necə ki, minillərdən bəri incəsənətimizdə, ədəbiyyatımızda və mədəniyyətimizdə irs və varislik amili, mütərəqqi ənənələrin davam və inkişaf etdirilməsi özünü güclü şəkildə göstərir, eyni amili biz dövlət idarəçiliyi, siyasət və diplomatiyamızda da açıq-aşkar şəkildə müşahidə edə bilirik. O da sevindiricidir ki, sonuncu sahədə irsin sadəcə davam etdirilməsini deyil, həm də inkişaf etdirilməsini görürük.

Mövzumuzla bağlı bir cəhəti də nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, öz fenomenal istedadı və qabiliyyəti sayəsində

Sovet imperiyasının paytaxtı Moskvaya, yüksək dövlət vəzifəsinə getməsi səbəbindən Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid irsi ilə bağlı yarımçıq qalmış bir çox işləri elə onun özü, üstündən bir neçə il keçmiş, respublika hakimiyyətinə ikinci qayıdışından sonra tamamlamağa nail oldu.

Heydər Əliyevlə Hüseyn Cavid əlaqələrinin bir çox aspektləri vardır ki, onların elmi şərh və təsviri üçün cild-cild kitablar və monoqrafiyalar yazmaq lazım gələrdi. Xüsusən halda, Hüseyn Cavidin tarixi dramlarındakı monumental hökmdar surətləri ilə Heydər Əliyevin bir türk lideri kimi qarşılaşdırılması zamanı maraqlı bənzərliklərin üzə çıxması bütöv bir elmi araşdırmaya material verə bilər. Eləcə də, bu iki dahinin bənzərlikləri onları yetirən torpağın özəllikləri ilə də izah edilə bilər. Eyni zamanda, onu da yaddan çıxarmayaq ki, Heydər Əliyev Azərbaycanın Ümummilli Lideri kimi təkəcə Hüseyn Cavid irsinə və şəxsiyyətinə deyil, xalqımıza və dövlətçiliyimizə xidmət göstərmiş bütün görkəmli klassiklərə hörmət və məhəbbət bəsləmiş, onların təbliği və tədqiqini prioritet vəzifələrdən biri kimi qarşıya qoyaraq, daim nəzarət altında saxlamışdır. Bu baxımdan Ulu Öndər məsənət liderlər arasında xüsusi bir mövqeyə malikdir.

Heydər Əliyevin Cavid sevgisi təkəcə dahi sənətkara de-

yil, bütün cavidlərə yansımış, xüsusilə Turan Cavidlə əlaqələri və bu rəqəsdən Hüseyn Cavidin dəyərləndirilməsi daha çox zaman kəsiyini əhatə etmişdir.

Ancaq bütün bunlar barədə kitabımızın sonrakı fəsil-lərində daha ətraflı danışıcağıq.

ƏDƏBİYYATIN BÖYÜK MESENATI

Azərbaycan xalqının öz zəngin və keşməkeşli tarixi boyu ərsəyə gətirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərin, istedad və qabiliyyət, Vətən və el təəssübü sahiblərinin ön sıralarında duranlardan biri olan, xalqımızın tarixi taleyinin müəyyənləşməsində müstəsna rol oynayan və bu taleyi əbədi bir səadət məcrasına salan Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev dühası öz ölməz əməlləri, möhtəşəm fəaliyyəti ilə bu gün də yaşayır, ictimai-mədəni həyatımızın bütün sahələrində bünövrəsini qoyduğu işlərin davam etdirilməsinə, ülvi vətənpərvər məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, xalqımızın və ölkəmizin dünya birliyində öz layiqli yerini tutmasına bizi ilhamlandırır.

Ulu öndərin cismani yoxluğundan keçən hər il onun unikal ictimai-siyasi fəaliyyətinin indiyə qədər gizli qalan daha bir cəhətini üzə çıxarır və heç də qərribə deyildir ki, bu cəhətlər praktik baxımdan tükənməzdir. Bu, belə də olmalıdır, çünki zaman keçdikcə, Azərbaycan torpağında, Türk dünyasında və ümumiyyətlə dünyada insan nəsilləri birbirini əvəzlədikcə hər nəslin öz Heydər Əliyevi olacaq, hər nəsil öz Heydər Əliyevinə öz dünyagörüşü, öz problemləri baxımından yanaşacaq və onu narahat edən suallara bu nəhəng şəxsiyyətin çox yönlü fəaliyyət arenasında cavablar tapacaq. Bu, təkcə Heydər Əliyevə aid olan bir fenomen deyil, öz sahəsinin klassiki, ən böyük şəxsiyyəti olan bütün dahilər üçün xarakterikdir.

Əlbəttə, bu sırada Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi ədəbiyyat və sənət adamları, bəşər bədii təfəkkürünün zənginləşməsində öz rolunu namusla oynamış insanlar da şərəfli və layiqli yerlərini tutmaqdadırlar. Xüsusi halda ədəbiyyatı yüksək qiymətləndirən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev nitqlərinin birində ədəbiyyat haqqında öz yüksək fikirlərini və mülahizələrini belə ifadə etmişdi: “Ədəbiyyat bizim xalqımıza çox böyük faydalar gətiribdir. Ədəbiyyatımız bizim böyük milli sərvətlərimizdən biridir. Biz bununla fəxr etməliyik.

Şəxsən mən həmişə belə hesab etmişəm, bu gün də belə hesab edirəm, daim belə düşünəcəyəm. Hesab edirəm ki, bizim ədəbiyyatımızın, bədii sözün, yazıçı sözünün cəmiyyətə, millətə, xalqa təsiri böyükdür.” (Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Bakı, 2000.)

Doğrudan da, klassik səviyyəyə yüksəlmiş ədəbiyyat, yəni həqiqi mənəvi dəyər olan bədii söz sənəti cəmiyyət həyatının yaxşılaşmasında, insanların ruhi-psixoloji rahatlığının, dolayısı ilə isə maddi rifah halının təmin edilməsində müəyyən qədər rol oynamağa qadirdir. Dünyanın aparıcı şəxsiyyətləri, böyük fikir adamları zaman-zaman bu həqiqəti təsdiq etmək məcburiyyətində qalmışlar.

Heydər Əliyev klassiklərin daim xalqın gələcəyini, xoşbəxt həyatını düşünməsinə və bunu yaradıcılıq kredosuna çevirməyinə böyük əhəmiyyət verərək, bu sahədə onların elm və zəhmət adamlarından heç də az əmək sərf etmədiyini qənaətinə gələrək deyirdi:

“Şübhəsiz ki, insanlara şeir qədər, ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yəni insanların mənəviyyatına, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərinin formalaşmasına bu qədər güclü təsir göstərən başqa bir vasitə yoxdur. Bu vasitədən xalqımız keçmişdə də istifadə edibdir. Bizim mütəfəkkir insanlarımız, şəxsiyyətlərimiz, bö-

yük alimlərimiz, yazıçılarımız məhz bununla fəxr edirlər ki, xalqın içindən çıxaraq böyük mədəniyyət, ədəbiyyat, şeir nümunələri yaradaraq xalqı oyadıblar, qaldırıblar, ruhlandırılıblar, mübarizəyə dəvət ediblər.”

Azərbaycan xalqı ta qədimlərdən özünün zəngin ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə seçilmiş, bu misilsiz xəzinəyə yüksək qiymət vermiş, qayğısına qalmışdır. Mədəniyyətə və ədəbiyyata xüsusi diqqət və qayğının Azərbaycan xalqının mentalitetinin ayrılmaz əlaməti olduğunu xüsusi şəkildə qeyd edən Heydər Əliyev bunun böyük üstünlük olduğunu vurğulayaraq, 28 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının yaşlı nümayəndələri ilə Prezident Sarayında keçirdiyi görüşü zamanı deyirdi:

“Mən düşünürəm ki, Azərbaycan xalqının müsbət xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, mədəniyyətə, ədəbiyyata daim diqqət, qayğı göstərib və hörmət edibdir. Bilmirəm, bəlkə səhv edirəm, ancaq yazıçıya, şairə, mədəniyyət xadiminə bizim Azərbaycandakı kimi hörmət və ehtiram bəlkə də az yerlərdə tapılar. Bunun da kökləri var. Çünki bizim ədəbiyyatımız da, mədəniyyətimiz də zəngindir, ədəbiyyatımızı, tariximizi və mədəniyyətimizi zənginləşdirən dahi şəxsiyyətlərimiz də olubdur. Ona görə də xalq bu şəxsiyyətlərlə həmişə fəxr edərək, onların yaratdıqları əsərləri

həmişə sevə-sevə oxuyaraq mədəniyyətə, ədəbiyyata hörməti nəinki saxlayıb, hətta artırıbdir.”

Burada Heydər Əliyevin üslubundakı bir nüansı da nəzərdən qaçıra bilmərik. O da Ulu Öndərin nitqindəki bir ifadə ilə bağlıdır. “Bilmirəm, bəlkə səhv edirəm...” Əslində bu, Heydər Əliyevin dahilərə məxsus yüksək təvazökarlığının parlaq təzahürlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Axı bütün dünya bilirdi və Ulu Öndərin özü də bütün dünyadan əvvəl yaxşı bilirdi ki, heç vaxt yanılmaz, səhv eləmir; xüsusən Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, bu xalqın unikallığına, mədəni keçmişinə münasibətdə heç bir səhvdən söz gedə bilməzdi və Heydər Əliyev burada özünəməxsus üslubi vasitədən istifadə edərək irəli sürdüyü fikri daha da qabartmaq, onun əhəmiyyətini vurğulamaq istəyir və buna yüksək səviyyədə nail olurdu. Bu da Heydər Əliyev dühasının hələ bundan sonra daha dərinədən araşdırılmalı olan sirlərindən biridir.

Hadisələrə və şəxsiyyətlərə peşəkarcasına qiymət vermək istedadına malik olan Heydər Əliyev, xüsusən klassik ədəbiyyatın ictimai-mədəni inkişafdakı roluna yüksək qiymət verir və Azərbaycan xalqının öz klassik ədəbiyyatı ilə fəxr etməyə haqlı olduğunu göstərirdi. 1997-ci ilin sonlarında Prezident Sarayında Azərbaycan ədəbiyyatının

gənc nümayəndələrini qəbul edən Ümummilli Lider onlara ünvanladığı tövsiyələrində və atalıq öyüdlərində, xeyirdualarında xalqımızın malik olduğu ədəbi-mədəni dəyərləri unutmamağa, bunlarla hər zaman qürur duymağa çağırırdı:

“...Xalqımızın tarixində ədəbiyyat qədim dövrlərdən öz yerini tutubdur və xalqımızın inkişafında çox böyük rol oynayıbdır.”

Ədəbiyyatı dərinədən bilən Heydər Əliyev, bu ədəbiyyatın uzun illər boyu təhsil, oxuyub-öyrənmə, bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi dəyərlərə sahiblənmə, ağır zəhmətlər, sarsıntılar, mənəvi yaşantılar bahasına başa gəldiyini yaxşı anladığındandır ki, gənclərə də yaradıcılıqda asan yol tutmamağı və bununla da xalq üçün lazımlı ədəbi əsərlər ərsəyə gətirməyi tövsiyə edərək dünyagörmüş bir ağsaqqal müdrikliyi ilə deyirdi: “Ədəbiyyat, mədəniyyət ... həmişə fədakarlıqdan doğan bir anlayışdır. Ədəbiyyatı, mədəniyyəti, bədii əsərləri, yüksək incəsənət əsərlərini yaradan insanlar həmişə fədakar olurlar. Onlar fitri istedadı ilə bərabər fədakar olmasalar, böyük sənətkar ola bilməzlər. Siz gənclər bunu bilirsiniz, amma daha dərinədən bilməlisiniz ki, ən qədim dövrlərdən bizə gəlib çatmış, indi fəxr etdiyimiz ədəbiyyat əsərlərinin – Nizaminin, Nəsiminin,

Füzulinin, Vaqifin, Mirzə Fətəli Axundovun, Hüseyn Cavidin, yaxud digərlərinin əsərlərinin heç birisi asanlıqla yaranmayıb. Heç də hamı bilmir ki, bu əsərlərin yaranması üçün onlar nə qədər zəhmət, əziyyət çəkiblər, nə qədər fədakarlıq göstəriblər.”

Ədəbiyyatın cəmiyyət həyatında, mədəni-mənəvi inkişaf və kamilləşmədə oynadığı müstəsna rolu xüsusi qabardan Ümummilli Lider konkret tarixi situasiyalarda onun təsir mexanizmini də konkret ədəbi abidələrin timsalında göstərirdi. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyi ərəfəsində Heydər Əliyevin söylədiyi dahiyənə fikirlər bu baxımdan çox səciyyəvi sayılmalıdır. Nitqlərində Heydər Əliyev ədəbiyyata, ölməz milli-mənəvi dəyərlərə nə qədər dərin bələd olduğunu bir daha sübuta yetirirdi.

Heydər Əliyevin müstəqillik illərində dinə, daha doğrusu, dini-mənəvi dəyərlərimizə verdiyi böyük önəm də onun həyat və fəaliyyət mövqeyinin, prinsiplərinin müəyyənləşməsində və formalaşmasında ülvi bir meyar olub ki, titanik fəaliyyəti boyu hər şeyi bu meyara uyğunlaşdırıb. Hətta lazım gəldikdə dissident olmaqdan belə geri durmayıb. 1997-ci ilin noyabrında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin X qurultayında söylədiyi nitqində bu etirafı dilinə

gətirən Ulu Öndər deyirdi:

“1969-cu ildən başlayaraq 1987-ci ildə istefaya getdiyim zamanadək kommunist partiyasında ən böyük dissidentlərdən biri mən olmuşam. Heç də təsadüfi deyil ki, kommunist partiyasına o qədər xidmət edən bir adam – yəni mən həqiqətən kommunist partiyasına xidmət etmişəm – 1990-cı ilin yanvar hadisələrindən sonra kommunist partiyasını tərk etmişəm. Azərbaycanda bunu etməyə adi adamların cəsarəti çatmadı. Amma mən böyük çətinliklər içərisində və böyük təhlükə altında kommunist partiyasını tərk etdim. Mən adi tərk etmədim, mənim bu barədə bəyanatım qəzetlərdə dərc olunub, oxumusunuz. Mən ittiham verdim, bildirdim ki, nəyə görə kommunist partiyasını tərk edirəm. Ümumiyyətlə, mən nə etmişəmsə, hamısını şüurlu etmişəm. Heç bir şeyi şüursuz etməmişəm. Bütün keçmişimə, həyatıma görə, bütün gördüyüm işlərə görə də heyfsilənmirəm. Hesab edirəm ki, hamısını xalqın naminə, millətin naminə və doğma Azərbaycanın naminə etmişəm.”

Belə bir aydın həqiqəti bəlkə bu yuxarıda örnək gətirdiyimiz fikirlə bağlı bir daha təkrar etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin bütün maraqları Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının mənafeyi, rifahı, firavanlığı, azadlığı, xoşbəxtliyi,

dünya xalqları arasında öz layiqli yerini tutması ilə müəyyən olunurdu. Və bütün bunlara xidmət edən nə vardisa, Heydər Əliyevin prinsiplərini, həyat və fəaliyyət mövqeyini müəyyənləşdirirdi. Bütün ömrünü uf demədən xalqının yolunda sərf etməyi həyat tərzini kimi qəbul edən Ulu Öndər elə belə də olmalıdır.

Heydər Əliyevin klassik ədəbiyyatla bağlı mülahizələri və proqram xarakterli nitqləri bundan öncə də ədəbiyyatşünas alimlərin diqqətini cəlb etmiş və bu haqda sanballı elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Heydər Əliyev diplomatiya və idarəçilik məktəbinin son nümayəndələrindən biri olan, görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Vilayət Quliyevin ümumilikdə ensiklopedizmə yad olan XX əsrin azsaylı ensiklopedik zəkalarından biri kimi qiymətləndirdiyi ulu öndər haqqında aşağıdakı sözlərində də dərin səmimiyyət və heyranlıq duyğuları özünü aydın şəkildə büruzə verir:

“Heydər Əliyevin az qala hər gün yeni nümunələrlə zənginləşən ensiklopedist qənaətlərində ədəbiyyatla bağlı fikir və mülahizələr xüsusi yer tutur. Mübaliğəsiz demək olar ki, məktəb şagirdi kimi yazıb-oxumağı öyrəndiyi dövrdən bu günə kimi (oçerkin yazıldığı 1997-ci il nəzərdə tutulur – G.B.) Azərbaycan ədəbiyyatı Prezidentimizin ən etibarlı yol yoldaşı olmuşdur və olaraq qalır. Təsadüfi

deyil ki, o özü də dəfələrlə bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, mənəvi cəhətdən kamilləşməsində doğma ədəbiyyatın əvəzsiz rol oynadığını etiraf edib. Yenə də mübaliğəsiz demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrləri, bütün şəxsiyyət və hadisələri Heydər Əliyev üçün eyni dərəcədə doğma və yaxın olmuş, onu eyni dərəcədə maraqlandırmışdır. O, folklor haqqında da, klassik və müasir ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələri barəsində də eyni sərbəstliklə mülahizə yürüdür. İşinin həddindən artıq çoxluğuna, vaxtının və imkanlarının son dərəcə məhdudluğuna baxmayaraq ədəbi inkişafın müasir mərhələsi, yeni və ən yeni ədəbi gəncliyin problem və qayğıları ilə maraqlanır. Deməyə ehtiyac yoxdur ki, çağdaş Azərbaycan yazıçılarının müxtəlif nəsilləri də Heydər Əliyevin şəxsində ən tələbkar oxucu və tənqidçilərini, ədəbiyyatın ən yaxın dostunu və təəssübkeşini görürlər.” (Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, səh. 39-40)

Xüsusi halda, iki nəşri işıq üzü görmüş və 2011-ci il nəşri müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Dövlət Mükafatına layiq görülmüş “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında Ümummilli Liderin klassik ədəbiyyatla bağlılıqlarına geniş həcmli bir bölmə həsr edilmişdir. Bölmənin müəllifləri – AMEA-nın müxbir

üzvü Teymur Kərimli və professor Vilayət Quliyev Ulu Öndərin bu sahədəki fəaliyyətini kifayət qədər dərindən araşdırmağa çalışmış və təbii ki, bu dahi şəxsiyyətə məhəbbətləri sayəsində bu ülvü məqsədlərinə nail olmuşlar. Xüsusi halda, bizim mövzumuzla bilavasitə əlaqəsi olduğuna görə, Heydər Əliyevin Cavid irsinə göstərdiyi məhəbbət və qayğının yüksək səviyyədə elmi təhlili razılıq doğurmaya bilmir.

Ancaq, əslinə qalanda Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı problemini ən müxtəlif rakurslardan işıqlandırmaq mümkündür ki, onlar arasında ən önəmlilərindən biri də Ümummilli liderimizin mesenatlıq fəaliyyəti, ədəbi irsimizə - istər klassikamıza, istərsə də çağdaş sənətkarlara, xüsusilə, ədəbi gəncliyə və bütövlükdə dünya ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına, nəşrinə və təbliğinə, dünyada layiqincə tanıtılmasına göstərdiyi böyük himayədarlıqdır. Bu baxımdan Heydər Əliyevin böyük ədəbiyyat sevgisi haqqında danışmamaq mümkün deyildir. Ancaq aydındır ki, bu sevgi, abstrakt şəkildə ədəbiyyata deyil, konkret sənətkarların yaradıcılığına, bu irsdə öz əksini tapmış yüksək mədəni-mənəvi dəyərlərə yönəlmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının

yatının nəşrinə və təbliğinə ayırdığı böyük qayğı ilk növbədə özünü klassik ədəbi abidələrin timsalında göstərir. İlk dəfə respublika rəhbərliyinə gəldiyi 1969-cu ildən 2003-cü ilə kimi, yəni bir qərindən artıq tarixi dövr ərzində klassik ədəbi-mədəni irsin öyrənilməsi, təbliği, nəşri, qlobal səviyyədə tanıtılması və bununla da Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının dünya səviyyəsində layiq olduğu yüksək mövqeyin bərqərar edilməsi bir an belə Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmayıb. Həkimliyə gəldiyi ilk aylardan mənəvi mədəniyyət və ədəbiyyat məsələlərini prioritet sahələrdən biri kimi müəyyənləşdirən ulu öndər 1969-cu ilin noyabrında, Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi münasibəti ilə söylədiyi proqram səciiyyəli nitqində qarşıda duran mədəniyyət siyasətinin əsas tezislərini belə ifadə etmişdi:

“Azərbaycan xalqının parlaq və orijinal mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələri Azərbaycan Dövlət Universitetində inkişaf etdirilmişdir. Məşhur filosof Əbülhəsən Bəhmənyarın və mütəfəkkir şair Nizaminin, riyaziyyatçı-astronom Nəsirəddin Tusinin və dahi lirik şair Füzulinin, orta əsrlərin böyük alimi Rəşidəddinin və üsyankar şair Nəsiminin, tarixçi Abbasqulu ağa Bakıxanovun və realist yazıçı Mirzə Fətəli Axundovun, görkəmli satiriklərdən Mirzə

Ələkbər Sabirin, Cəlil Məmmədquluzadənin və bir çox başqalarının adları bu mədəniyyətin çoxəsrlik tarixinin bəzəyidir.

Biz Azərbaycan xalqının bu və bir çox digər görkəmli oğullarına ona görə minnətdarıq ki, onlar zülmətli irtica və özbaşınalıq şəraitində Azərbaycan xalqının ictimai fikrini, elm və mədəniyyətinin məşəlini göz bəbəyi kimi qorumuşlar.”

Azərbaycan Respublikasına 33 illik, yəni bir qərinəlik rəhbərliyi dövründəki fəaliyyətində yuxarıdakı tezisdən çıxış edən Ümummilli Lider, ölkəmizin şanlı tarixinin müxtəlif sahələrində əbədi iz salmış bir çox başqa əməlləri ilə yanaşı, “mədəniyyətimizin çoxəsrlik tarixinin bəzəyi” (Heydər Əliyev) olan böyük klassiklərimizin ölməz irsinə özünə layiq və klassiklərə layiq səviyyədə göstərdiyi qayğı və diqqətə görə də, qədirbilən Azərbaycan xalqının ürəyində öz əbədi heykəlini, yıxılmaz mücəssəməsini ucaltmışdır. Nə qədər ki, Yer üzərində Azərbaycan adlı gözəl bir diyar var, nə qədər ki, Azərbaycanda şirin ana dilimizin rəvacı və zənginləşməsi yolunda qeyrətlə çalışanlar var, qədirbilən insanların ürəklərində ucaldılmış bu möhtəşəm heykəli heç bir qüvvə yıxa bilməz, heç bir bədxah onun bir zərrəsinə belə sədəmə toxundura bilməz. Çünki bu

heykəlin bünövrəsi ümumxalq məhəbbəti adlanan əzəmətli bir qüvvəyə söykənməkdədir.

Heydər Əliyevin klassik ədəbiyyatımıza, onun ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinə, bu ədəbiyyatın təbliğ və təşviqinə, bütün dünyada global bəşəri dəyər kimi tanıtılmasına, yüksək elmi səviyyədə tədqiqinə və gələcək nəsillərə çatdırılmasına yönəlmiş təmənnasız xidmətlərini kiçik bir yazıda layiqincə və yetərincə qiymətləndirmək çox çətindir və bəlkə də imkansızdır. Bu xidmətlərdən bəzilərinə toxunmaqda bizim başlıca məqsədimiz, sadəcə olaraq, tədqiq etdiyimiz mövzuya, yəni Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid mövzusunə yığcam bir giriş şəklində bu barədə fikirlərimizi qısa xülasə etmək idi. Bu xülasənin işığında yenə də Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid yaradıcılığına münasibətinin bəzi yönələrini araşdırmaq istərdik. Hər iki dahinin ruhu bizə yardımçı olsun! Necə ki, bu yardımı ürəyində vətən və xalq məhəbbəti gəzdirən hər bir azərbaycanlı gündəlik həyatında və fəaliyyətində həmişə hiss etməkdədir.

NAXÇIVANDAN BAŞLANAN TANIŞLIQ

Bəşəriyyətin ilk peyğəmbərlərindən və xilaskarlarından olan Nuhu öz qoynunda əziz və müqəddəs bir əmanət kimi saxlayan, məkrli düşmən qarşısında alınmaz bir qala kimi ucalan qədim Naxçıvan torpağı həmişə şeirə-sənətə, müdrik, tərbiyəedici sözə, gözəl və ürəkaçan kəlama, eləcə də müdrik ağsaqqallar qədər nüfuzlu el-oba başçılarına yüksək qiymət verən insanların məskəni olmuşdur. Bu diyarın təkcə ziyalıları deyil, sıradan insanları, şəhər əsnafı, sadə kəndlilər də ta qədimlərdən söz xiridarı olmuş, tükü tükədən seçmiş, gizli mənanı, incə eyhamı adi bir işarədən anlamışlar. Buna görədir

ki, maddi cəhətdən, var-dövlət baxımından o qədər də seçilməyən bu yerin insanları mənən çox zəngin olmuş, məntiqi və bədii təfəkkürləri ilə çox zaman seçilmişlər.

Ulu Öndər Heydər Əliyev 1996-cı ildə Hüseyn Cavidin məqbərəsinin Naxçıvanda təntənəli açılışı mərasimində söylədiyi tarixi nitqdə Naxçıvanı ən yüksək sözlərlə xarakterizə edərək demişdi: «Naxçıvan Azərbaycanın gözəl bir guşəsidir. Naxçıvan Azərbaycan xalqının qədim tarixini əks etdirən müqəddəs bir torpaqdır. Naxçıvan böyük şəxsiyyətlər yetişdirmiş bir torpaqdır. Naxçıvan Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən abidələri özündə cəmləşdirən bir diyardır.» (Heydər Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Bakı, 1996, s. 365.) Ulu Öndərin bu dərin mənalı sözləri Naxçıvanı səciyyələndirmək və tanımaq, onun malik olduğu və malik olacağı mədəni-mənəvi sərvətləri səciyyələndirmək baxımından bütöv bir ensiklopediyadan daha zəngin material, dərin bilgi verir desək, o qədər də böyük mübaliğə olmaz.

Sözə və sənətə diqqət və qayğı mühitində dünyaya göz açmış və nəşvü nüma tapmış Heydər Əliyevin də müdrik bir söz xiridarı kimi böyüməsi çox təbii idi.

Hüseyn Cavid yaradıcılığı və cavidlər ailəsi ilə tanışlığı 1981-ci ildə böyük şairin 100 illiyi münasibətilə qəbul

edilmiş qərardan çox-çox əvvəllər, hələ Ulu Öndərin uşaqlığı və ilk gəncliyi dövründə baş vermişdir. Ümum-milli liderimizin heyratamız fenomenal yaddaşı sayəsində sonralar xatırladığına görə, Hüseyn Cavidin böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd Naxçıvanda onun ilk ana dili müəllimi olmuşdur. Sonralar Hüseyn Cavidin qızı Turan Cavidlə söhbətində Heydər Əliyev öz müəllimini xatırlayaraq deyəcəkdi: «Mənə ilk Azərbaycan dilini öyrədən Şeyx Məhəmməddir. Gözəl müəllim idi. Amma çox tələbkardı, hətta demək olar ki, əzazil idi.

Turan Cavid: Amma deyim Sizə ki, Siz həmişə müəllimlərinizi xoş sözlərlə xatırlayırsınız. Tələbkar müəllim çox yaxşıdır.

Heydər Əliyev: Bəs nə, müəllim tələbkar olmalıdır. Özü də o vaxtlar. Mənim kimi tələbəyə bir o qədər tələbkarlıq lazım deyildi, amma 25-30 nəfər tələbənin hamısı müxtəlif səviyyədə idilər. Ona görə də çox tələbkar idi.

Mənə 5-ci sinifə qədər o dərs deyib. Azərbaycan dilindən. Amma mən sənə deyim ki, o vaxtlar maddi cəhətdən çətinlik çəkirdi. Elə mən özüm də kasıb bir evdən idim. O vaxtlar, ümumiyyətlə, orda sən deyən dövlətli adamlar yox idi. Amma bəzi müəllimlər var idi ki, keçmişdən onlara nə isə qalmışdı. Geyimləri yüksək idi. Amma bu isə sadə

geyinirdi.

Turan Cavid: Ailə də çox böyük idi. Birinci qadından 3 uşağı var idi, o birisindən isə 5. Ona görə çətin idi.

Heydər Əliyev: Çətinliyi olmağını hiss edirdim, amma çox intizamlı və tələbkar müəllim idi.”

1943-cü ildə ordudan tərxis edilərək Naxçıvana gəlmiş Ərtoğrul Cavid, sonralar isə Hüseyn Cavidin həyat yoldaşı Mişkinaz xanımı gördüyünü yaxşı xatırlayan Heydər Əliyevin ürəyində Cavid sevgisinin daha da qüvvətlənməsində, şübhəsiz ki, bu ünsiyyətlərin də böyük rolu olmuşdur. Hələ bundan xeyli əvvəl, Naxçıvan Pedaqoji Məktəbində təhsil alarkən sənətin bütün növlərinə, o sıradan da teatra böyük maraq göstərən Ulu Öndər məktəbin dram dərməyinin aparıcı üzvlərindən biri olarkən, o dövrdə tələbə gənclər arasında populyar olan başqa tamaşalarla yanaşı, Hüseyn Cavidin «Şeyx Sənan» faciəsində də baş rolu böyük uğurla ifa etmişdi.

1981-ci ildə Cavid irsinin öyrənilməsinin, təbliğinin daha da yaxşılaşdırılması və Azərbaycanın bu böyük sənətkarının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə və Hüseyn Cavid şəxsiyyətinə, yaradıcılığına böyük məhəbbəti sayəsində qəbul edilmiş tarixi qərarın əsas bəndlərinin həyata keçirilməsinin, Sovet

İttifaqında və dünyada gedən mürəkkəb qlobal ictimai-siyasi proseslərin təsiri altında tam 15 il gecikəcəyi heç kimin ağına gəlməzdi. Burada simvolik mənə axtarmaqdan uzaq olsaq da, belə bir həqiqəti də etiraf etməliyik ki, sanki tarixin, heç nəyə baxmayan zamanın özü də bu işlə bağlı gedişini dayandıraraq, həmin təşəbbüs müəllifinin özünün qayıtmasını və yarımçıq qalmış işlərin özünün tamamlanmasını gözləyirdi. Ancaq təkcə Azərbaycana, vətənin ən qədim dilbər guşəsi doğma Naxçıvana qayıtmaqla iş bitmirdi. Heydər Əliyev o zaman həm də hər kəsdən artıq layiq və gərəkli olduğu hakimiyyətə qayıtmalı idi ki, qarşıya qoyduğu ülvü məqsədləri gerçəkləşdirə bilsin. Hələ 1992-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində çalışarkən Hüseyn Cavidin 110 illik yubileyi münasibətilə keçirilən yığıncaqdakı nitqində Ulu Öndər təəssüflə deyirdi:

«1981-ci ildə Azərbaycan KP MK, Azərbaycan Nazirlər Soveti Hüseyn Cavidin 100 illik yubileyi haqqında qərar qəbul edərkən bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutuldu. Hüseyn Cavidin cənazəsinin vətəninə qaytarılması, Hüseyn Cavidin Bakıda və Naxçıvanda yaşadığı evlərdə ev-muzeyinin təşkil olunması, Hüseyn Cavidin heykəlinin Bakıda qoyulması, Hüseyn Cavidin Naxçıvan-

da məzarı üzərində məqbərənin yaranması, Naxçıvanda Hüseyn Cavidin heykəlinin qoyulması, Hüseyn Cavidin əsərlərinin geniş yayılması, dərc olunması, rus dili və başqa dillərə tərcümə olunması, təqdim olunması. Təəssüf ki, bu tədbirlərin çoxu bu 10 ilin içərisində həyata keçirilməyibdir. Bu gün qeyd olunur ki, bu işlərdə mənim, Heydər Əliyevin təşəbbüskarlığı olubdur. Bəli, olubdur, ancaq mən bunu özüm böyük bir nailiyyət hesab etmirəm. Bu mənim sadəcə vətəndaşlıq borcum olubdur. Mən vətəndaşlıq borcumu yerinə yetirdiyimə görə şübhəsiz ki, təsəlli tapıram.»

Əlbəttə, bu da Heydər Əliyevin böyük təvazökarlığının bir sübutudur ki, gördüyü möhtəşəm işləri sadəcə özünün vətəndaşlıq borcu kimi qələmə verə bilsin! Ancaq eyni zamanda, bunun özü də Heydər Əliyevin azərbaycançılıq məktəbinin başqaları üçün bir ibrət və örnək dərsləridir ki, o zaman hakimiyyətdə olanlar da heç olmasa, vətəndaşlıq borclarını anlayıb, heç olmasa, Heydər Əliyevin yarısı qədər yerinə yetirə bilsinlər... Heydər Əliyevin verdiyi müdrik dərslərdən biri də budur ki, təkcə əlində hakimiyyət olan dövlət xadimləri, vəzifəli şəxslər deyil, hər bir azərbaycanlı milli-mənəvi dəyərlərə münasibətdə öz mövqeyini ortaya qoymağa borcludur. Bu baxımdan o, özünü sa-

də azərbaycanlılardan ayırmayaraq deyirdi:

«Fəqət o tədbirlərin indiyə qədər həyata keçirilməməsi yəqin ki, hər bir millətini, dövlətini, xalqını, mədəniyyətini, ədəbiyyatını sevən azərbaycanlı üçün eyni zamanda çox böyük narazılıq törədir. O cümlədən məndə də.»

Müdrək Ulu Öndər, Azərbaycanın tarix boyu baş bələsinə çevrilmiş xırda yerliçilik hisslərinə, regionçuluq duyğularına da özünün kəskin münasibətini bildirir, bu sözləri ilə də, bütün zamanların ən böyük azərbaycançılarından, bütöv, güclü Azərbaycanı hər şeydən uca tutanlardan biri olduğunu bir daha elan edirdi:

«Bəziləri düşünə bilər ki, Hüseyn Cavid naxçıvanlı olduğuna görə bəlkə Heydər Əliyev belə bir təşəbbüskarlıq edir. Yox, Azərbaycanda hamı bilir ki, Azərbaycanın milli irsinə, mədəni irsinə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə imkanım qədər kömək etməyə və onları qaldıraraq indiki nəsillərə göstərməyə həmişə çalışmışam.»

Heydər Əliyevin dilimizin imkanlarından maksimum yararlanmaqla söylədiyi bu tarixi nitqində diqqətçəkən bir cəhət də budur ki, o, Cavidin 110 illiyinə sadəcə bir anım, bir yubiley, böyük sənətkarın yad edilməsi kimi yanaşmır, onu böyük bir bayram olaraq təqdim edirdi. Əlbəttə, mədəni irsə yanaşmanın yolunu göstərən bu münasibət də bir-

baş Heydər Əliyevin vətənsəvərlik məktəbinin ibrətamiz dərslərindən sayılmalıdır. Nitqinin lap başlanğıcında Ümummilli Lider üzünü ağır blokada və müharibə şəraitində mərdliklə yaşayan, doğma torpaq, sevgili yurd uğrunda bütün çətinliklərə sinə gərən həmvətənlərinə tutaraq deyirdi:

«Bu gün bayram günüdür, bu gün bütün Azərbaycan xalqı üçün, o cümlədən naxçıvanlılar üçün böyük bir bayramdır. Biz Azərbaycanın böyük yazıçısı, şairi, dramaturqu, mütəfəkkiri, filosofu Hüseyn Cavidin anadan olmasının 110 illiyini qeyd edirik.» Nitqini fəlsəfi mühakimələrlə davam etdirən Ümummilli Lider, özünün də müdrək bir ağsaqqal, dünyagörmüş filosof, qlobal xeyir-şər qarşıdurmasını dişinə vurmuş mütəfəkkir olduğunu təsdiq edirdi:

«Bu dünya heç kim üçün, heç kəs üçün əbədi deyil. Hüseyn Cavid öz həyatı dövründə yaratdığı mənəvi, mədəni sərvətlərlə özünü əbədləşdiribdir. Ona görə də bugünkü toplantı, bu mərasim, bu yubiley gecəsi deyil, bayram gecəsidir. Biz Hüseyn Cavidin əsərlərinin uzun illərdən sonra qalibiyyətini qeyd edirik və bayram edirik. Bu bayram xüsusi bir şəraitdə keçirilir. Azərbaycan öz milli azadlığına, dövlət müstəqilliyinə nail olub və bu bayramı biz müstəqil Azərbaycanın mövcud olduğu bir şəraitdə

keçiririk. Eyni zamanda bu bayramı Azərbaycanda, o cümlədən də Naxçıvanda mövcud olan gərgin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi vəziyyət şəraitində keçiririk.»

Ancaq təbii ki, Ulu Öndəri Azərbaycanın və Naxçıvanın düşdüyü ağır müharibə vəziyyəti qorxutmur, o, vəziyyəti bir diplomat, bir təcrübəli dövlət xadimi, nəhayət, bacarıqlı və istedadlı bir sərkərdə kimi analiz edərək, gələcəyə tam bir nikbinliklə baxır:

«Bu vəziyyətin səbəbləri məlumdur. Beş ildir ki, Azərbaycan müharibə şəraitindədir, torpaqlarının bir qismi əlindən gedib, çox qurbanlar gedib. Fəqət Azərbaycan hələ də bu müharibədən çıxma bilməyibdir və öz ərazi bütövlüyünü, suverenliyini təmin edə bilməyibdir. İkinci tərəfdən bu gərginliyin səbəbi iqtisadi, ictimai-sosial böhrandır. Bu böhran artıq keçmiş Sovetlər İttifaqının hər yerindədir. Azərbaycan burada müstəsna təşkil etmir. Fəqət Azərbaycanın uzun müddət müharibə şəraitində olması bu böhranı daha da dərinləşdirir və bizim vəziyyətimizi ağırlaşdırır. Ancaq bunların hamısına baxmayaraq, biz bu gün bayram edirik. Çünki həyat nə qədər maddi cəhətdən ağır olsa da, insan mənəviyyəti insanı yaşatmağa, mübarizəyə və bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə yardım edir. Bu mənəviyyət mənbəyi də bizim mədəniyyətimizdədir, bizim

xatirimizdədir, bizim ali köklərimizdədir, bizim əbədiyyətimizdədir, bizim mənəviyyət, mədəniyyət xəzinəmizdədir. Bu xəzinəni bizə bəxş edənlərdən biri də və demək olar ki, ən görkəmlisi də Hüseyn Caviddir.»

Hələ 1992-ci ildə, yəni gələcəyin dumanlı, qeyri-müəyyən olduğu, Cavid məqbərəsinin başa-bəhəmə gələcəyi günə tam dörd il qalarkən bu barədə Heydər Əliyevin xəyal kimi görünən proqnozları, onun ülvə məqsədləri, Hüseyn Cavidin xatirəsi qarşısında bütün azərbaycanlıların daşımaları olduğu borc hissəsinə münasibəti, peyğəmbərcəsinə uzaqgörənliyi sözün ən yaxşı mənasında heyrət doğurmaya və bu söz sahibinin iradəsi qarşısında baş əydirməyə bilmir:

“Hüseyn Cavidin cənazəsini Sibirdən gətirəndən sonra onun dəfninə ilə əlaqədar Azərbaycanda fikir müxtəlifliyi oldu. Bəziləri onun Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunması, bəziləri isə Naxçıvan torpağında, şəhərin mərkəzində dəfn olunması fikrini irəli sürdülər. Bu məsələni biz həm alimlərlə, həm yazıçılarla geniş müzakirə etdik və ümumi fikir belə oldu ki, cənazə Naxçıvana gəlsin. Bir ona görə yox ki, o burada, Naxçıvanda doğulub, ona görə ki, burada onun məzarının üzərində böyük bir məqbərə, mavzoley ucalsın. Bu bir ziyarətəgah olsun. Qədim Naxçıvan diya-

rında böyük memarımız Əcəmi Naxçıvaninin yaratdığı mavzoleylə yan-yanə, yeni bir mavzoley də 800 il bundan sonra bugünkü təsirlər yaratsın. Hüseyn Cavid belə bir mavzoleyə, belə bir məqbərəyə layiq bir adamdır.”

Demək, Azərbaycan xalqının dahi oğlu 1992-ci ildə işıqsız, yanacaqsız, ərzaqsız, od-ocaqsız soyuq Naxçıvan-da böyük romantik Hüseyn Cavidin xəyallarının gücü ilə 2792-ci ili görürmü! Məgər bu, peyğəmbər uzaqgörənliyi deyilmi? Bu baxımdan Hüseyn Cavid romantik ədəbiyyatımızın nə qədər dahi sənətkarıdırsa, Heydər Əliyev də dövlətçiliyimizdəki romantik vüsətin o qədər böyük memarı və qurucusudur. Axı hər bir əsər müxtəlif materiallar üzərində gerçəkləşənə qədər ilk növbədə öz yaradıcısının beynində və ürəyində gerçəkləşir. Buna görə də, heç şübhə olmasın ki, 2792-ci ilin xoşbəxt azərbaycanlıları Möminə xatun türbəsi ilə yanaşı, Hüseyn Cavid türbəsini də böyük ehtiramla ziyarət edəcək və onun yaradıcısı dahi Heydər Əliyevin ruhuna da ixlasla rəhmətlər oxuyacaqlar.

Çünki Tarixin səbri böyükdür və tarixi ədalət gec-tez öz yerini tutur, elə Hüseyn Cavidin sevimli qızı mərhum Turan Cavidlə birlikdə tarix növbəti dəfə Heydər Əliyevin əlləri ilə ədaləti bərpa etmədimi?

110 illik yubileydəki nitqinin sonunda Ümummilli

Lider Heydər Əliyevin xoşfə dilindən səslənən nikbin arzuların, tarixi ədalətin bərpasına da o qədər çox qalmayıb. Buna bütün Azərbaycan xalqı, bütün Türk dünyası dərin və sarsılmaz inam bəsləməkdədir:

«Azərbaycan müstəqil dövlətdir, müstəqilliyi təmin etmək üçün şübhəsiz ki, böyük çətinliklər və problemlər vardır. Amma Azərbaycan xalqı Hüseyn Cavid kimi böyük şəxsiyyətlər yaratmışdır. Azərbaycan öz müstəqilliyini bundan sonra da qoruyacaq, müharibə də qurtaracaq, torpaqlarımız da hamısı özümüzə qayıdacaq, Azərbaycan xalqı yeni mərhələdə onun daxilində olan böyük imkanları, böyük mənəviyyat potensialını bütün dünyaya nümayiş etdirəcəkdir. Mən bu fikirlərlə öz çıxışımı bitirərək sizin hamınızı bu böyük bayram münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, sizin hamınıza Cavid paklığı, təmizliyi, mənəviyyatı arzulayıram.»

Hüseyn Cavidlə, onun ölməz yaradıcılığı ilə həmişə maraqlanan, fürsət tapan kimi onun əsərlərinin tamaşalarına baxan Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən respublika rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra, şübhəsiz ki, ilk vəzifə kimi Azərbaycanı düçar olduğu ölçüyəgəlməz fəlakətdən qurtarmağı qarşıya məqsəd qoydu və qısa bir müddət ərzində bunun öhdəsindən uğurla gəldi. Yalnız ölkədə əmin-

amanlığı bərpa etdikdən, vətəndaş qarşdurmasını aradan qaldırdıqdan sonra ümummilli liderimiz mədəni-mənəvi quruculuq işlərini böyük entuziazmla davam etdirməyə başladı. 1996-cı ilin oktyabrında, Hüseyn Cavidin məqbərəsinin açılışında söylədiyi nitqdə Heydər Əliyev bu yolda sərf etdiyi titanik səyləri təvazökarcasına belə ümumiləşdirirdi: «Üç il yarımdır ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, respublikamızı Ermənistanın təcavüzündən qurtarmaq üçün əlimdən gələni əsirgəmirəm və bu yolda gecə-gündüz çalışıram».

1995-ci ilin iyununda Hüseyn Cavidin hələ 1982-ci ildə yaradılmalı olan məqbərəsinin və ev-muzeyinin ərsəyə gətirilməsinə həsr edilmiş müşavirədəki dərin məzmunlu, həm də narahatlıq dolu giriş sözündə Cavidin irsinin, xatirəsinin xalqın yaddaşında əbədiləşdirilməsi ilə bağlı prosesi incədən incəyə təhlil edən Heydər Əliyev, doğrudan da, mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız, elmimiz üçün unikal, əvəzəilməz bir dahi şəxsiyyət olduğunu çox sadə sözlərin köməyi ilə diqqətə çatdırmışdı: «Biz 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyi haqqında qərar qəbul etdik. Bundan sonra bir çox işlər görüldü. Ancaq təəssüf ki, o vaxt qəbul olunan qərarlarda nəzərdə tutulmuş tədbir-

lərin bəziləri indiyədək həyata keçirilməyib. O dövrdən isə artıq on beş il keçir».

1990-cı ildə dünyada gedən qlobal ictimai-siyasi hadisələrin nəticəsində doğma yurdu Naxçıvana qayıdan ümummilli liderimiz ilk növbədə Cavidin məzarı üstə getmiş və gördüklərindən heyrətə gəlmişdi. Müşavirədəki nitqində Heydər Əliyevin özü həmin hadisəni səmimi bir həyəcanla belə xatırlayırdı: «Fikirləşirdim ki, məqbərə yoxdursa da, heç olmasa, sənətkarın qəbrinin üstü götürülüb. Ancaq gedib oradakı vəziyyəti gördüm, təəssüfləndim, çox narahat oldum».

Müşavirədəki nitqini üç böyük işin həyata keçirilməsi istiqamətində quran ümummilli liderimiz bu işlərin hamısının müstəsna əhəmiyyəti olduğunu qeyd etmiş, Cavidin məqbərəsinin, ev muzeyinin və abidəsinin acılışını əlaqədar təşkilatların qarşısına bir nömrəli vəzifə kimi qoymuşdur. Yalnız bundan sonra qısa bir müddət ərzində, Heydər Əliyevin şəxsi nəzarəti və qayğısı altında nəhəng işlər görülmüş və özünün müəyyənləşdirdiyi kimi, böyük şairin anadan olmasının ildönümündə – 1996-cı ilin oktyabrında Naxçıvanda Hüseyn Cavidin məqbərəsi bütün gözəlliyi və əzəməti ilə xalqın gözü qarşısında ucalmışdır. Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, Heydər Əliyev bütün bu işləri bir

çoxları kimi gözdən pərdə asmaq, yalnız faktı təsdiq etmək xatirinə həyata keçirməmiş, doğrudan da, ictimai-siyasi istedadının bütün potensialını sərf etməklə, sevə-sevə görmüş və nəticədə həm özünə, həm də Cavidə layiq gözəl abidələr qoyub getmişdir.

Bu abidələrdən biri də uzun illərdən bəri üzərində iş gədən, ancaq Cavid məqbərəsindən yalnız 6 il sonra, yenə də dahi şairin anadan olmasının ildönümündə, daha doğrusu, 120 illik yubileyində ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən açılan Hüseyn Cavidin ev muzeyidir.

Hüseyn Cavid öz ölməz əsərləri ilə adını tarixdə əbədləşdirmiş sənətkarlardandır. Heydər Əliyev isə bu əbədiliyi tamamlayan, bütövləşdirən, bir daha nadanların hücumuna məruz qalmayacaq hala salan, ona layiq olduğu qiyməti verən və layiq olduğu abidələri ucaldan nadir dövlət rəhbərlərindəndir. Dahi sənətkarlar çox vaxt dahi rəhbərlərin qayğısı nəticəsində öz layiqli qiymətini alır. Hüseyn Cavid irsinə, xüsusən də ev muzeyinin açılışına göstərdiyi müstəsna qayğı və diqqəti Ulu Öndərin cismani yoxluğundan sonra riqəqlə xatırlayan Turan xanım Cavid 2003-cü ildə yazırdı:

«Hüseyn Cavidin uzaq Sibirdən doğma Naxçıvana gətirilməsi o dövrdəki Sovetlər İttifaqında yeganə hal idi.

Onun da səbəbkarı daim xalqına, millətinə bağlı olan, ziyalılarına xüsusi məhəbbətlə yanaşan Heydər Əliyev oldu. Təbii ki, belə məsuliyyətli vəzifəni yerinə yetirmək biz fikirləşdiyimiz qədər də asan deyil. Buna mütləq ən yüksək səviyyəli rəhbərlərin razılığı lazım idi. Görünür, Heydər Əliyev belə bir çətin işin öhdəsindən gələcəyinə inanırdı. Ona görə də işini planlı şəkildə həyata keçirmişdi. Hələ o vaxt Cavidsevərlər dahi şairin gec də olsa vətənə gətirilməsi kimi böyük cəsarət tələb edən işin öhdəsindən gəldiyinə görə ona minnətdarlıq etdilər. Bu, həqiqətən, müqayisəsi, bənzəri olmayan, xalq qarşısında misilsiz bir xidmət kimi həmişə yüksək qiymətləndiriləcək.»

Doğrudan da, Heydər Əliyevin təkcə Hüseyn Cavid cismən Vətənə qaytarması onun cavidşünaslıq qarşısında müstəsna xidmətlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Ancaq Ulu Öndər fraqmentarlığı, yarımçıqlığı sevmirdi və başladığı bir işi kompleks şəkildə yüksək səviyyədə həyata keçirməyincə, necə deyərlər, rahatlıq tapmır, ürəyi soyumurdu. Ona görə də, 1981-ci ildə əsasını qoyduğu möhtəşəm işləri Ümummilli Lider ikinci dəfə Respublika hakimiyyətinə gəldikdən sonra qətiyyətlə davam etdirdi və Hüseyn Cavidə layiq bir şəkildə sona yetirdi. Turan xanım minnətdarlığına davam edərək yazırdı:

«Onu da xatırlayırıq ki, bunu eşidən digər millətlər də repressiya qurbanları olan böyük şəxsiyyətlərinin, yaxınlarının cənazəsini öz diyarlarına gətirmək istədilər.

Lakin qürbətdən doğma elinə qayıdan, doğma torpağa qovuşan təkcə Hüseyn Cavid oldu.»

Əlbəttə, bu, hər oğulun işi deyildi və bu əzəmətli planı həyata keçirmək üçün Heydər Əliyev dühası, Heydər Əliyev müdrikliyi, Heydər Əliyev nüfuzu və qətiyyəti, imperiyanın ən yüksək dairələrində layiq olduğu böyük hörməti lazım idi. Bu baxımdan Heydər Əliyev o zamankı müttəfiq respublika rəhbərlərindən qat-qat yüksəkdə dururdu. Turan xanım da məhz bunu nəzərdə tutaraq deyirdi:

«Bu işin çətinliyini göstərmək üçün bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. Əgər bu köçürülmə indi olsaydı, bir o qədər təəccüblənməzdik. Çünki artıq müstəqil respublikayıq, istədiyimizi edə bilərik. Amma o dövrün şəraitini, kimlərin təsiri və rəhbərliyi altında yaşadığımızı bir daha yada salsaq, onda görərik ki, belə mümkünsüz görünən işi reallaşdırmaq üçün hətta razılıq almağın özü bir məharət tələb edirdi. Görünür, qarşısındakının dili ilə danışmağın özü bir siyasət imiş. Onda bir daha hiss etdik ki, Heydər Əliyev dediyi sözün üstündə axıra qədər dayanan qətiyyətli bir şəxsiyyətdir.»

Ulu Öndərin cavidşünaslıq sahəsində on dörd il sonra gördüyü möhtəşəm işlərə də yüksək qiymət verən Turan Cavid istər məqbərənin, istərsə də ev muzeyinin Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid dühalarının qovuşuğunda təqdim etməklə öz səmimi duyğularını ifadə etmiş olur:

«1996-cı ildə Cavidin məzarı üzərində ucaldılmış məqbərənin açılışında dediyi sözlər bu gün də qulaqlarımda səslənir. Hamıdan çox o, sevinirdi. Dedi ki, mən bu gün arzuma çatmışam. Dahi rəhbərin Cavid irsinə məhəbbəti bununla bitmədi. Sonra Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin onun adına layiq təşkil edilməsində misilsiz xidmətləri oldu.

Ev Muzeyi də əslində hələ o vaxt, yəni 1982-ci ildə açılmalı idi. Lakin ondan sonra bu məsələ ilə maraqlanan olmadı. Hər yerə müraciət etdim, lazımı təşkilatlara məktub yazıb, teleqramlar vurdum, heç bir nəticə vermədi.

Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi yalnız o (Heydər Əliyev – G.B.) yenidən Azərbaycana rəhbərliyə qayıtdıqdan sonra reallaşdı. 1995-ci ildə müşavirə çağırırdı. Məqbərənin layihəsinin nümunələrinə baxıldı. Daha sonra muzeyin təşkili ilə maraqlanaraq dedi ki, adətən dahilərin muzeyləri onların yaşadıkları evlərdə, mənzillərdə olur. Nə üçün indiyə qədər bu işi həll etməmişiniz. Beləcə, düz 14 ildən sonra

əvvəl binanın birinci mərtəbəsində olan muzey, məhz onun diqqət və qayğısı sayəsində, əsl ünvanında yerləşdirildi. Onun daimi nəzarəti altında çox böyük bərpa və tərtibat işləri aparıldı.»

Yazısında atası Hüseyn Cavid kimi, özünə mənəvi qardaş saydığı Heydər Əliyevin də cismani yoxluğuna inanmadığı açıq-aşkar hiss olunan Turan xanımın dilindən bəzən nisgilli ifadələr də süzülür:

«Hüseyn Cavidin anadan olmasının 120 illiyi ərəfəsində muzeyin açılışında şəxsən iştirak etdi. Heç kəsin ağına gələ bilməzdi ki, bu böyük şəxsiyyətin lentini kəsdiyi son muzey elə Cavidin ev muzeyi, onun yadigarlarını qoruyan bu otaqlar olacaq. Həmin gün muzeydə xeyli oturdu. Bizimlə çox səmimi söhbətlər etdi. Vaxtın necə keçdiyini heç kəs hiss etmədi. «Kitabi-Dədə Qorqud»un Drezden nüsxəsini (Drezden nüsxəsinin nəfis surəti nəzərdə tutulur – G.B.) Elmlər Akademiyasına (Əlyazmalar İnstitutuna – G.B.) təqdim etdi. Həmin gün bizim üçün həmişə xatırlayacağımız son dərəcə mənalı tarix idi.»

Doğrudan da, bəzən əziz bir insanı itirəndən sonra ona hər an ehtiyac duyulduğu daha kəskin şəkildə meydana çıxır. Bu zaman onun hər bir sözü, işi yada düşür və yeni kontekstdə, yeni şəraitdə nəzərdən keçirilərək qiymətləndi-

rilir. Turan xanımın Heydər Əliyevi təzəcə itirdiyimiz bir vaxt qələmə aldığı bu yazı da bənzər duyğularla çulğalanmışdır. Xüsusən, Ümummilli Liderin möhtəşəm işlərindən sonra cavidşünaslığın yeni mərhələyə qədəm qoyması Turan Cavid tərəfindən sadə sözlərin köməyi ilə dilə gətirilir:

«Heydər Əliyevin atama münasibəti elə bil insanlara cəsarət verdi. Onun haqqında məqalələr, namizədlik dissertasiyaları yazıldı.»

Çox doğru fikirdir: çox vaxt bir işi başlamaq çətin olur, təşəbbüs göstərən böyük zəhmət sərf etməli olur. Ancaq onun göstərdiyi örnək bir çoxlarının qarşısında duran psixoloji maneələri keçmək üçün yardım edir. Məhz buna görədir ki, hər hansı bir möhtəşəm işdə orijinal ideyanın müəllifinə böyük önəm verilir. Heydər Əliyevi də Cavidşünaslıqda orijinal ideya müəllifi saymaq olar. Bu ideyanın əsasında isə Ulu Öndərin böyük Cavid sevgisinin durduğu heç bir şübhə doğurmur. Turan Cavid Heydər Əliyevin bu sevgisindən qürur və minnətdarlıq hissi ilə bəhs edərək yazırdı:

«O, (Heydər Əliyev – G.B.) Cavidə çox sevirdi. Demək olar ki, bütün külliyyatı ilə tanış idi. Bilirdi ki, Cavid söz xatirinə misra yazan şair olmayıb. Hər biri bir xəzinə olan külliyyat yaradıb, irs qoyub gedib. Zəngin sərvət bəxş edib

bu xəzinədən yararlananlara. Heydər Əliyev də belə qədər bilən, sənətə, hər kəsə layiq olduğu qiyməti verən söz sərrafı idi.”

Maraqlıdır ki, Turan xanım Hüseyn Cavidlə Heydər Əliyevin yaradıcı intellekti arasında ortaq nöqrlər, kəşiflər, ümumi cəhətlər axtarır və tapmağa da nail olur. Heydər Əliyevin təkə baza təhsilinə görə deyil, həm də şəxsi keyfiyyətlərinə görə tarixçi olması ilə Hüseyn Cavidin tarixi mövzuda qələmə aldığı ölməz əsərləri arasında intuitiv bir yaxınlıq görən Turan xanım yazırdı:

“O, (Heydər Əliyev – G.B.) həm də tarixçi olub. Cavidin əsərlərinin əksəriyyəti isə demək olar ki, tarixi hadisələrdən qaynaqlanırdı. Bəlkə də bu idi ona Cavid yaradıcılığını sevirən, onu ölməz sənətkara bağlayan ortaq meyar mənbə. Realist şair Hüseyn Cavidin əsərlərində həyatdan qaynaqlanan həqiqət var idi. Heydər Əliyev isə həyatın, düzlüyün, saflığın vurğunu idi. Təsəvvür edin, 1990-cı ildə Naxçıvana qayıdanda ilk getdiyi yer Hüseyn Cavidin məzarı olub. Onu bu işə vadar edən sənətə, sənətkara məhəbbəti, hörməti idi.”

Turan xanımın yazısında müəllifinə hörmət doğuran cəhətlərdən biri də odur ki, o, təkə Hüseyn Cavidin qızı kimi yox, qeyrətli, vətənpərvər bir azərbaycanlı xanım

ziyalı kimi Heydər Əliyev irsinə münasibət göstərir, bu baxımdan onu öz doğma atasından ayırmır. Onun bir növ Azərbaycan xalqına müraciət kimi səslənən son sözləri də bu duyğulardan və narahatlıqdan qaynaqlanır:

“Heydər Əliyev həm də ensiklopedik biliyə malik fenomen insan kimi xatırlanacaq. Onun dərinə bilmədiyi elə bir sahə yox idi. Hansı peşədən, ixtisasdan danışsaydı, elə bilərdin o işin mütəxəssisidir. Ədəbiyyatı da incəliklərinə qədər bildiyi üçün sevirdi. Gərək bir işi sevəsən ki, onu öyrənməyə həvəsin ola, haqqında danışmağa bacarığın, qabiliyyətin çata. Heydər Əliyev həqiqətən fitri istedadla malik, hafizəsinə hamının qibtə etdiyi insan idi. Həmişə bir iş görməzdən əvvəl ətrafına topladığı insanların təkliflərinə qulaq asıb, məsləhətlərini eşidən ümummilli liderimiz deyərdi: «Gəlin görək, indi nə etməliyik?» Ən əsası isə, bu müdrik insanda başqalarında hiss edilməyən Azərbaycana bağlılıq təsəvvür edilməyəcək dərəcədə yüksək və ülvi idi. Elə buna görə də otuz dörd illik tariximizdə nəyə üz tuturuqsa, orada Heydər Əliyevin izini, dəst-xəttini görürük. Buna görədir ki, ona ümumxalq məhəbbətini bildirmək istəyən milyonlar gecədən xeyli keçənə qədər mərhumun məzarını ziyarət edir.

İndi bu sualı hər birimiz özümüzə verməliyik. Biz nə

etməliyik ki, onun ruhu şad olsun?! Yalnız ona layiq işlər görməliyik. Gurultulu sözləri sevməyən Heydər Əliyevi sevir, ona hörmət ediriksə, özümüzü də, xalqı da boş sözlərlə aldatmamalıyıq. Yalnız bu millətə xeyir verən işlər görməklə Heydər Əliyev əməllərinə sadıq qaldığımızı, ona ehtiramımızı bildirmiş olarıq. Bununla da onun memarı olduğu, qurub-yaratdığı dövlətçiliyimizin mənafeyini qoruya bilərik. Heydər Əliyevin ruhu Hüseyn Cavid demişkən nuri-həqq kimi daim yanacaq, sönməyəcək.”

Turan xanımın vətəndaş qeyrəti və qüruru ilə yazdığı bu sözlərdən 10 ildən də artıq bir zaman keçir. Nə yaxşı ki, bu ziyalı xanımın tövsiyəsi və vəsiyyəti bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasında ən yüksək səviyyədə gerçəkləşməkdədir. Ulu Öndərin layiqli varisi, onun monumental vətənsəvər işlərinin davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ürəyində də Heydər Əliyevin ürəyində olan Hüseyn Cavid sevgisi, Azərbaycan sevgisi alovlanmaqdadır. Hüseyn Cavidin 130 illik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə keçirilməsi, ölməz sənətkarın irsinə, onun ev muzeylərinə (Naxçıvanda və Bakıda) göstərilən yüksək qayğı və diqqət bunun əyani sübutu kimi səslənə bilər. Ancaq yenə də mövzumuza qayıdaq və tarixin səhifələrini bir daha varaqlayaq.

Dahi öndər Heydər Əliyev Naxçıvanda Hüseyn Cavid məqbərəsinin təntənəli açılışı mərasimində söylədiyi dərin mənalı nitqində bir daha Hüseyn Cavid, onun yaradıcılığının Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi üçün əhəmiyyətini belə qiymətləndirmişdir: «Hüseyn Cavidin bütün yaradıcılığı, bütün fəaliyyəti Azərbaycan xalqının mədəniyyətini yüksəkliyə qaldırmaqdan, xalqımızı azad, müstəqil xalq etməkdən ibarət olubdur. Onun bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa, müstəqilliyə çağırıbdır. O, həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, öz iradəsinə, millətinə sadıq olmuşdur, millətini, xalqını həddindən artıq sevmiş və millətinə həddindən artıq xidmət edən bir insan olmuşdur».

Yalnız klassikin həyat və yaradıcılığını, eləcə də onu araya-ərsəyə gətirən mədəni-mənəvi, sosial-siyasi mühiti dərinləndirən bilən və elmi araşdırmaya, sistemləşdirməyə qabil bir təfəkkür sahibi olan, eyni zamanda, doğma ədəbiyyatını, mədəniyyətini sonsuz bir məhəbbətlə sevən bir şəxsiyyət bu cür qiymət verə bilərdi. Heydər Əliyev bütün həyatı və fəaliyyəti boyu Hüseyn Cavid yaradıcılığına və şəxsiyyətinə münasibətdə məhz vurğuladığımız mövqeyi tutduğunu və bu mövqedən bir an belə geri durmadığını parlaq şəkildə sübuta yetirmişdir. Bir şey də maraqlıdır ki, Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid haq-

qında dediyi yüksək sözlər, əslində, dahi bir azərbaycanlı kimi elə onun özünə də tamamilə aiddir; əgər həmin sözləri iqtibas edərək desək ki: «Heydər Əliyevin bütün yaradıcılığı, bütün fəaliyyəti Azərbaycan xalqının mədəniyyətini yüksəkliyə qaldırmaqdan, xalqımızı azad, müstəqil xalq etməkdən ibarət olubdur. Onun bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa, müstəqilliyə çağırıbdır. O, həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, öz iradəsinə, millətinə sadıq olmuşdur, millətini, xalqını həddindən artıq sevmiş və millətinə həddindən artıq xidmət edən bir insan olmuşdur» - bu sözlərdə zərrə qədər də yanlışlıq tapmaq mümkün olmaz.

Ən əlamətdarı isə odur ki, Ümummilli Lider bu cür münasibəti təkcə Hüseyn Cavidə qarşı deyil, Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində xidmətləri olan hər bir klassik sənətkarımıza qarşı göstərmişdir. Bu münasibətin bu gün də davam etməsi, yəni Ümummilli Lider Heydər Əliyevin birbaşa gələcəyə yönəlmiş müdrik mədəniyyət siyasətinin davam və inkişaf etdirilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin, xalqın mədəni səviyyəsinin dönmədən inkişafı və gücləndirilməsinin möhkəm qarantı kimi nəzərə çarpır.

Son zamanlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən xalqımızın böyük şəxsiyyətləri-

nin, şair və yazıçıların yubileylərinin yüksək səviyyədə keçirilməsi haqqında verilən sərəncamlar Heydər Əliyevin mesənətliq fəaliyyətinin və bununla da Azərbaycan xalqına xidmətinin dinamik inkişafının göstəricisidir.

HÜSEYN CAVID İRSİNİN BİLİCİSİ

Bəşər tarixində şeirə-sənətə, sənətkar şəxsiyyətinə hamilik edən dövlət başçıları az olmayıbdır. Xüsusi halda klassik Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatlarına üz tutsaq, bir çox hökmdarların adlarını hörmətlə çəkə bilərik ki, bunların arasında tarixən türk başçıları öz səxavət və mərifətləri ilə həmişə seçilmişlər. Ancaq Azərbaycanın Ümummilli Lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyev bu baxımdan unikal bir mövqeyə malikdir, desək, yəqin ki, mübaliğə olmaz. Xüsusən klassiklərin yaradıcılığına böyük önəm verən Heydər Əliyev onların tədqiq və təbliğinə, Vətən və millət qarşısındakı xidmətlərinin dəyərləndirilməsinə qayğı və diqqətini bir an belə əsirgəmə-

mişdir. Azərbaycan ədəbiyyatını dünyanın ən qədim və zəngin ədəbiyyatlarından biri sayan Ümummilli Lider, bu ədəbiyyatın yetirdiyi böyük dahilərin qlobal miqyasda öz layiqli qiymətlərini almadıqlarını dəfələrlə qeyd etmiş və bu yolda göstərdiyi titanik səyləri təvazökarlıqla özünün vətəndaşlıq borcu elan etmişdir.

Heç şübhə yoxdur ki, Heydər Əliyevin sevə-sevə qayğı göstərdiyi klassik Azərbaycan sənətkarları içərisində dahi şair və dramaturqumuz, böyük filosof və fikir adamı, vətənpərvər ziyalı Hüseyn Cavidin özünə məxsus müstəsna yeri vardır. Hüseyn Cavidin repressiyaya uğradığı 1937-ci ildə Heydər Əliyevin 14 yaşı vardı və o, artıq tay-tuşları arasında ədəbiyyata, xüsusən dramaturgiyaya güclü meyl göstərən bir gənc kimi tanınırdı. Şübhəsiz ki, o dövrün ən böyük dramaturqlarından olan Hüseyn Cavidin yaradıcılığı ilə də yaxşı tanış idi. Cavid irsi ilə bu tanışlığının, Cavid irsinə bu sevgisinin təsiri idi ki, sonralar Heydər Əliyev Cavidə dünya dramaturgiyasının ən böyük nümayəndələri olan Şekspirə, Gete ilə müqayisə edəcək və üstünlüyü Azərbaycan dahisinə verəcəkdi.

Bəli, taleyin, zamanın, dünyanın özünü əsərlərində bir marionet kimi oynadan böyük Cavidə, taleyin oyunları 1937-ci ildə Şərqi Turan (yenə də taleyin istehzası!) çöllə-

rinə ataraq, rus imperializminin əlilə onun Vətən və millət üçün bu qədər önəmli olan həyatına son qoydu.

Nə etməli? Dünya fanidir və əgər Tanrının ən yaxın sevimlisi (Həbibullah) Peyğəmbərimiz də ölümü dadmağa, bu dünyadan əbədi köç etməyə məhkum edilmişsə, biz bu vaxtsız-vədəsiz ölümü də Allahın bir qəzavü-qədəri kimi qəbul etməyə borcluyuq. Məşhur sözdür ki, böyük sənətkarlar ölmür, ölməz əsərləri ilə əbədi həyat əldə edirlər. Cavid də öz cismani ölümü ilə sadəcə öz sonrakı yaradıcılığını yarımçıq qoydu – ölümünə qədər yazdıqları isə onun dünya ədəbiyyatına əbədi bəxşişi və ölümsüzlüyünün rəhni, möhkəm qarantı oldu.

Cavidin bu dünyadan köçməsindən 62 il sonra ümum-milli liderimiz Heydər Əliyev dünyasını dəyişmiş, əbədiyyətə qovuşmuşdur. Hüseyn Cavidin cismən bu dünyada olmadığı bu 62 ildə Azərbaycan xalqının ərsəyə gətirdiyi bu böyük şəxsiyyətlər həyatlarının və fəliyyətlərinin mənasını öz xalqlarına və doğma yurdlarına xidmətdə görmüş və həmin müqəddəs missiyanı yerinə yetirərkən əqidə və fikir dostları kimi daim bir-birilərinə dayaq olmuşlar. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının, o sıradan Hüseyn Cavidin mütərəqqi humanist əsərləri, bəşəri görüşləri zəminində ərsəyə gəlmiş Heydər Əliyev dühası Azərbaycan xal-

qının tarixi taleyinin xoşbəxtliyi üzündən xalqımızın əvəz-
edilməz liderinə çevrildikdən sonra öz haqq işində daim bu
ənənələri rəhbər tutmuş, vətənin inkişafı naminə bunlardan
faydalanmaqla yanaşı, böyük qədirşünaslıq örnəyi göstər-
miş, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, incəsənətimiz üçün
müstəsna işlər görmüş sənətkarların layiqli qiymətini ver-
mək yolunda əlindən gələni əsirgəməmişdir. Bu cür sənət-
karların ön cərgəsində yəqin ki, böyük Cavid durmaqdadır.
Bəzən adama elə gəlir ki, Cavid də, nəinki doğma xalqı və
vətəni qarşısında öz ölməz əsərləri ilə borclu qalmamış,
hətta şair dünyadan köçərkən 18 yaşlı bir gənc olan Hey-
dər Əliyevin simasında gələcəkdə Azərbaycan xalqının ba-
şında böyük bir maarifpərvər, sənətsevər liderin duracağını
görmüş və bunun bədii örnəyi olaraq, Alp Arslan, Məlik-
şah kimi şeir-sənət vurğunu, elm hamisi türk hökmdar
obrazları yaratmışdır. Xəyyamın bir rübaisini dinləyən Alp
Arslanın:

Ah, bu sözlər nə qadar incə, dərin,

Böylə kəskinə də, xoşdur şeirin!

deyə onun sənətinə yüksək qiymət verməsi, onun oğlu
Məlikşahın, vəziri Xacə Nizamın (tarixi şəxsiyyət kimi
Nizamülmülkün) isə daim bu böyük alimə və şairə hamilik

edərək qayğı göstərməsi bunu sübut edir. Aydındır ki, orta əsrlərin bu böyük türk hökmdarlarının dərin mənalı, istedadla yazılmış əsərlərə qarşı göstərdikləri bu mesenatlıq fəaliyyəti bir tərəfdən də dahi mütəfəkkir-sənətkar kimi Hüseyn Cavidin öz arzularının bədii inikası idi.

Cavid sənətinə hələ keçən əsrin 70-ci illərindən maraq göstərən Heydər Əliyev onun adını Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirənlər sırasında dəfələrlə çəkmişdir. Səksəninci illərin əvvəllərindən isə ümummillə liderimiz Hüseyn Cavid irsinə müntəzəm diqqət göstərmiş, şairə layiqli qiymətin verilməsi işinə nəzarəti bir an belə zəiflətməmişdir. Sonralar, 1993-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının ziyalıları ilə görüşündə Heydər Əliyev Cavidlə bağlı fəaliyyətini belə xatırlayırdı: «...Böyük filosof-şairimiz, dramaturqumuz Hüseyn Cavid həbs olundu, uzun illər əsərləri qadağan edildi. Ancaq tarix hər şeyi öz yerinə qoydu. Hüseyn Cavidin cənazəsi də Sibirdən öz vətəninə gətirildi, onun adı da yüksəldi. Ancaq təəssüf edirəm ki, 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin 100 illiyi haqqında Kommunist Partiyasının qəbul etdiyi qərarı Azərbaycanda on il ərzində həyata keçirmədilər... İndi Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa hava-su kimi lazımdır. Təkcə ədəbi baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, elmi baxımdan

lazımdır. Lakin bu əsərlər lazımi səviyyədə nəşr olunmuşdurmu?»

Hüseyn Cavidin əsərlərinin onların dahiyənə məzmununa layiq bir şəkildə nəşr olunmaması, bir çox təhriflərə və ixtisarlara yol verilməsi, şairin sənətkar ruhunun, amal və qayəsinin oxucuya lazımlı səviyyədə çatdırılmaması Heydər Əliyevi bir cavidsevər kimi çox narahat edirdi və cavidşünaslıqdakı bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün o, istər maddi, istərsə də mənəvi dəstəyini əsirgəməirdi. Məlum olduğu kimi, Ulu Öndərin möhkəm bünövrəsini qoyduğu bu möhtəşəm işi onun varisi, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yüksək səviyyədə həyata keçirməyə nail oldu və Hüseyn Cavidin əsərləri bütün orijinallığı ilə 25 min tirajla Azərbaycan xalqına çatdırıldı.

Ancaq yuxarıda artıq ötəri olaraq qeyd etdiyimiz kimi, ümummillə liderimizin Moskvaya, yüksək dövlət vəzifəsinə getməsi səbəbindən Cavid irsi ilə bağlı yarımçıq qalmış bir çox işləri elə onun özü, respublika hakimiyyətinə ikinci qayıdışından sonra tamamlamağa nail oldu.

Hüseyn Cavid dühası öz ölməz əsərləri ilə adını tarixdə əbədiləşdirmiş sənətkarlardandır.

Heydər Əliyev dühası bu əbədiləşdirməni tamamlayan, bütövləşdirən, bir daha nadanların hücumuna məruz qal-

mayacaq hala salan, ona layiq olduđu qiyməti verən və layiq olduđu abidələri ucaldan nadir dövlət rəhbərlərindəndir.

Heydər Əliyev bundan öncə də nəzərdən keçirdiyimiz nitqlərinin birində Hüseyn Cavid: “millətə həddən artıq xidmət edən bir adam” adlandırmışdı. Ümumilikdə böyük şəxsiyyətlərə və bu halda Hüseyn Cavidə aid edilən həmin ifadə, əslində elə Heydər Əliyevin özünə də heç bir şübhəyə yol vermədən aid edilə bilər. Heydər Əliyev üçün bu, bir meyardır; şəxsiyyətin böyüklüyünü ölçmək üçün meyar. Əgər hər hansı bir şəxsiyyət böyüklüyə iddia edirsə, o, mütləq öz millətə xidmət etməlidir. Əks halda, şəxsiyyətin böyüklüyündən söhbət belə gedə bilməz. Heydər Əliyevin ömür həsr etdiyi və başqalarından da tələb etdiyi ideya, amal, yüksək məqsəd də məhz budur. Əlbəttə, onu demək artıqdır ki, bu cür şəxsiyyətlər – “haqq-taalanın könuəllərinə ilham verdiyi” (Dədə Qorqud) şəxsiyyətlərindəndir və onların adı vətən tarixində daim yaşayacaqdır.

Hüseyn Cavid kimi, Heydər Əliyevin siyasət, diplomatiya, mədəniyyət, ədəbiyyat adamlarına qayğı və diqqət sahəsindəki yaradıcılığı da Azərbaycan xalqının mədəniyyətini və ədəbiyyatını yüksəklərə qaldırmaqdan, bütün dünyada tanımaqdan ibarət olubdur və onun səmərəsini

biz bu gün bütün parlaqlığı ilə görməkdəyik. Çünki Heydər Əliyev bütün şüurlu həyatı boyu doğma xalqının xoşbəxtliyi, dünya birliyi iərisində öz layiqli yerini tutması uğrunda yaradıcılıq, quruculuq fəaliyyətinə bir an belə fasilə verməmiş, bunu həyatının ən başlıca mənası hesab etmişdir.

Heydər Əliyev ilk növbədə bir azərbaycançı kimi ölkənin maraqlarına uyğun gələn bütün cəhətləri birləşdirmək, xalqa və dövlətə kompleks fayda vermək, onun yüksəlişinə maksimum dərəcədə nail olmaq yolunu tutmuşdu. Hüseyn Cavid irsi də bu baxımdan istisna təşkil etmirdi. 1996-cı il oktyabrın 29-da Hüseyn Cavidin məqbərəsinin təntənəli açılışı üçün Naxçıvana yola düşən Prezident Heydər Əliyev Bakının Binə hava limanında jurnalistlərə müsahibə verərkən bunu xüsusi vurğulayaraq demişdi:

“Mən Naxçıvana birinci növbədə Hüseyn Cavidin məqbərəsinin tikilib başa çatması münasibətilə gedirəm. Oktyabrın 24-də Hüseyn Cavidin anadan olmasının 114-cü ili tamam olmuşdur. Bilirsiniz ki, bu məqbərənin tikilməsi barədə biz hələ 1982-ci ildə qərar qəbul etmişdik, ancaq o tikilməmişdi və bu işə fikir verilməmişdi. Biz artıq bu məsələni də həll etdik. Mən bu işi də başa çatdırmışam. Məqbərənin açılışı olacaqdır. Azərbaycan ziyalılarının böyük

bir dəstəsi, Milli Məclisin üzvləri mənimlə birlikdə oraya gedirlər. bu, əlamətdar bir hadisədir. Güman edirəm ki, bu, Azərbaycanın həm mədəni, həm də mənəvi, həm də mədəni həyatında böyük bir hadisə olacaqdır.

Mən üç ildən çoxdur ki, Naxçıvanda olmamışam. Naxçıvandan Bakıya getməyimdən üç il yarım vaxt keçibdir. Mən Naxçıvan Muxtar Respublikasına baş çəkmək istəyirəm. İstəyirəm görüm ki, orada insanlar necə yaşayır, vəziyyət necədir, necə etmək lazımdır ki, blokada şəraitində olan Naxçıvan Muxtar Respublikası bundan sonra da yaşaya bilsin.”

Bu sadə sözlərdəki dərin mənalardan belə anlaşılır ki, Heydər Əliyev Azərbaycan naminə xalqımızın keçmişini, indisini və gələcəyini birləşdirmək yolunu seçib və əslində də Azərbaycana xidmətin ən doğru yolu elə budur. Öz fikirlərini Naxçıvan hava limanındakı müsahibəsində davam etdirən Ulu Öndər sanki mifik Antey kimi Naxçıvan torpağından güc almasını da üstüörtülü şəkildə dilə gətirməyə nail olmuşdur. Xarici ölkələrə səfərləri ilə Naxçıvana səfərini müqayisə edən Ümummilli Lider maraqlı və orijinal fikirlər irəli sürmüşdür:

“Şübhəsiz ki, bunun böyük fərqi var. çünki bir var mən xarici ölkələrə səfər edirəm, bir də var ki, öz torpağımızın,

Azərbaycanın bir hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasına gəlirəm. Bura mənim doğulduğum yerdir. Əhəmiyyətli cəhət bir də ondan ibarətdir ki, 1990-1993-cü illərdə - Muxtar Respublika üçün ən ağır dövrdə, o cümlədən mənim də həyatımın çətin bir dövründə - mən Naxçıvanda yaşamışam, işləmişəm, Naxçıvan əhalisi ilə bir yerdə olmuşam.

Üç il yarım bundan əvvəl Bakıda, Azərbaycanda baş vermiş ağır, çətin proseslərə görə, Respublikamız böyük təhlükə qarşısında olduğuna, vətəndaş müharibəsi başladığına görə mən Bakıya dəvət olundum. O vaxt hesab edirdim ki, mən Bakıya bir neçə günlüyə gedirəm. gedirəm ki, müəyyən məsləhətlər verim, yaxud vəziyyəti normallaşdırmaq üçün öz xidmətimi göstərim. Ancaq hadisələr elə inkişaf etdi ki, mən Bakıda qalası oldum, Naxçıvana dönmədim. Mən o vaxt naxçıvanlılara söz vermişdim ki, iki-üç gündən sonra qayıdacağam. Ancaq mümkün olmadı. Bundan sonra da Azərbaycanın qayğıları, işləri məni o qədər məşğul etdi ki, buraya gəlmək imkanı əldə edə bilmədim.

Nəhayət, mən bu imkanı əldə etmişəm, çox məmnunam, sevinirəm, şadam. Xüsusən ona görə ki, mənim bir arzum da yerinə yetir. Böyük Azərbaycan yazıçısı, şairi, dra-

maturqu Hüseyn Cavidin cənazəsini 1982-ci ildə Sibirdən gətirərkən, onu burada – Naxçıvanda torpağa verərkən mən qərar qəbul etmişdim ki, onun qəbri üzərində məqbərə tikilsin. Bu, indiyədək olmamışdı. İndi onu başa çatdırmışım və mən bu mərasim münasibətilə Naxçıvana gəlmişəm.”

Səriştəsiz, diletant başçıların üç il yarım ərzində xaraba qoyduqları Azərbaycanı tam qarşısında durduğu uçurumdan xilas etmək üçün Heydər Əliyev üç il yarım ərzində fasiləsiz mübarizə aparmalı oldu, hətta o dərəcədə ki, doğma Naxçıvana getməyə belə vaxt tapa bilmədi. Kim bilir, bəlkə hələ üç il yarım da, yəni nağıllarda olduğu kimi, yeddi il Naxçıvana gedə bilməyəcəkdi, əgər Ümummilli Liderin böyük Cavid sevgisi, dahi sənətkar qarşısında duyduğu övladlıq borcu olmasaydı... Təsadüfi deyil ki, müsahibəsinin sonunda da bunu xüsusi vurğulayır və “mən bu mərasim münasibətilə Naxçıvana gəlmişəm” – deyirdi.

Repressiya qurbanı olan Hüseyn Cavid Heydər Əliyev üçün bir də şəhid-sənətkar kimi əziz idi. Buna görə də təsadüfi deyil ki, Cavid mərasiminə gəlmiş Azərbaycan Prezidenti ilk növbədə Naxçıvandakı Şəhidlər Xiyabanına getmiş, burada qorunan fəxri kitaba öz ürək sözlərini yazmışdı. İndi artıq tarixə qovuşmuş həmin ürək sözləri

belə idi:

“Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, suverenliyi, müstəqilliyi uğrunda şəhid olanlar əbədiyyətə qovuşublar. Onların qəhrəmanlıq xatirəsi bizim qəlbimizdə daim yaşayacaq.”

Şübhəsiz ki, bu sözlərdə Hüseyn Cavidin, Azərbaycanın başqa şəhid övladlarının da payı vardır. Çünki vətən, millət uğrunda canını fəda edənlər hər hansı bir zaman kəsiyinə sığışmır, tarixin əbədi yol yoldaşlarına çevrilirlər.

HÜSEYN CAVID İRSİNİN BÖYÜK QAYĞIKEŞİ

Deyirlər, dahilərin talelərində bənzər cəhətlər, kəşişən xətlər çox olur. Eyni torpaqdan nəşət tapmış Hüseyn Cavid və Heydər Əliyevin talelərindəki bənzərlik də təkcə zahiri, formal cəhətlərlə məhdudlaşmır.

Azərbaycan xalqının yetirdiyi bu iki düha bir an belə doğma xalqa və vətənə xidmətdən geri qalmamışdır və ən əlamətdarı da odur ki, hər an bir-birinə həyan olmuş, öz müqəddəs missiyalarını yerinə yetirərkən bir-birinin yardımçısı olmuşlar.

Hüseyn Cavidin bədii-fəlsəfi yaradıcılığı Azərbaycan

ədəbiyyatı və mədəniyyəti xəzinəsinin ölməz dəyərləri sırasına çoxdan vəsiqə alıb. Böyük sənətkarın əsərlərinin son dəfə beşcildlik şəklində Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbasında kütləvi tirajla çap edilməsi bu ölməz ədibin bədii irsinin xalqımız arasında populyarlaşdırılmasında müstəsna rol oynayıb.

Minillik tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatı inkişafı boyunca hər əsrdə yeni-yeni böyük sənətkarlar ərsəyə gətirib. Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri olan filosof-şair və istedadlı dramaturq Hüseyn Cavid bu milli dirçəliş əsrinin ərməğan etdiyi dahi sənətkarlardan biridir. Yaradıcılığının ilk çağlarından orijinal sənət yolu ilə o zamankı yüksək səviyyəli milli ədəbi-ictimai fikrin diqqətini öz yaradıcılığına çəkmiş Cavid irsi 30 il ərzində ədəbi prosesin aparıcı qüvvələrindən biri olmuşdur. Günahsız yerə repressiya olunduqdan sonra bir müddət Hüseyn Cavidin ədəbi şəxsiyyəti və ölməz əsərləri yasaq mövzuya çevrilsə də, əsl vətənpərvər, milli ruhlu ziyalıların xatirindən bir an da çıxmamış, yeri gəldikcə müxtəlif məclislərdə və söhbətlərdə anılmış, böyük sənətkarın progressiv humanist fikirləri qeyri mətbu formada olsa belə yayılmış, gənclər arasında təbliğ edilmiş, onun

unutqanlıq zonasına düşməsinə imkan verilməmişdir.

Bütün böyük klassiklər kimi, Hüseyn Cavid də zamanın haqq və ədalət sınağından alnıaçıq çıxaraq layiq olduğu bəraəti almış və xalqın xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizədə öz müstəsna rolunu və funksiyasını layiqincə davam etdirməyə başlamış, tarixin kəsilməmiş bağlarını bir-birinə düyünləmişdir. Xalqımızın bir çox klassik sənətkarı kimi, Hüseyn Cavid irsinin və sənətkar şəxsiyyətinin də əsl qiymətini, müstəsna dəyər və lazımlığını Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi daha bir dahi oğlu, ümummilli liderimiz, sözün-sənətin böyük bilicisi və hamisi Heydər Əliyev müəyyən etmiş, onun istər cismən, istərsə də mənən vətəninə, xalqına qaytarılmasında, milli-mənəvi tərəqqi prosesində öz layiqli yerini tutmaqda müstəsna rol oynamışdır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə şairin ev-muzeyi yaradılaraq fəaliyyətə başlamış, doğma vətəni Naxçıvanda möhtəşəm məqbərəsi ucaldılaraq Cavidin qərib ruhuna bir töhfə kimi ərməğan edilmişdir.

Heydər Əliyev ideyalarının və işlərinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev hər sahədə olduğu kimi, Cavid irsinin nəşri, təbliği və öyrənilməsi sahəsində də ümummilli liderimizin baş-

ladığı qədirşünaslıq fəaliyyətini davam və inkişaf etdirir. Bu baxımdan Hüseyn Cavidin 125 və 130 illik yubileylərinin yüksək dövlət səviyyəsində keçirilməsi haqqında ölkə Prezidentinin imzaladığı sərəncamlar ədəbi-mədəni irsimizin, o sıradan Hüseyn Cavid yaradıcılığının ən ali dairələrdə necə yüksək qiymətləndirilməsi haqqında əyani təsəvvür oyadır. Bu ali dövlət sənədləri Azərbaycanın bütün ziyalıları kimi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüseyn Cavidin ev muzeyinin kollektivi üzərinə də məsul və şərəfli vəzifələr qoymuşdur. Bütün respublikada və dünya azərbaycanlıları arasında Cavid irsinin vurğunları üçün bir növ qeyri-rəsmi əlaqələndirmə mərkəzi, görüş, hal-əhval tutmaq yeri kimi çıxış edən muzeydə son illər böyük şair və dramaturqun ədəbi-bədii irsinin nəşri, təbliği və araşdırılması üzrə bir çox işlər görülmüşdür ki, bütün bunlar barədə respublikanın kütləvi informasiya vasitələrində, muzeyin internet saytında kifayət qədər məlumat verildiyindən bir daha nəzərə çatdırılmasına ehtiyac yoxdur. Hüseyn Cavidin 125 və 130 illik yubileylərinin keçirilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin verdiyi sərəncamlardan sonra muzeydə təbii olaraq yeni bir canlanma müşahidə edilməkdədir. Muzeyin əməkdaşları ali dövlət sənədlərindəki direktivlər-

lə bağlı olaraq öz üzərlərinə düşən şərəfli vəzifələri daha böyük entuziazmla, Cavidin xatirəsinə layiq şəkildə gerçəkləşdirməyə başlamışlar. Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə Hüseyn Cavidin külliyyatı kütləvi tirajla nəşr edilsə də, 25 minlik tirajın hamısı kitabxanalara hədiyyə edildiyindən, sevimli şairin əsərlərini stolüstü kitab kimi görmək istəyən minlərlə oxucunun arzusunu nəzərə alaraq beşcildliyin təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri hazırlanmış və çap edilmişdir. Ancaq Cavid elə cahanşümul şairlərdəndir ki, onun progressiv bəşəri ideyaları təkcə öz xalqına deyil bütövlükdə mütərəqqi bəşəriyyətə xidmət etməlidir. Bunu əsas götürərək Cavid irsini başqa ölkələrdə tanıtdırmaq üçün bədii tərcümənin müstəsna əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla, böyük Azərbaycan şairinin Avropa dillərinə tərcümə edilməsinin ilk təşəbbüslərindən biri kimi, Cavid poeziyasından seçmələr fransız dilinə, Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin və Bakı Slavyan Universitetinin birgə lahiyəsi nəticəsində "Şeyda" əsəri ingilis, fransız, yunan, alman, bolqar, polyak, çex, ukrayna, belarus, rus dillərinə çevrilmiş və nəfis şəkildə çap edilmişdir. Ev muzeyinin müntəzəm olaraq həyata keçirdiyi toplama, tərtib və nəşr işləri sırasında aparıcı yer tutan "Cavidşünaslıq" məqalələr toplusunun 10 cil-

dinin nəfis şəkildə nəşri və növbəti cildləri üzərində işlərin başa çatdırılması və çapa hazır vəziyyətə gətirilməsi də yubiley ərəfəsində gerçəkləşdirilən mühüm tədbirlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Hüseyn Cavid yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, bir çoxları onu bütövlükdə qavramağa çətinlik çəkir və buradakı ayrı-ayrı parlaq incilərin gözəlliyi qarşısında heyran olur. Oxucuların və Cavidsevərlərin bu ehtiyacını və Hüseyn Cavidin bir çox kəlamının aforistik çalara malik olduğunu nəzərə alaraq, muzeydə Cavidin hikmətli sözlərindən ibarət toplu hazırlanmış və "Cavid hikməti" kitabı artıq həm Azərbaycan dilində, həm də bir neçə xarici dilə çevrilərək nəşr edilmişdir. Nəşr işləri ilə yanaşı, yubileylə bağlı keçiriləcək Cavid yaradıcılığının ən müxtəlif problemlərinin araşdırılmasına həsr edilmiş beynəlxalq elmi konfrans çox yüksək səviyyədə həyata keçirilmişdir. Konfrans iştirakçılarının məruzələrinin mətnini əhatə edən toplu – "Cavid yaradıcılığı çağdaş təfəkkür işığında" – çapdan çıxmışdır. Hüseyn Cavidin ev muzeyi Beynəlxalq Muzeylər Şurasının tamhüquqlü üzvüdür. Zənnimizcə, Cavid irsinin Avropada və dünyanın başqa ölkələrində təbliği üçün bu şura ilə əməkdaşlıq gələcəkdə mühüm rol oynayacaqdır. Muzeyin rəsmi saytında fəaliyyət göstərən virtual muzeyin şəbəkəsini daha da genişlən-

dirmək və bununla da Cavid irsinin qlobal səviyyədə, ilk növbədə isə əlbəttə, dünya azərbaycanlıları arasında təbliğini gücləndirmək, bununla da cavidsevərlərin sayını artırmaq fikrindəyik. Təkcə onu demək kifayətdir ki, artıq indiyədək Hüseyn Cavidin ev muzeyinin rəsmi internet sahifəsinə (www.huseyncavid.com) dünyanın 40-a yaxın ölkəsindən, o sıradan ABŞ, fransa, Türkiyə, Rusiya, İtaliya, Almaniya və başqa ölkələrdən on minlərlə istifadəçi daxil olmuşdur. Bu isə özlüyündə Cavid irsinə bütün dünyada marağın və məhəbbətin nə qədər güclü olduğundan xəbər verir.

Əlbəttə, Hüseyn Cavid elə böyük sənətkarlarımızdandır ki, onun irsinin təbliği və təşviqi, populyarlaşdırılması yubileydən-yubileyə deyil, hər il, hər ay, hər gün həyata keçirilməlidir. Təmali Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş bu müqəddəs və şərəfli vəzifəni öz üzərinə götürmüş Hüseyn Cavidin ev muzeyi gündən-günə möhkəmlənən və dünya dövlətləri sırasında öz layiqli yerini tutan Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin təmin etdiyi siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf şəraitində ölməz sənətkar qarşısında özünün gündəlik borcunu yerinə yetirməkdədir.

Muzey haqqında bu qısa arayışı verməkdən əsas məqsədimiz-onun yaradıcısı olan Ümummilli Liderimiz Hey-

dər Əliyevin cavidşünaslıq qarşısındakı xidmətlərinin, başladığı möhtəşəm işlərin necə bar-bəhər verməsini bir daha nəzərə çatdırmaq idi. Kim bilir, əgər Sovet imperiyası dağılmasaydı, Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycan hakimiyyətinə qayıdaraq, Moskvaya gedərkən yarımçıq qoyduğu möhtəşəm işləri yüksək səviyyədə davam etdirərək sona çatdırmısaydı, cavidşünaslığın bugünkü səviyyəsini əldə etmək mümkün olardı mı? Çox ehtimal ki, yox! ona görə də hər dəfə Cavid irsi və şəxsiyyəti ilə bağlı bir uğura imza atdıqda biz mütləq bu irsin və şəxsiyyətin böyük qayğıkeşi və aşiqi Ümummilli Lider Heydər Əliyevi də yada salmalı, onun bu sahədə qoyduğu sarsılmaz bünövrəni minnətdarlıq duyğusu ilə xatırlamalıyıq. Bu, bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, milli dövlətçiliyimiz, xalqımızın mədəni-mənəvi inkişafı qarşısında yerinə yetirməli olduğumuz müqəddəs bir borcdur. Yalnız bu borc duyğusunu unutmamaqla, Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu müasir Azərbaycan dövləti qarşısındakı vəzifələrimizi həyata keçirə bilərik.

Yalnız bu borc hissini bir an belə yaddan çıxarmamaqla Heydər Əliyevin möhkəm özülünü qoyduğu, müstəqil dövlətimizin müasir mədəniyyət siyasəti qarşısında üzərimizə düşən şərəfli vəzifələri layiqincə yerinə yetirə bilərik.

Yetər ki, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, klassik irsimiz qarşısındakı vəzifələrimizi Ulu Öndərin vəsiyyətlərinə uyğun şəkildə anlayaq və tam bir məsuliyyət və ciddiliklə reallaşdırmağa çalışaq.

Şübhəsiz ki, bu yolda dövlətimiz öz üzərinə düşən vəzifələri yüksək şəkildə həyata keçirir; ancaq unutmayın ki, yalnız xalqla dövlətin sıx birliyi, həmrəyliyi şəraitində qarşıda duran və çox vaxt həlledilməz görünən problemləri aşmaq, bizi gözləyən yüksəlişə və rifaha qovuşmaq mümkündür. Unutmayın ki, qarşımızda duran qarşı düşmən bizim bu birliyimizi pozmaq üçün əlindən gələnləni, riyakarlığı, məkkarlığı, xəyanətkarlığı bir damcı belə əsirgəmir. Bu düşməni qalib gəlməyin yollarını isə Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid kimi dahilər bütün həyat və fəaliyyətlərinin örnəyində bizə çox gözəl şəkildə öyrədirlər. yetər ki, qabiliyyətli və sadıq şagirdlər olaq!

TURAN XANIM CANLI KÖRPÜ İDİ...

Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid mövzusunda bəhs edərkən bu iki dahi arasında canlı körpü rolunu oynamış Cavid qızı Turanın fəaliyyətindən danışmadan keçinmək olmaz. Hər il sentyabrın 12-sində Cavid nəslinin son nümayəndəsi, böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin sevimli qızı Turan Cavidin anım günü keçirilir. Məhz həmin gün Turan xanım bu fani dünya ilə «haqq-hesabı çürüdü», dahi atasının, sevimli anasının, əziz qardaşının görüşünə tələsdə, əbədiyyətə qovuşdu, Hüseyn Cavidin Naxçıvandakı məqbərəsində əzizlərinin türbəsi yanında boş qalmış yerini tutdu.

Əgər böyük Cavid özündən sonra Azərbaycan ədəbiyyatını son dərəcə zənginləşdirən ölməz əsərlər qoyub getdisə, Turan xanım da bu əsərlərin son mükəmməl nəşrini hazırlayıb öz xalqına təhvil verdi, sonra isə arın-arxayınlıqla, rahatlıqla həyatın keşməkeşlərində bir qədər sərtləşsə də, həmişə intellekt və əsilzadəlik yağan gözlərini yumdu.

Hüseyn Cavidin beşcildliyi – uzun onilliklər boyu aparılan gərgin mətnşünaslıq işinin, müxtəlif qaynaqlarından axtarıqların və tapıntıların uğurlu yekunu, şirin bəhrəsidir. Məlumdur ki, Cavidin üslubu kimi, bədii dili də təkrar edilməz, unikal idi və böyük ədib bu dilin üstündə əsirdi, onu olduğu kimi oxucularına çatdırmaq istəyirdi. Bu da səbəbsiz deyildi; Cavidin əsərlərində, hər bir böyük sənətkarın yaradıcılığında olduğu kimi, forma və məzmun vəhdəti çox güclü idi və bunlardan birinin azacıq dəyişdirilməsi, oraya edilən kobud müdaxilə poetik sistemin bütövlüyünün pozulmasına, gözəlliyin kamilliyinə xələl gətirməsinə səbəb olurdu. Elə buna görə idi ki, əlyazmalarını nəşriyyata təqdim edərkən Cavid təkidlə: «İmlasına dokunmamalı!» qeydini yazırdı və təbii ki, şairin sağlığında çap olunan əsərlərində buna ciddi riayət edilirdi. Ancaq böyük sənətkar repressiya edildikdən, uzun müddət əsərləri qadağan edildikdən sonra, nəhayət, bəraət aldıqda

onun əsərlərinin nəşri zamanı süni məhəlliləşdirməyə, Cavidin bütün yaradıcılığı boyu uğrunda mübarizə apardığı böyük türk birliyindən ayırmağa ciddi-cəhdlə çalışmağa başladılar. Turan xanım ürək ağrısı ilə bütün bunları xatırlayıb türkofob bolşevik ideologiyasının Cavid irsini «müasirləşdirməyə», xalqa «yaxınlaşdırmağa» yönəlmiş basqısından yana-yana danışır, bu yolda nə kimi əzablar çəkdiyini yada salırdı.

Yalnız ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən, türkofobiyaya son qoyulduqdan, milli və dini dəyərlərimizə qayıdış baş verdikdən, xüsusən ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ikinci dəfə respublika rəhbərliyinə qayıdışından və mədəni dəyərlərimizə hamı, arxa, qahmar durmasından sonra Turan xanımın uzun illərdən bəri ürəyində gəzdirdiyi arzuları həyata keçirmək üçün real imkanlar yarandı. Heydər Əliyevin və Turan xanımın ən böyük müştərək yadigarlarından biri olan Hüseyn Cavidin ev muzeyində böyük ədibin unikal bir dördcildliyi saxlanılır. Bu dördcildliyin hər səhifəsində Turan xanımın əli ilə edilmiş minlərlə düzəliş vardır. Bu, Turan xanımın Cavid irsinin bərpası uğrunda çəkdiyi titanik zəhmətin əyani göstəricisidir. Turan xanım öz zəhmətinin bəhrəsini – Hüseyn Cavidin latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə

nəfis şəkildə kütləvi tirajla çapdan buraxılmış beşcildliyini görməsə də, həmin nəşri əlinə alan hər kəs Turan xanımı xəyalən görür, onun ruhuna qəni-qəni rəhmətlər oxuyur. Bir övlad kimi Turan xanımın borcunu ləyaqətlə yerinə yetirmək nişanəsi olan bu nəşr ona ən böyük abidədir.

Turan xanımın illər boyu üzərində zəhmət çəkdiyi və yüksək səviyyədə araya-ərsəyə gətirdiyi «əsərlərdən» biri də Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu muzey də Cavid irsinin böyük himayəçisi, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yaxından köməyi və bir rəhbər kimi qayğısı nəticəsində yaradılıb və Cavid-sevərlərin ixtiyarına verilib. Muzeyin hər bir eksponatında, hər bir guşəsində Turan Cavidin Cavidlərə məhəbbətini, Cavid ocağının qorunu qorumağa yönəlmiş övladlıq qeyrətini duymamaq olmur. Hüseyn Cavidin beşcildliyi kimi, bu muzey də mükəmməl bir sistemdir, forma və məzmun vəhdətinin klassik örnəyidir. Ancaq beşcildliklə muzeyi fərqləndirən bir cəhət var ki, bu da muzeyin rəsmi açılışını görməyin, böyük öndərimiz mərhum Heydər Əliyevlə birlikdə muzeyin salonlarını gəzməyin ona qismət olmasıdır. Həmin açılışdan alınmış videolent də indi muzeyin ən qiymətli eksponatlarından biri kimi qorunmaqda və cavidsevərlərə nümayiş etdirilməkdədir.

Turan Cavid, təbii ki, beşcildliyin nəşrindən və muzeyin sonrakı taleyindən nigaran getdi. Amma onun müqəddəs ruhu yəqin ki, beşcildliyin nəşrini də, muzeyin indiki səviyyəsini və inkişaf yolunu da görüb şad olur, rahatlanır. Turan xanımın vəfatından keçən dövr ərzində muzeydə bir sıra görülmüş, bu qurumun böyük Cavid adına layiq olması üçün muzey əməkdaşları əllərindən gələni əsirgəməmişlər. Bu işlərin sırasında Hüseyn Cavidin ev muzeyinin əsərləri olan «Cavidşünaslıq» toplusunun artıq 10 cildinin çapdan çıxmasını, Hüseyn Cavidin mükəmməl biblioqrafiyasının hazırlanıb nəşr edilməsini, Hüseyn Cavidin istedadlı oğlu Ərtoğrul Cavidin 1938-1941-ci illərdə dahi Bülbülün rəhbərliyi ilə toplayıb şərhlər verdiyi folklor mətnlərinin işlənərək 10 cildlik “Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid” çox cildliyinin çap olunmasının, şairin sevimli qızı Turan Cavidin həyat və fəaliyyətini əks etdirən “Turan Cavidin ömür səlnaməsi” kitabının nəşrə hazırlanmasını, Hüseyn Cavidin şeirlərinə bəstələnmiş mahnılardan ibarət “Sözləri Hüseyn Cavidindir” albomunun işıq üzü görməsinin, Hüseyn Cavidin əsərlərinin Avropa və Şərq dillərin tərcümə edilməsini, müntəzəm olaraq cavidlərin anım günlərinin və Cavid yaradıcılığına həsr olunmuş elmi sessiyaların keçirilməsi-

ni, Cavid irsinin KİV vasitəsilə geniş kütlələr arasında təbliğini və s. göstərmək olar. Bu gün Cavid muzeyi Cavid ocağının qoruyucusu, odabaşısı olan Turan xanım Cavidin məqsəd, məram və arzularını uca tutur, bu arzuları rəhbərlik üçün başlıca istiqamət götürərək, muzeyin çiçəklənməsi, müasir informasiya əsri ilə ayaqlaşması, bununla da təkcə respublikamızda deyil, həm də uzaq-uzaq ölkələrdə Cavid irsinin tanıtılması və təbliği işini genişləndirmək yolunda yorulmadan fəaliyyət göstərir, Turan xanım da muzeyin əbədi rəhbəri kimi yaşamaqda və yaratmaqda davam edir, muzeyin inkişafı ilə birgə onun arzuları və əməlləri də çiçəklənir.

Cavid irsinin hər iki qoruyucusuna – ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə və Turan Cavidə ulu Tanrıdan rəhmətlər diləyir, onların ruhlarının şad olması üçün dualar etməklə yanaşı, həm də Heydər Əliyev ideyalarını uğurla davam və inkişaf etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev cənablarına xalqımızın rifahı və səadəti yolunda göstərdiyi səmərəli fəaliyyətində uğurlar diləyirik. Nə yaxşı ki, dahi rəhbərin göz bəbəyi kimi qoruduğu vətənsəverlik, millətsevərlik ənənələri bu gün möhkəm və etibarlı əllərdədir.

Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin açılışında Ulu Öndər

Heydər Əliyev şəxsən Muzeyə gəlmiş, yaradılmış ekspozisiyanın ilk tamaşaçısı olmuş və Turan xanımla səmimi söhbət etmişdi. Bu söhbətdə Heydər Əliyevə xas olan müdrikliklə sadəliyin üzvi sintezi, Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığına, Cavid dövrünün ictimai-ədəbi mühitinə dərinədən bələdliyi bir daha özünü göstərməkdədir. Həmin söhbətdən aşağıda təqdim etdiyimiz parça fikrimizin əyani təsdiqi kimi səslənir:

“**Heydər Əliyev:** Cavid burada neçənci illərdə yaşayıb?

Turan Cavid: 20-37-ci illərdə.

Heydər Əliyev: Burada yaşayış olub?

Turan Cavid: II mərtəbədə dərslər keçirilib, III mərtəbə isə müəllimlərə verilib. Hüseyn Cavidə sağ tərəfdəki otaqlar verilib, baş tərəfdə seminariyanın müdiri Pənah Qasimov yaşayıb. Həyətdəki evdə digər müəllimlər – Cəmo Cəbrayılzadə, Şəfiqə Əfəndiyeva, Sahib Xəlil və s. Tələbələrə yaxın olmaqdan ötrü müdiriyyət və müəllimlər burada yerləşdirilib. Bu bina düz 100 il bundan əvvəl, Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyevin sifarişi ilə məxsusi qız məktəbi üçün inşa edilib. 1920-29-cu illərdə də məktəb kimi fəaliyyət göstərmiş. 1929-cu ildən məktəb fəaliyyət göstərməsə də, biz 1937-ci ilə kimi burada yaşamışıq. Bir dəfə bizə Sultan Məcid Qənizadə dedi ki,

gəlin, sizə ev verək. Çünki 1929-37-ci illərdə artıq burada bizdən başqa yaşayan yox idi. Bizim otaqlardan başqa digər otaqlar idarə kimi fəaliyyət göstərirdi. Hər dəfə deyirdilər Cavid əfəndi, gəl, ev verək sizə, deyirdi ki, yox, mən rahatam ki, mənim yazılarımı burada qoruyursuz. Aşağıda polis dayanırdı. Biz bura vəsiqə ilə çıxırdıq. 1937-ci ildə atam həbs olunandan sonra biz cəmi 4 ay yaşadığımız burda. Sonra köçürüldük.”

Əlbəttə, Turan xanımın “köçürüldük” ifadəsi cavidlərə qarşı kommunist rejiminin yol verdiyi zülm və zorakılığı bütün aydınlığı ilə ifadə etmirdi. Məhz buna görə də, o illərdəki hadisələrin mahiyyətinə dərinlən bələd olan Ümummilli Lider Turan Cavidin ifadəsinə bir növ düzəliş verməyə məcbur olur. Söhbətin davamını izləyək:

“**Heydər Əliyev:** Çıxartdılar sizi buradan?”

Turan Cavid: Düz 65 il bundan əvvəl sentyabrın 28-də (Ulu Öndərlə Turan Cavidin söhbəti 2002-ci ildə baş verib – G.B.) biz çıxarıldıq buradan. Bizə keçmiş Sovetski küçəsində ev verdilər.”

Turan xanımla səmimi söhbətində Heydər Əliyev cavidlərin başqa bir nümayəndəsi – Mişkinaz Cavidlə tanışlığı haqqında da maraqlı məlumat vermiş, hər şeydən öncə isə onu öz anası ilə müqayisə etmişdir. Bu qiymətli məlumatı

Turan Cavidə verən Heydər Əliyev deyir:

“**Heydər Əliyev:** Mən sizin ananızı görmüşdüm. Mənim anam xəstə idi. İndiki Cavadzadənin klinikası – Leçkomissiyada müalicə olunurdu. Orda yan-yanı otaqda mənim anam ilə birlikdə Mişkinaz xanım da müalicə olunurdu. Təxminən reabilitasiya vaxtında, 50-ci illər. Mən anamın yanına gedib-gəlirdim. Təbii ki, anam Mişkinaz xanım ilə əvvəllər tanış deyildi. Orda tanış olmuşdular. Mən də bir dəfə anamın yanına gedəndə onu görmüşdüm.

Turan Cavid: Az olur ki, insanın zahiri də gözəl olsun, daxili də. Mən anam olduğu üçün demirəm. Bunu görənlər də deyirdi.

Heydər Əliyev: Elədir, gözəl qadındı, çünki elə mən o vaxtlar da görəndə gözəl idi.”

Aydın məsələdir ki, bütün övladlar üçün anaları dünyanın ən gözəl məxluqlarıdır; necə ki, bütün analar da öz övladlarından daha gözəl bir yaradıq olduğunu təsəvvürlərinə belə gətirməzlər. Ancaq “hüsni-xuda” şairi olan, “Tanrısını gözəllik və sevgi” elan edən Hüseyn Cavidin sevib-seçdiyi, bəyəndiyi qadın elə Mişkinaz xanım kimi həm zahirən, həm də içdən gözəl olmalı idi və bu baxımdan istər Turan xanımın, istərsə də Ulu Öndərin Mişkinaz xanım haqqındakı məhəbbət dolu tərifi sözlərində zərrə qədər də

mübaligə yoxdur.

Təbii ki, Heydər Əliyevlə Turan Cavidin söhbətinin əsas mövzusu dahi Hüseyn Cavid olmuşdur və onlar söhbətin ayrı-ayrı məqamlarında yenə də sözü bu dahi şəxsiyyətin üzərinə gətirmişlər. Heydər Əliyevin cavidlər qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də Hüseyn Cavidin cənazəsinin uzaq Sibirdən gətirilməsi olmuşdur və təbii ki, söhbət bura çatanda hər iki müsahib qürur və minnətdarlıq duyğularını gizləyə bilməmişdilər. Yenə də müsahibəyə qayıdaq:

“**Turan Cavid:** Muzeyimizin guşələrinin birində Hüseyn Cavidin cənazəsinin İrkutskdan çıxarılarəkən çəkilməmiş fotosəkillər nümayiş olunur.

Heydər Əliyev: Bu qərarı biz imzalamışdıq.

Turan Cavid: Bəli. 1982-ci il oktyabrın 21-də Sibirdə onun qəbrini tapıb, 100 yaşına görə 100 atəş açırlar və cənazəni çıxarırlar. Əlbəttə, Siz də çox müdrik qərar verdiniz ki, cənazə əvvəl Şirvanşahlara gətirilsin. Sonra da bu binada qoyulub, buradan Naxçıvana aparılsın.

Heydər Əliyev: İndi 20 il vaxt keçir üstündən. Xatırlayırıq Şirvanşahlar sarayına gətirilməsini.”

Cavidin Sibirdən gətirilməsi mövzusunda söz-sözü çəkir və bu iki böyük nəsil şəcərəsi arasında daha yeni, ma-

raqlı bağlantılar üzə çıxır. Bunlardan biri də, əlbəttə, Hüseyn Cavidin böyük qardaşı Şeyx Məhəmmədin vaxtilə orta məktəbdə Heydər Əliyevin müəllimi olması faktıdır. Turan xanım əmisinin adını çəkəndə Ulu Öndər bildirir ki, Şeyx Məhəmməd ona Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan dərs deyib:

“**Turan Cavid:** Siz təsəvvür eləyin ki, biz çıxdıq aeroportdan. Maşında Zakir Bağırov idi, Məmməd Cəfər idi, Abbas Zamanov, bir də mən. İndi maşınla gəlirik, mən də bilmirəm hara gedəcəyik. Gəldik-gəldik Qız Qalasını da keçdik. Çox yaxşı bir iş gördülər ki, Qız Qalasına Bakı Soveti tərəfdən yox, fırlanıdılar bu evin qarşısından keçdilər. Onda mən başa düşdüm ki, Şirvanşahlara gedirik. Amma yol o tərəfdən qısadır. Dedim, Zakir müəllim, bilərəkdən bu evin qarşısından keçdiniz? Dedi hə. Qoy birinci evinin qarşısından keçsin və noyabrın 1-nə qədər Şirvanşahlarda saxladılar. Noyabrın 2-də bura – Əlyazmalar İnstitutuna gətirdilər. Burda da bir gecə zalda qaldı. Bir gecə də Naxçıvanda gənclik illərində yaşadığı evində qaldı. Hansı ki, o evdə sonralar böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd yaşamışdır.

Heydər Əliyev: Bəli, mən onu tanıyıram, müəllimim olub.”

Ulu Öndərin hüsurunda sanki bir növ ürəklənən, ilhamlanan Turan Cavid atasının həyat və yaradıcılığı haqqında qiymətli tarixi-ədəbi informasiyanı dilə gətirmişdir. Bunun özü də dolayısı yolla Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid irsinə və şəxsiyyətinə böyük məhəbbətinin sübutu kimi nəzərə çarpır. Belə bir böyük məhəbbət olmasaydı, dövlət başçısı ilə ziyalı xanım arasında da bu cür səmimi ürək söhbəti baş tutmazdı. Heydər Əliyevlə dialoqundan necə deyirlər, “balü pəri açılan”, çoxdan arzuladığı əziz bir adamını görmüş kimi qol-qanad açan Turan xanım Hüseyn Cavid haqqında cavidşünaslıq üçün böyük önəm daşıyan informasiyanı ortaya qoymuşdur:

“**Turan Cavid:** Bəli. Bilirəm. Babam o evdə az yaşayıb, gənclik illərini yaşayıb orda. Sonra İstanbula getdi, qayıdandan sonra isə Bakı-Tiflis-Gəncə. Mən həmişə deyirəm ki, sonda həqiqət yerini alır. Başqa cür qeyri-mümkündür. Əgər haqlıdırsa, bir adam haqqını alacaq. Ürək ağrıdan bir hal odur ki, ordan - sürgündən bizə məktub göndərirdi, nə istədiyi bizə məlum olmurdu, çünki məktubun yarısını əl ilə kəsib götürürdülər, bu vəziyyətdə bizə gəlib çıxırdı (yarımçıq məktublardan Prezidentə göstərir), burda yazdıqları rus dilində, ordan yazdıqları ərəb əlifbası ilə idi. Həbs olunan gecəsində tərtib olunan axtarış protokolu

yazılıb ki, bir zənbil əlyazısı aparılıb. Bir-bir yazılmayıb. Axtarışa gələnlər azərbaycanlı deyildilər, rus idilər. Onlar necə biləcəkdilər ki, orda yazılanlar nədir və eləcə də 115 kitab, 23 fotosəkil. Halbuki belə olmamalıdır. O, bir-bir yazılmalıdır. Onlar oxuya bilmirdilər. Heç olmasa hərəsin-dən bir nüsxə saxlanılısaydı. «Atilla», «İblisin ilhamı», «Çingiz», «Şəhla», «Telli saz» aparılan əsərlərdəndir.

Heydər Əliyev: Onlar indi yoxdur?

Turan Cavid: Xeyr, yoxdur. Özü də hamısı tarixi əsərlərdir. «Xəyyam»dan sonra yazılıb. Hamısı makina çapı şəklindəymiş.”

Deyərlər, əlyazmalar yandır. Ancaq nə yazıq ki, Turan xanımın adlarını çəkdiyi bu qiymətli Cavid əlyazmaları kommunizmin KQB tonqallarında bir daha geri dönməmək üçün yandırılaraq yoxa çıxıblar və maraqlıdır ki, bu faktın özünü də böyük ürək ağrısı ilə Heydər Əliyev etiraf etməli olur. Turan Cavid atasının həbsindən və sürgündən sonra da onun əleyhinə çıxışların olduğunu, böyük şairə müxtəlif uydurma damğaların vurulduğunu deyəndə, Heydər Əliyev özünəməxsus müdrikliklə aşağıdakı cavabı verir:

“**Heydər Əliyev:** (İstehza ilə) Alman-yapon şampını vurublar. Onda da yapon təzə çıxmışdı.”

Heydər Əliyevlə Turan Cavidin söhbətində hər iki müsahibin xarakterindəki obyektivliyi parlaq şəkildə göstərən epizodlar da az deyildir. Belə ki, Hüseyn Cavidin düşmənlərindən şikayətlənən Turan xanım onun dostlarına – Üzeyir bəyə, Əziz Əliyevə, Cəfər Cəfərova, repressiya olunmuş şairin ailəsinə göstərdikləri qayğı və diqqətə görə minnətdarlığını da unutmur və bu məqamda cavidlərlə əliyevlərin tarixi taleyinin kəsişdiyi daha bir məqam üzə çıxır. Məlum olur ki, Turan Cavid Heydər Əliyevin ömür-gün yoldaşı, bu fani dünyanı vaxtsız tərk etmiş görkəmli oftalmoloq-alim, akademik Zərifə Əliyevanı və onun atası, Azərbaycanın böyük ictimai-siyasi xadimi, vətənpərvər ziyalı Əziz Əliyevi, Zərifə xanımın bacısı, görkəmli ziyalı, istedadlı musiqiçi Gülarə Əliyevanı da tanıyır. Bu isə özlüyündə Heydər Əliyevlə cavidlərin növbəti möhkəm bağı kimi nəzərə çarpır:

“**Turan Cavid:** Onda şərəf bilirdilər kimsə-kimsəni ifşa eləsin. Şərəf bilirdilər. Qardaşım Ərtoğrul əsgərliyə gedəndən sonra məktub yazmışdı Üzeyir bəyə. «Mən əsgərliyə gedirəm, görüşə bilmədim. Bacıma işə düzəlməkdə kömək edin». Birinci işi mənə Üzeyir bəy düzəltdi. Zəng elədi radio komitetə. Sonra institutu qurtardım. İkinci xeyirxah Əziz Əliyevdir. Onun göstərişi ilə mənə institutda dərs

verildilər. Dərs qurtardı, 52-ci il gəldi. Üçüncü Cəfər Cəfərov mənə işə düzəlməkdə kömək etdi. Hər dəfə mən bu üç şəxsi xatırlayıram. Cavid ocağını, demək olar ki, yaşadandırlar. Mən həmişə təəssüf edirəm ki, Əziz Əliyevi görə bilmədim.

Heydər Əliyev: Əziz Əliyevi görmədin?

Turan Cavid: Mən Əziz Əliyevi tanıyırdım. Birinci kitabı reabilitasiyadan sonra, çıxanda avtoqrafnan mən Əziz Əliyevə göndərdim - Gülarənin vasitəsi ilə. Mən Gülarə ilə tanış idim.

Heydər Əliyev: Yadımdadı, Gülarə də, Zərifə də sizin haqqınızda çox danışdırlar. Çünki Gülarə ilə bir institutda işləyirdiniz.

Turan Cavid: Bəli, bir mərtəbədə. Hər gün görüşürdük.”

Beləcə söz-sözü çəkir və Heydər Əliyev Hüseyn Cavidin istedadlı oğlu, sənətin müxtəlif sahələrində böyük ümidlər verən, ancaq nə yazıq ki, taleyin amansız çarxı altında vaxtsız-vədəsiz saralıb-solmuş Ərtoğrul Cavidə hələ Naxçıvanda olarkən, müharibə dövründən tanıdığını etiraf edir:

“**Heydər Əliyev:** Zərifə xanım da çox maraqlanırdı sizin ilə. Mənə həmişə sənətin haqqında danışdı. Mən sənətin

qardaşını da görmüşdüm. Bir dəfə 1942-ci il idi. Naxçıvanda idim. Dedilər ki, Hüseyn Cavidin oğlu burdadır. Onda onu əsgərlikdən buraxmışdılar Naxçıvana. Bir dəfə küçədə gedəndə onu mənə göstərdilər. Əsgər geyimində idi, üzü çox solmuş, amma sifəti çox gözəl bir oğlan idi. Ondan sonra xəbərim olmadı düzü ondan.

Turan Cavid: Anama oxşayırdı gözəllikdə. Vəfat edəndə ən yaxın qohumlardan başqa heç kəs dəfnə gəlmədi.

Heydər Əliyev: Nə vaxt vəfat edib, mənə ondan xəbərim yoxdur. Çünki mən onda bir iş sahibi deyildim.”

1942-ci ildə 19 yaşlı bir yeniyetmə ikən, özünün dediyi kimi, hələ elə bir yüksək məqam tutmadığı bir vaxtda Hüseyn Cavidin xəstə oğlu ilə maraqlanması və kim bilir, bəlkə də ona yardım göstərə bilmədiyini üçün təəssüflənməsi də bu dahi azərbaycanlının, Ulu Öndərimizin böyük Cavid sevgisindən, Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətləri olan hər bir şəxsiyyətə münasibətdə qədirşünaslığından xəbər verir.

Ancaq doğrudan da, dünyanın səbri nə qədər böyük imiş və haqq-ədalətin öz yerini tutması, cavidlərə layiq olduqları qiymətin verilməsi üçün altmış ilə yaxın bir dövr keçməli, qocaman çərxi-fələk öz çevrəsini başa vurmali imiş. Dünya ilə birgə Turan xanımın da səbri nə qədər

böyük imiş və titanik bir səbrlə gözlədiyi günün gəlib çatmasını da titanik bir təntənə ilə qeyd edirdi Turan Cavid:

“**Turan Cavid:** Onda qorxurdular. Amma indi Naxçıvanda ən gözəl məqbərə onlarındır. Taleyin işi belədir. Hüseyn Cavid öz əliylə kitabların birində doğum tarixini yazıb. Öz doğum tarixini, anamınkini yazıb, anamın doğum günü və ayı məlum olmadığına görə boş qoyub və uşaqların doğum tarixini yazıb. Hətta məndən əvvəl bir uşaq olub qalmayıb. Onun da tarixini yazıb.

Heydər Əliyev: Sən 2-ci uşaqsan?

Turan Cavid: Xeyr, mən 3-cü uşağam. Hərdən fikirləşirəm ki, bu 2-ci mənəim dözdüyümə dözməyəcəkdi, ona görə də Allah onu götürüb ki, 3-cü uşaq da olsun.”

Müsahibinə münasibətdə ən incə detalları belə nəzərdən qaçırmayan Heydər Əliyev, təbii ki, cavidlərin doğum tarixlərinin yazıldığı kitabın hansı kitab olması ilə də maraqlanmalıydı və Ulu Öndər bu sualı da Turan xanıma verir:

“**Heydər Əliyev:** Bu tarixlər yazılan kitab nə kitabdır?

Turan Cavid: «Qamusi-türki». Hüseyn Cavidin 115 kitabı olub. Çox qəribədir ki, bunlar hamısı İstanbulda nəşr edilmiş kitablardır – Yunan tarixi, təbabətə aid, astro-

nomiyaya aid.”

Çox maraqlıdır ki, Ümummilli Liderlə Turan Cavidin səmimi söhbəti sanki iki nəfər arasında deyil, üç nəfər arasında baş verir; bu üçüncü, daha doğrusu, birinci müsahib də şübhəsiz ki, böyük Hüseyn Cavidin özüdür. Çünki söhbət hara dönüb-dolansa da, yenə Cavidin üzərinə gəlir, həm Ulu Öndər, həm də Cavid qızı Turan sanki hər dəfə onun adını çəkməkdən, qədir-qiyətini verməkdən yorulmurlar. Elə aşağıdakı dialoqda da bunun bariz əksini görmək olar:

“**Heydər Əliyev:** Hüseyn Cavid çox faciəli həyat keçirdi. Yəqin, onun xoşbəxtliyi onda idi ki, sən var idin. Sən yaşamasaydın bunları bir yerə kim yığacaqdı? Vəfalı övlad həmişə ata-ana üçün böyük nemətdir. Sən varsan, bunu yaratmışsan. Allah bu əzab-əziyyətin müqabilində səni saxlayıb ki, sən bu irsi yaşadasan.”

“Vəfalı övlad” – yəqin ki, Turan xanımın bütün bu uzun onilliklər boyu çəkdiyi əzab-əziyyətə ən böyük qiyməti məhz bu iki sadə sözün köməyi ilə vermək olardı ki, burada da Heydər Əliyev öz təkraredilməz dili və üslubu ilə həmin qiyməti verməyə nail olub. Söhbəti yenə də rahatca Hüseyn Cavid yaradıcılığı üzərinə gətirən Ümummilli Lider yenə də öz heyratamız intellektual ümumiləşdirmə qa-

biliyyətini bir daha nümayiş etdirmişdir. Buradan məlum olur ki, Heydər Əliyev istedadlı bir dövlət xadimi kimi ədəbi əsərlər arasında tarixi mövzulu əsərlərə nə qədər yüksək önəm verirmiş. Bu, bir yandan da Ümummilli Liderin ədəbi-bədii zövqü, eləcə də, hər hansı əsərin cəmiyyətin inkişafında oynadığı rola verdiyi qiymət haqqında təsəvvür yaratmağa xidmət edir:

“Turan xanım, Hüseyn Cavid bu qədər məşhur əsərlər yazıb, onların da demək olar hamısı tarixi əsərlərdir. O, elə bir əsər yazmayıb ki, kimsə-kimsəynən orada sevişdi, yaxud da ki, sevişmədi getdi. Hamısı tarixi əsərlərdir, tarixi dəqiqlik var bunlarda. Tarixi fantaziya deyil bu. Bir belə tarixi, bir belə şeyləri o hardan bilirdi. O axı bir o qədər də çox yaşamayıbdır. Düzdü, sən də uşaq olmusan, amma sən yeganə adamsan ki, onu hamıdan yaxşı tanıyırsan.

Turan Cavid: Mütaliəsi son dərəcə güclü olub. Özü də İstanbula gedəndə. Müəllimləri də gözəl olub. Çox mütaliə edirdi, bir o qədər firavan yaşamasa da, bütün pulunu kitablara verirdi.”

Hüseyn Cavidə təkcə bir dahi sənətkar kimi deyil, həm də fəvqəladə bir şəxsiyyət kimi xarakterizə edən söhbətdə böyük şairin siyasi hadisələrdən heyratamız şəkildə baş çıxarması, qlobal hadisələr barədə öncədən verdiyi düzgün

proqnozlar da söhbət mövzusu olur. Bu baxımdan Turan xanımın Ulu öndərə verdiyi məlumatlar da böyük maraq doğurur. Doğma və yaxın adam kimi inam və etibar göstərdiyi Ümummilli Liderə üz tutan Turan Cavid yenə də xatirələrini dilə gətirir:

“Təsəvvür ediniz ki, 1941-ci ildə son məktubunu 27 mayda yazdı. Ondan bir ay sonra müharibə başladı. Onun yanından gələnlər deyir ki, Cavid deyir ki, müharibə 4-5 il çəkəcək və Sovet İttifaqı qalib gələcək. Çox uzaqgörən adam idi. O, proqnozu heç vaxt səhv etməyib.”

Turan xanımı yalnız o təəssüfləndirir ki, qlobal hadisələr barədə çox düzgün proqnoz verən bu dahi öz şəxsi taleyi barədə eyni öncəgörünü edə bilməyib:

“Amma məni çox təəssüfləndirir ki, bu cür uzağı görən adam özündən əvvəl həbslər başlananda özü də deyirdi mənim əsərlərim göz qabağındadır. Onlar məni nə üçün həbs etməlidirlər.”

Ancaq o da var ki, atalar nahaq yerə deməyiblər: “Çıraq öz dibinə işıq salmaz” və dahi Hüseyn Cavid də, xalqın və vətənin taleyi, insanlığın taleyi öz taleyindən daha artıq narahat etdiyindən, intellekt və intuisiyasının gücünü də məhz bu yöndə sərf etməsi təəccüb doğurmamalıdır.

Söhbətdə hər iki tərəfin təəssüfünə səbəb olan cəhətlər-

dən biri də Hüseyn Cavidin itmiş əsərlərinin hələ də tapılıb üzə çıxarılmamasıdır. Əlbəttə, bu da cavidşünaslığın gələcəkdə aparacağı axtarışlar üçün zəngin material verməkdədir. Cavidin repressiya olunacağına qətiyyənlə inanmadığı üçün yazdığı əsərləri gizlətməməsi altmış ildən sonra da onun vəfalı qızını yandırır, bütün bunları haqlı olaraq Azərbaycan ədəbiyyatının əvəzsiz itkisi kimi qələmə verir:

“Bir dənə də olsun əsərlərindən gizlədə bilmədi. Heç olmasa evdən çıxarardı.”

Heydər Əliyev: Tapılmayan əsərləri də olub?

Turan Cavid: Hamısını apardılar. Heç birini də qaytarmadılar.

Heydər Əliyev: Bərpa olunanlar var axı.

Turan Cavid: Çap olunanlardır, bəlli olanlardır.

Heydər Əliyev: Əlyazmanı deyirsən?

Turan Cavid: Xeyr, yazıb bitirdiyi, çap olunmayan əsərlər - «Atilla», «Çingiz», «İblisin ilhamı», «Şəhla», «Telli saz» pyesləri, «Koroğlu» ssenarisi, heç birisi qalmayıb. Apardılar və mən bəraət alan kimi birinci məktubu yazdım təhlükəsizlik orqanına ki, atamın xəttini bilirəm, mənə şərait yaratsınlar ki, sizin işçiyənən arxivdə yazıları araşdırım. Ərəb əlifbasını da özü mənə öyrətmişdi. Elə bil bilirdi ki, mənə lazım olacaq. Mən 4-cü sinifdə oxuyanda

yayda bağda mənə ərəb əlifbasını öyrətmişdi. Bir azdan məni çağırıb dedilər ki, heç bir şey qalmayıb. Bununla qurtardı. Amma mən isə ümidimi üzmədim. «Telli saz»la «Şəhla» evdən çıxıb. Tamaşaya qoymaq istəyirdilər. Nə isə yarımçıq qalıb. Yeganə «Xəyyam»ı İrəvan teatrından Şahzavallı adlı bir aktyor var idi, o mənə verib. Yoxsa «Xəyyam» itmişdi, çap olunmamışdı. Axı «Xəyyam» əsərini 1935-ci ildə Şura hökumətinin qurulmasının 15-ci ildönümü münasibətilə müsabiqəyə verib, əsər üçüncü mükafatı alıb. Həmin o mükafat alınan əsər kimi tamaşaya qoyulmalıydı, amma yarımçıq qaldı.”

“Xəyyam” əsərinin 35 ildən sonra tapılıb bərpa olunması xoşbəxt bir presedent kimi Cavidin başqa itmiş əsərlərinin də tapılmasına həm Turan Caviddə, həm də çağdaş cavidşünaslıqda zəif də olsa, bir ümid qılgıcımı doğurur. Ancaq kommunist rejiminin alovları da bu əsərlərdən əsərəlamət qoymamaq üçün çox güclü idi və nə qədər ağır da olsa, Heydər Əliyev bu acı xəbəri Turan Cavidə - Hüseyn Cavidin kişi qızına çatdırmağı özünə borc bilir. Təsəllisi də o olur ki, Cavidin axı başqa əsərləri qalır və doğma xalqına, dövlətinə xidmətini davam etdirir. Xüsusən “Xəyyam” pyesini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev əsər barədə bəlkə də yaxşı bildiyi bir sıra tarixi məlumatları da

sanki Turan xanımın öz dilindən eşitmək istəyir:

“**Heydər Əliyev:** Demək, «Xəyyam» o illərdə (1930-cu illərin ortalarını nəzərdə tutur – G.B.) tamaşaya qoyulmayıb?”

Turan Cavid: Azərbaycan teatrında yeganə əsəridir ki, yazılması 1935-ci ildi, tamaşaya qoyulması 1970. 35 il keçib arasından.

Heydər Əliyev: Bu tamaşa Mehdi Məmmədovun quruluşunda qoyulub.

Turan Cavid: Yeganə onun quruluşunda qoyulub. Gözəl bir tamaşa idi.

Heydər Əliyev: Mən o tamaşaya baxmışam. Amma mən elə bilirdim əvvəllər tamaşaya qoyulub. Demək, ilk dəfə qoyulubmuş.

Turan Cavid: İlk dəfə Mehdi Məmmədov qoyub. O illərdə çap da olunmamışdı. Bir nəfər üzünü köçürüb. Öz xətti də deyildi. Sübut üçün mükafat alandan sonra qəzetdə parçalar verilmişdi, onlar tutuşduruldu. Bir əsər bax belə tapıldı.”

Deyirlər, ümid ən sonda ölür. Turan xanım da ilahi bir qüvvəyə malik şəxsiyyət saydığı, yenilməz bir qüvvə kimi güvəndiyi Ulu Öndərin hüsurunda ümidini dilə gətirməklə sanki bir möcüzə gözləyir, yaxın adamının ölümünə inan-

mayan bir insan kimi inad göstərməkdə davam edir:

“Fikirləşirəm ki, bəlkə, o biri əsərlər də belə tapıla bilər. Təhlükəsizlik Nazirliyində qapalı yerlər ola bilsin ki, var.

Heydər Əliyev: Elə bir yer yoxdur.

Turan Cavid: Amma Siz bir dəfə yadımdadır ki, çıxışınızda dediniz ki, təzə gələndə işçilərdən biri deyib ki, o həyətdə Cavidin bütün əsərlərini yandırılıblar.

Heydər Əliyev: Elədir. Mən təzə gəlmişdim Moskvadan, işləyirdim. Və mənə məlumat verdilər ki, Cavidin əsərlərini və Salman Mümtazın kitablarını qutulara töküüb yandırmışdılar. Bu iş ilə məşğul olanlar, əsasən, ermənilər imiş. İndi Allaha şükür ki, qalan əsərləri də var.”

Bu da maraq doğurur ki, təxminən eyni yaşda olmalarına baxmayaraq, Turan Cavid Heydər Əliyevə bir ata kimi yanaşır, ata əvəzi, Cavid əvəzi kimi baxır, istər dərini, istərsə də sevincini səmimi bir ərklə onunla bölüşməkdən həzz alır, doğma bir insan kimi ona güvənir. Cavid əsərlərinin ilk örnəklərinin ədibin özünün yazdığı kimi, imlasına və üslubuna toxunmadan, əlyazmasında olduğu kimi çap edilməsi Turan xanımı nə qədər sevindirirsə, bu məlumatı Ulu Öndərə verməsi və həmin kitabı hədiyyə etməsi Cavid qızının sevincini on qat artırır. Gəlin, bu sevinci onun öz dilindən duyaraq:

“**Turan Cavid:** İndi mən sizə bir kitab təqdim eləyəcəm. Çox sevindim, nəhayət ki, Cavidin öz qələmindən çıxan bir tərzdə onun əsərləri nəşr olundu, mən özüm işlədim. O üç əsəri «Turan» adlı nəşriyyat buraxıb. Burada «Bahar şəbnəmləri»ndəki şeirlər, «İblis» və «Peyğəmbər» pyesləri necə yazmışdısa elə verilib.”

Hüseyn Cavidin de yure və de-fakto reabilitasiyası, onun cismən vətənə dönməsi də söhbətin aparıcı motivləri sırasında olmalı idi və sonrakı dialoqdan bunun elə belə də olduğunu görürük:

“**Turan Cavid:** Elə şeylər var ki, danışmaq da artıqdır. Bilirsiniz, bu, çox yüksək bir işdir. Xatırlayıram rəhmətlik Mirvari Dilbazinin şeirini: «Sağ olsun Cavid vətənə gətirən oğul» deyir. Görünür ki, Allah insanları yer üzünə göndərəndə hər kəsi öz missiyasına görə göndərir. Kimsə nə isə eləməlidir.

Bu adam bu işi görməlidir. Məndə, həqiqətən, bir inam var ki, bir işi başlayan adam mütləq onu sona çatdırmalıdır. Məsələn, bəziləri deyirdilər ki, buranın alınması mümkün deyil. Deyirəm mümkün olmayan şey həyatda yoxdur. O, bir ölümdür ki, insanlar acizdir. Qalan hər bir şey insan iradəsindən, insan qeyrətindən asılıdır. İnsanlar hər işi gərək ürəynən etsinlər. Əlbəttə, buranı mən özüm üçün elə-

mirəm ki, istəyirəm ki, sonrakı nəsillər qiymət versinlər ki, onlar necə adamdılar.

Heydər Əliyev: 20 il bundan öncə bir sərəncam imzalamışdım, Cavidin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar.

Turan Cavid: O, çox qeyri-adi bir hadisə idi.

Heydər Əliyev: Sonra fikirləşdim ki, dünya qəribə bir dünyadır. 20 il bundan öncə başladığım bu işi elə davam edəcəm. Cavidin həbs olunması, sürgün olunması, vəfat etməsi bu bir dövrdür. Vəfat etdi, getdi torpağa. Amma bundan sonra loru dildə desək, yenidən dirilmə məsələsi - mənəvi cəhətdən onun reabilitasiyası var idi. Tam reabilitasiya olunmalı idi.

Turan Cavid: Mən həmişə deyirəm, 1956-cı ildə onlar cismani bəraət aldılar. Amma yenə də onlar haqqında yazmırdılar. Əsil bəraət 1982-ci ildə oldu.”

Hüseyn Cavidin qaynaqlandığı torpaqda dəfn olunması problemi də Heydər Əliyevi öz torpağına, doğma ocağına bağlarını heç vaxt zəiflətməyən bir naxçıvanlı kimi, bütöv Azərbaycan sevgisini ürəyində daşıyan, azərbaycanlı olması ilə həmişə fəxr edən bir naxçıvanlı kimi xarakterizə edir. Axı, çıxdığın ocağı sevmədən bütöv vətəni necə sevmək olar? Vətən özü də məhz bir köz kimi başlanğıc götürdüyün həmin o müqəddəs ocaqdan, ata yurdundan

qaynaqlanır:

“**Heydər Əliyev:** 1982-ci ildə bu adamın (Hüseyn Cavidin – G.B.) Sibirdən cənazesinin gətirilməsi ilə nəticələndi. O dövr mənim yadımdadır, nə qədər çətinliklər var idi. Onun gedib gətirilməsi məsələsi nə qədər çətinliklər törədirdi. Bunu etdik. Artıq mənə xəbər verdilər ki, gətirirlər, indi mən müşavirə çağırıb qərar qəbul etməliydim ki, sonra nə etməli. Düzdür, qohumların çoxusu, sənin özün də deyirdin ki, Bakıda dəfn olunsun. Yeganə bir adamıydım ki, mən onun Naxçıvanda dəfn olunmasını təklif etmişdim. Hətta yazıçılar belə onun Bakıda dəfn olunmasının tərəfdarıydılar. Mən dedim ki, Naxçıvanda dəfn olunması lazımdır. Amma nə üçün Naxçıvanda? Mən Naxçıvandakı qəbristanlığı da tanıyıram. Naxçıvanda bir fəxri xiyaban da yoxdur. Amma Naxçıvan deyəndə mən düşünürdüm ki, şəhərin mərkəzində bir yerdə dəfn olunsun və məqbərə tikilsin. Və bunu mən başa salandan sonra bir çoxları razı oldu. Bəziləri yenə də deyirdilər, Bakı paytaxtdır, amma Naxçıvan da onun doğulduğu yerdir. Bir də ki, burada, Fəxri Xiyabanda Azərbaycanın böyük insanları çoxu yan-yanadır. Amma orada, təəssüflər olsun ki, xırda insanlar da var. Layiq olmayanlar da var. Amma mən o vaxtlar dedim ki, mənim fikrim, mənim düşün-

cələri tamamilə başqa şeyləri nəzərdə tutur. Naxçıvanda yer də seçildi, yaşadığı evin yanında və böyük bir məqbərə də ucaldı. Mən belə bir tapşırığı vermişdim ki, bunu edin. Mən gedib qayıdana qədər bunu etməmişdilər. Mən Moskvada ağır vəziyyətdə qalanda bir çox şeylər düşünürdüm, onlardan biri də Cavid məqbərəsi idi. Qayıdıb gələndə ilk maraqlandığım bu oldu. Amma bu ərafədə də mənim elə bir səlahiyyətim yox idi. Naxçıvana adi vətəndaş kimi gəlmişdim. Sonra mən deputat seçildikdən sonra yenə də gəldim Naxçıvan rəhbərliyinə ki, bəs belə bir iş görmüşük, gəlin, bunu axıra çatdıraq. Amma o dövrdəki vəziyyətdə bunu etmək çətin idi. Mən özüm 1991-ci ildə Naxçıvana rəhbər seçildim. Bir-iki projekt verildi və projektlərin seçilməsi ilə məşğul olduq. Bu işlərin başa çatdırılması da asan olmadı. Taleyində, demək, bu olmalıymış.

Turan Cavid: Çox ağır taleyi var idi. Amma son nəticə yaxşıdır.”

Hadisələrin sonrakı gedişi göstərdi ki, Heydər Əliyev öz qərarında nə qədər haqlı, nə qədər uzaqgörən imiş və Cavidin bir sənətkar, bir şəxsiyyət kimi təkraredilməzliyində onun məqbərəsinin də təkraredilməzliyini əlavə etməsi baxımından nə qədər humanist və kövrək romantik bir qərar çıxarıbmış. Əlbəttə, Hüseyn Cavidin Naxçıvanda

dəfn edilməsi ilə onun məzarı üzərində məqbərə ucaldılması arasında möhkəm bir bağlılıq var və məqbərə məsələsini ortaya atarkən Ümummilli Lider məhz bunun Naxçıvanda ucaldılmasını nəzərdə tuturdu. Axı, Bakıdakı Fəxri Xiyabanda heç bir məzarın üzərində məqbərə yoxdur və yalnız müxtəlif formatlarda heykəllər, sinə başdaşları ucalır. Hüseyn Cavidin çox böyük şəxsiyyət sayan, bu baxımdan onu dahi Nizami ilə müqayisə edən Heydər Əliyev, Nizaminin öz ana yurdu Gəncədə məqbərəsinin olduğu kimi, Cavidin də öz ana yurdu Naxçıvanda məqbərəsinin olmasını vacib sayırdı. Ancaq Nizamidən fərqli olaraq, Hüseyn Cavidin məqbərəsi həm də bir ailə panteonu kimi nəzərdə tutulmuşdu və Heydər Əliyev bu baxımdan da məqbərənin unikallığını məmnuniyyətlə diqqətə çatdıraraq deyir:

“**Heydər Əliyev:** Həqiqətən, ağır taleyi var. Amma gör necə sonu oldu. Azərbaycanda elə ikinci bir şəxs yoxdur, onun sevimli həyat yoldaşı və oğlu bir məqbərədə dəfn olunsun.”

Turan xanımın cavabında niskil qarışıq bir sevinci də duymamaq olmur ki, həyatın bərkindən-boşundan çıxmış, ağrı-acısını çəkmiş, hər üzünü görmüş ahıl bir qadın kimi onun özü də doğmaları ilə bir yerdə əbədi həyata qovuş-

maq arzusundadır və nə yaxşı ki, Heydər Əliyev dühasının bərpa etdiyi tarixi ədalət onun bu arzusunu da gözündə qoymadı.

“**Turan Cavid:** Bir şeyə həmişə inanıram ki, nə isə gecikəndə çox uğurlu səbəbə görə gecikir. Vaxtilə olsaydı, yəqin ki, belə olmayacaqdı. Demək ki, bu mütləq gecikməliydi. Azərbaycanda Sizdən başqa heç kim bunların üçünün bir yerdə dəfn olunmağına icazə verməyəcəkdi. Bu mənim üçün çox böyük bir ağır idi. Gətirmə ərəfəsində istədiyim o idi ki, qardaşımı da bura - Bakıya gətirim, anam burdadır. Elə ki atam gətirildi, mən dayandım, fikirləşdim ki, hara gətirmək olar. Elə də oldu ki, bunlar, doğrudan da, birləşdilər yenidən. Artıq mən sentyabrda anamın cənazəsini Naxçıvana aparıb atamın yanında dəfn etdim. O dəqiqə mən çox rahatlandım, onlar üçü də birlikdədirlər. Birləşdirə bildim onları. Siz olmasaydınız bu iş baş tutmazdı. Mən həmişə minnətdaram Sizə və başqaları da qiymətləndirirlər bunu.

Heydər Əliyev: Allah rəhmət eləsin Hüseyn Cavidə. Allah Mişkinaz xanıma da rəhmət eləsin, Ərtoğrola da. Biz nə mümkündür etmişik. Xatirəsini əbədləşdirmişik.

Turan Cavid: Mən əminəm ki, onların ruhları burdadır. 17 il burada çox xoş gün keçirdilər.”

Sonda Ümummilli Liderin Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin açılması münasibətilə Turan Cavidə təbrik etməsi, əslində elə həm də onun öz-özünü təbrik etməsi kimi səslənir və Ulu Öndərin əsasını qoyduğu vətənpəşimul işlərin bundan sonra da onun varisi tərəfindən daha yüksək səviyyədə davam etdiriləcəyinə heç bir şübhə yeri qoymur:

“**Heydər Əliyev:** Mən təbrik edirəm ki, Ev Muzeyi açıldı. Maraqlanan insanlar gəlsinlər, baxsınlar, görsünlər. Onlar bizim xalqımızın, millətimizin tarixidir və bu tarix ilə insanlar tanış olsunlar. Tariximizi insanlara, daima gənc nəsələ anlatmaq, bildirmək, öyrətmək lazımdır. Tarixini bilməyən insan öz xalqına, öz millətinə sədaqətlə xidmət edə bilməz və həqiqi millət ola bilməz. Həqiqi insan da ola bilməz. Ona görə də biz Azərbaycanda belə muzeylər yara-darkən tariximizin ayrı-ayrı hissələrini bugünkü nəsillərə, gələcək nəsillərə göstərmək istəyirik. Bu da onun bir gözəl nümunəsidir. Allah xeyirli eləsin.”

Amansız taleyin əvvəlcə Cavid qızı kimi ərköyünləşdirəndiyi, sonra isə tez bir zamanda qəddarlıqla küsdürdüyü Turan xanım, keçən əsrin 70-80-ci illərinə qədər, hətta sevimli babasının bəraət aldığı 50-ci illərin sonu, 60-cı illərdə də

hadisələrə laqeyd bir ağayanaqlıq, ətrafındakı cılız insanlara yuxarıdan aşağı baxmaq kimi təbii bir xasiyyət əldə etmişdi. O, inanmırdı ki, kommunist rejimi repressiyaya uğratdığı (və haqlı uğratdığı, çünki Cavid yaradıcılığı doğrudan da kommunist ideologiyası ilə daban-dabana ziddiyyət təşkil edirdi – G.B.) bir şəxsiyyəti yenidən layiq olduğu səviyyəyə ucaldı və insanlıq qarşısındakı xidmətlərini obyektiv qiymətləndirə bilər. Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi və tez bir zamanda Cavid irsi ilə maraqlanaraq, bu irsə diqqət və qayğı göstərməsi Turan Cavidin şübhələrini dağıtdı, onillərdən bəri onda formalaşmış və bərkimiş laqeydlik buzlarını əridə bildi. Cavdilərə göstərilən hər bir diqqət, hər bir qayğı, əslində dövrünün çox qaranlımıza etdiyi Turan xanımı da dilə gətirdi və o, müəyyən qədər xəsisliklə olsa da, öz çıxış və nitqlərində, təşəkkür məktublarında Heydər Əliyevə babasına görə minnətdarlığını bildirməyə başladı. Həmin məktublardan birinin mətnini bu kitabda verməzdən öncə, Turan xanımın Heydər Əliyevin qayğısı və köməyi ilə, necə deyərlər, diş-dırnaqla ərsəyə gətirdiyi çağdaş cavidşünaslığın taleyi haqqında narahatlıqla dolu bir müraciətinin mətnini örnək gətirməyi məqsəduyğun saydım:

«Son illərdə Hüseyn Cavid irsinin öyrənilməsi, təbliği, şairin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində görülən işlər qəlbimdə dərin minnətdarlıq duyğuları oyadır. Övlad kimi məni ən çox sevindirən cəhətlərdən biri budur ki, artıq Bakıda şairin adı ilə bağlı mərkəz var. Hörmətli prezidentimiz Cavid xatirəsinə hər kəsdən daha artıq diqqət və qayğı göstərən Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində uzun illərdən bəri gözlənilən məqsəd həyata keçib – Elmlər Akademiyasında Hüseyn Cavidin ev muzeyi yaradılıb. Burada yalnız Cavidlə bağlı yadigarlar nümayiş etdirilmir, həm də onun həyat və yaradıcılığının ayrı-ayrı problemləri ətrafında elmi tədqiqat işləri aparılır.

Məni respublika ədəbi və elmi ictimaiyyətinə – Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin rəhbərliyinə, nəşriyyatlarımıza, elmi tədqiqat institutlarına, təhsil ocaqlarına, qəzet, jurnal redaksiyalarına, mədəniyyət müəssisələrinin başçılarına müraciət etməyə bir nigarançılıq vardır eləyir. Caviddə özü haqqında işıq üzü görün yazılara da, nəşr edilən əsərlərə də, pyeslərinin səhnələrdəki ifasına da çox vasvası münasibət vardı. O, şəxsiyyəti və yaratdıqları ilə bağlı buraxılan səhvlərə, təhriflərə, ciddi yaradıcılıq işinə qeyri-ciddi münasibətə görə çox narahat olurdu, belə halları qəlb incikliyi, əsəb gərginliyi ilə qarşılayırdı.

İndi vaxtaşırı mən eyni hissləri yaşamağa oluram. Sanki

bir çoxları Cavid barədə yazmağa dəbdə olan mövzu kimi yanaşmağa başlayıb. Hətta Cavid mövzusu ətrafında ədəbi möhtəkirlik cəhdləri müşahidə edilir. Dərindən öyrənmədən, Cavid ruhunu duymadan, onun düşüncələr aləminə lazımınca daxil olmadan, ömründə roman yazmayan birisi Cavid haqqında roman ortaya qoyur, hələ bərkiməmiş, klassiklərdən yaza biləcək siqlət qazanmamış naşı qələmlərdən povestlər, hekayələr, məqalələr çıxır, dramaturgiyanın qayda-qanunlarından, əlifbasından bixəbərlər debütlərini Cavid haqqında pyeslərlə edirlər. Acınacaqlı cəhət isə budur ki, belə «əsərlər» efirə, mətbuata, səhnələrə, nəşriyyatlara çox asanlıqla yol tapa bilir.

Bu yaxınlarda televiziya ilə Nəfilə adlı müəllifin Cavid haqqında yazısı əsasında hazırlanmış səhnələşdirmə nümayiş etdirildi və sonralar təkrar da olundu. İnandırırım sizi, bu qəbil səviyyəsiz «xidmətlərlə» Cavid ruhunu yalnız incitmək olar. Yaxud xəbər tuturuq ki, Cavid irsi ilə əlaqədar dissertasiya müdafiə olunub, yaxud pyes tamaşaya hazırlanır, yaxud da...

Mən varam və Elmlər Akademiyasının Hüseyn Cavid peşəkarcasına araşdırıb təbliğ edən Cavid muzeyi var. Cavidlə əlaqədar iş görürlər, bizə xəbər vermirlər. Ola bilsin, hətta görülən iş uğurludur, amma bizə də irəlicədən göstəriləydi, hansısa məsləhətlərimizlə, təqdim etdiyimiz

mənbələrlə, sənədlərlə bəlkə də onun daha yaxşı alınmasına yardımçı olardıq.

Artıq dərəcədə rica edirəm ki, Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqədar yazılan əsərləri xalqa çatdırmazdan əvvəl – əgər belə demək mümkündürsə — ilkin ekspertizadan keçmək üçün Cavidin ev muzeyinə rəyə göndərin.

Mənim yeganə arzum budur ki, atam haqqında yalnız doğru, yanlışsız, təhrifsiz yazılmış əsərlər işıq üzü görsün».

Turan xanımın bu gün də, onun cismani yoxluğun dan keçən müddət ərzində öz aktuallığını saxlayan bu narahatlığı təkcə Cavid irsinin araşdırıcılarına deyil, bütün Azərbaycan xalqına, ilk növbədə isə, əlbətə ki, Hüseyn Cavid yaradıcılığının və şəxsiyyətinin böyük pərəstişkarı Ümummilli Lider Heydər Əliyevə ünvanlanmışdı. Yalnız Heydər Əliyevin böyük məhəbbəti və mesənətligi sayəsində Hüseyn Cavid irsini və ruhunu naşı qələmlərdən qorumaq, bazar iqtisadiyyatının zövqsüzlük girdabından xilas etmək mümkün idi. Eyni narahatlığı və böyük etimadı, etibarını, minnətdarlığı Turan Cavidin birbaşa Heydər Əliyevə ünvanladığı məktubunda da görmək mümkündür. Cavid qızı üzünü böyük cavidsevərə - Heydər Əlirza oğluna tutaraq yazırdı:

“Möhtərəm cənab Prezident, hörmətli Heydər Əlirza oğlu!

Hüseyn Cavidin 120 illiyi ərəfəsində təkcə Cavid yaradı-

cılığına deyil, bütövlükdə milli mədəniyyətimizin taleyinə həssas münasibətinizə görə Sizə bir daha minnətdarlığımızı bildirirəm.

Siyasi tarixin Hüseyn Cavidlə bağlı buraxdığı səhvlərin, bir insanın taleyi fonunda bütöv mədəniyyətimizə vurduğu zərbələrin kədərli nəticələrini aradan qaldırmaq missiyasını Tanrı Sizə həvalə etdi. Siz Hüseyn Cavidin ən ləyaqətli mənəvi övladı olaraq, Cavidin özündən sonrakı tərcümeyihalına əhəmiyyətli əlavələr etdiniz.

Hörmətli Heydər Əlirza oğlu, bütün bunları etiraf etmək xoşdur. Lakin görülən işlərin miqyası o qədər geniş, Cavidlə bağlı həyata keçirdiyiniz xeyirxah və tarixi tədbirlərin məzmunu elə dərindir ki, bütün bunları bir məktubda ifadə etmək, təbii ki, mümkün deyil və mənə elə gəlir ki, bu, gələcəkdə cavidşünaslığın ayrıca tədqiqat sahəsindən biri olacaqdır. Sizə bir daha öz dərin ehtiramımı bildirirəm. Tanrı yardımçınız olsun!

*Hörmətlə,
TURAN CAVID.”*

Bir cəhətə də diqqət yetirək ki, Turan xanım böyük vüqar duyğusu ilə, səmimi-qəlbdən Heydər Əliyevi “Cavidin ən ləyaqətli mənəvi övladı” adlandırır və bununla da

Ümummilli Liderə “Cavid” soyadının fəxri daşıyıcısı statusunu vermiş olur. Bu o deməkdir ki, Turan Cavid Heydər Əliyevi həm də özünə böyük qardaş, doğma simsar hesab etmiş və bu münasibətdə qətiyyənlə yanılmamışdır. Çünki Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən əfsanəvi simurq quşu kimi qanadlarını bu ailənin üzərinə gərmiş, hər vasitə ilə onu yersiz və ədalətsiz hücumlardan qorumuşdur. Bu ailənin yeganə canlı nümayəndəsi Turan Cavid də taleyin bu hədiyyəsini minnətdarlıqla qarşılayaraq bir an belə şükranlığından geri durmamışdır. Başqa cür də ola bilməzdi. Böyük humanist sənətkar, filosof-şair Hüseyn Cavidin genlərini daşıyan, onun müdrik tərbiyəsini görən Turan xanım öz vəlinemətinə qarşı heç vaxt naşükürlük etməzdi.

Turan xanım uzun və səmərəli ömrü boyu atasının əsərlərinin əlyazmasında olduğu kimi nəşr edilməsinə çalışmış və bu yolda bir çox əzab-əziyyətlər çəkmişdir. Ancaq heyif ki, Sovet dövründə bəzi dırnaqarası “azərbaycansevərlər” həmişə buna mane olmuşlar. Yalnız Ümummilli Lider Heydər Əliyevin iş qarışmasından sonra Turan

Cavidin uzun onillər boyu sərf etdiyi əmək öz bəhrəsini vermiş və Cavidin əsərləri “imlasına dokunmadan” nəşr edilmişdir. Aşağıdakı ön sözdən verdiyimiz bir parça həmin nəşrdə öz əksini tapmış Turan Cavid sevinci və Ulu Öndərə minnətdarlıq kimi də qəbul edilə bilər.

“CAVID - YAZDIĞI KİMİ

Qarşınızdakı kitab Hüseyn Cavidin növbəti olsa da müəllifinin yazdığı şəkildə, üslubu və leksikası, lüğət tərkibi qorunmaqla nəşr olunan ilk kitablardan biridir.

Bilirəm ki, kitabın müəllifi zamanı oxucu bir qədər çətinlik çəkəcək. Amma nə etməli? Əslində, böyük Cavid budur. Onun əsərlərinin lüğət tərkibini, dilini qorumaq, sadəcə Cavidin xatirinə deyil, ədəbiyyat və ədəbi dil tariximizin daha obyektiv öyrənilməsi naminə lazımdır. Cavid yazdığından və dilinin fədaisiydi. Onu təshih etmək və dilini sadələşdirmək cəhdləri Hüseyn Cavidin ümumtürk ədəbi dili naminə apardığı fədakar və yaradıcı mübarizəyə,

yumşaq desəm, hörmətsizlikdir.

Dahi türkoloq Mehmet Fuad Köprülünün diqqətini cəlb edən Cavid türkcəsi, Mustafa Haqqı Türkəqulun etiraf etdiyi kimi Bakıdan-İstanbula, Təbrizdən-Türkistana qədər böyük bir ərazidə anlaşılan bu dil, təkcə Cavid yaradıcılığının timsalında deyil, ümumilikdə XX yüzil türkologiyasından təzahür etmiş böyük hadisələrdən biri idi.

Bu kitabdakılar, bir daha təkrar edirəm, Cavidin öz yazdıqlarıdır, qələmindən necə çıxıbsa, elədir, özünün istədiyi kimidir. Çünki Hüseyin Cavid, əsərlərinin dilinə toxunmamağı dövrünün nəşirlərindən, redaktorlarından israrla tələb edirdi.

Kitaba onun bədii irsini təşkil edən, Cavid yaradıcılığı barədə mükəmməl təsəvvür yarada biləcək nümunələr, külliyyatının az qala yarısı: "Bahar şəbnəmləri", "Azər", "Ana", "Şeyx Sənan", "İblis", "Peyğəmbər", "Topal Teymur", "Seyavuş" əsərləri daxil edilib.

Cavid irsinə təkcə dil baxımından deyil, bir sıra mənarlarda müdaxilə edilmişdir. Təhriflərin miqyası təsəvvürə gəlməyəcək dərəcədə genişdir. Bu kitabda elmi-ədəbi ictimaiyyətə, oxucuya eləcə də cavidşünaslara məlum olmayan /şübhəsiz ki, Cavidin bir sənətkar və şəxsiyyət olaraq kimliyini dürüst ifadə edən/ və əvvəlki nəşrlərdə ya

qəsdən redaktə edilmiş, ya da sadəcə olaraq yaşadığımız siyasi sistemin naqis meyarlarına müvafiq gəlmədiyi üçün ixtisar edilmiş mətnlərə, parçalara rast gələcəksiniz. Çoxlu belə məqsədli redaktələrə Cavidin bütün əsərləri, o cümlədən "Azər" poeması məruz qalıb. Poemadakı "İnqilab xırsızı" hissəsi ilk dəfədir ki, bu kitabda nəşr olunur.

Əvvəlki nəşrlərlə müqayisələr aparılsa hər şey aydın olar. Bu isə artıq, tədqiqatçıların, yeni nəsil cavidşünasların vəzifəsidir..."

Onu da qeyd edək ki, Turan Cavidin cavidşünaslığa, Hüseyin Cavid irsinin nəşrinə göstərdiyi bu möhtəşəm xidmət, onun özünün dediyi kimi, hələ də tədqiqatçıların, yeni nəsil cavidşünasların yolunu gözləməkdədir. Ümidvarıq ki, Cavid aşıqı olan gənc araşdırıcılarımız onun, zamanın qəm naxışı vurduğu müdrik baxışlarını çox nigaran qoymayacaqlar...

İKİ QAYIDIŞ

“Dənizə dönmək istiyorum...”

Nazim Hikmət

Dünya praktikasında tarix boyu qayıdışların o qədər də uğurlu olmadığı konkret faktlar əsasında təsbit edilməkdədir. Yalnız Hüseyn Cavidin və Heydər Əliyevin qayıdışları bu uğursuzluq çərçivəsini vurub-dağıdan və gedişdən daha yüksək səviyyəsi ilə seçilən qayıdışlar kimi dünya ədəbiyyatında və siyasətində tanınmaqdadır. Ancaq bir məsələ var ki, bu qayıdışların ikisinin də müəllifi eyni bir şəxsiyyətdir – Heydər Əliyev. İstər Cavid, istərsə də özünü Azərbaycan xalqına,

Azərbaycan dövlətçiliyinə, Azərbaycan millətinə qaytaran məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevdir.

O da maraq doğurur ki, xarakterindən və məkanından asılı olmayaraq hər iki dahinin dənizdən – doğma Azərbaycandan ayrılığı onlarda bir nostalji duyğusu yaratmışdı və hər ikisi, böyük türk şairi Nazim Hikmətin sözləri ilə desək, “dənizə dönmək istiyorlardı”.

Hüseyn Cavidin ruhu, çox güman ki, qarlı Sibirdə ona əmanət verilmiş bədəni buzlu torpağa tapşırandan sonra dənizə - Azərbaycana dönmüşdü; ancaq 59 illik dostunu – bədənini də unuda bilməzdi. Bu mənada Heydər Əliyevin Hüseyn Cavid ruhunun sakitləşməsinə, Sibirə Azərbaycan arasında sərgərdan qalmamasına göstərdiyi xidmət misilsizdir. Didərgin şairin didərgin ruhu nəhayət rahatlığa qovuşa bilərdi və bu, təkcə Hüseyn Cavidin rahatlığı deyildi, həm də onun milyonlarla oxucusunun, pərəstişkarının rahatlığı idi. Axı, sənətkarın ölümsüzlüyünü də elə oxucu nəsillərinin bir-birini əvəz etməsi mümkün edir. Əgər sənətkarın yaradıcılığına müntəzəm olaraq qiymət verən, onun müdrik fikirlərindən bəhrələnən, bu fikirlər əsasında tərbiyə olunan oxucu kontingenti, auditoriyası yoxdursa, demək, o sənətkar ömrü boyu doğma vətəndə yaşayıb, öləndən sonra elə həmin doğma vətəndə dəfn

olunsa belə, yenə də qürbətdəki kimi sayılır.

Bu mənada, görkəmli şair Əliağa Vahidin sözləri ilə desək, “Cavid həmişə xəlqimizin xatirində” olub, onun hətta qadağan olduğu illərdə belə, minlərlə pərəstişkarı böyük şairin əsərlərini gizləncə oxuyub feyziyab olublar. Bu mənada cavidin “Xəyyam” pyesindəki məşhur şeirini bir növ simvolik-mistik saymaq olar: sanki böyük şair nə vaxtsa gedib, nə vaxtsa qayıdacağını, dönəcəyini əvvəlcədən duymuş və bunu öz əsərində bədii cəhətdən əks etdirmişdi:

*Gəldin də, niçin pənbə bulutlar gibi akdın?
Bilməm, niyə getdin, niyə döndün, niyə baktın?
Şimşək gibi çaktın da nədən ruhumu yaktın?
Bilməm, niyə getdin, niyə döndün, niyə baktın?*

Gedər-gəlməzə gedərkən, şübhəsiz ki, Cavid dönüb doğma vətənin çöllərinə yük vaqonunu dar pəncərəsindən baxmışdı. Niyə baxmışdı? Ona görə ki, bir gün ədalətin zəfər çalacağına, zülmətin öz yerini nura verəcəyinə, bədənini olmasa da, ruhunun vətənə qayıdacağına inanırdı. Çünki öz xalqını tanıyırdı Cavid, öz xalqının potensial imkanlarına, bütün bu işlərin belə qalmayacağına inanırdı.

Yoxsa, onun ömrünün otuz ilini sərf edərək yaratdığı insan obrazları, vəsf etdiyi türklük bir heç olardı. Cavid buna inanmırdı və inanmamağa da tam əsası var idi. Çünki tarixi bilirdi, fəlsəfəni bilirdi, dünya ədəbiyyatından, mədəniyyətindən xəbərdar idi. Bütün bunların əsasında düzgün proqnozlar vermək mümkün idi və böyük sənətkar-filosof-tarixçi bu proqnozları verirdi.

*Türk ordusu daim basaraq ölkələr almış,
Ən sonda siyasətdə basılmış da bunalmış.
İdrakı sönük başçıların qəfləti ancaq
Etmiş, edəcək milləti həp əldə oyuncaq.
Turana qılıcdan daha kəskin ulu qüvvət
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət!*

“İdrakı sönük başçıların” dövrünü qurtarmışdı 1969-cu ildə. “Milləti oyuncaq” olmaqdan xilas edən bir başçı gəlmişdi və Hüseyn Cavidin də 50 il öncə gördüyü qayıdışın gerçəkləşməsinə lap az qalmışdı.

Hüseyn Cavidin rəsmi qayıdışı əslində Xruşşov mülayimləşməsindən sonrakı bəraəti ilə baş tutmuşdusa da, bu, formal bir qayıdış idi. Böyük sənətkarın həqiqi qayıtması üçün onu sevən, qiymətləndirən, qədərbilən bir dövlət baş-

çısına, xalq rəhbərinə kəskin ehtiyac var idi. Bu olmasaydı, Cavidin qayıdışı da, istər şəxsiyyət baxımından, istərsə də sənət acısından yarımçıq bir qayıdış olacaqdı və Cavid kimi sənətkar nə buna layiq idi, nə də onun müqəddəs ruhu belə alayarımcıq qayıdıyla barışa bilərdi. Və bu yerdə, şübhəsiz ki, Tanrı özü, tale özü işə qarışaraq, Cavidin kamil şəkildə qayıdışı üçün Heydər Əliyev dühasını Azərbaycana bəxş etdi. Əlbəttə, xalqımıza olunan bu ilahi hədiyyədən məqsəd təkcə Hüseyn Cavidin Vətənə qaytarılması deyildi; çoxsaylı ülvü məqsədlərdən biri də məhz bu idi. Sadəcə, onu nəzərə çatdırmaq istərdik ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsilə, əslində Azərbaycanın bir etnik-coğrafi vahid olaraq özünəqayıdışının möhkəm özülü qoyulmuş oldu. 1969-cu ildən başlayaraq, Azərbaycanın özünəqayıdışı, başqa sözlə, milli müstəqillik yolunda apardığı mübarizələr dönməz xarakter aldı. Bu dövrü hər cəhətdən bir intibah hadisəsi kimi xarakterizə etmək mümkündür. Elə özünəqayıdış, öz mənəvi-siyasi köklərindən bəhrələnmə, onların ənənələrinin dirçəldilməsi də elmi ədəbiyyatda intibahın mühüm əlamətlərindən biri sayılır.

Azərbaycanın Ümummilli Lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyev kimi şeirə-sənətə, sənətkar şəxsiyyətinə hamilik edən dövlət başçıları tarixdə bəlkə də az tapılar. Azər-

baycan xalqına rəhbərliyi boyu Heydər Əliyev klassik şair və yazıçıların yaradıcılığına böyük önəm verərək daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Heydər Əliyevin sevə-sevə qayğı göstərdiyi klassik Azərbaycan sənətkarları içərisində dahi şair və dramaturqumuz Hüseyn Cavidin özünə məxsus müstəsna yeri vardır. Cavid irsinə və şəxsiyyətinə münasibətdə Heydər Əliyevin daha ülvü, fərqli duyğular bəslədiyini əminliklə söyləyə bilərik. Bu sevgini yüksək qiymətləndirən Cavid ocağının son qoru-közü Turan Cavid yazırdı: “Repressiya qurbanlarından yalnız birinin cənazəsi gətirildi. Şübhəsiz ki, bu işdə yeganə bir şəxsin yüksək, müstəsna xidmətini və böyük ürək sahibi olmasını qeyd etmək lazımdır. Vəzifə borcu hələ hər şey demək deyil. Vədlər çox olurdu. Sonralar, bu vədlər Cavidlə bağlı yüksək bir tədbirə çevrilə bilmirdi. Bu gün qarşısında durduğumuz bu türbə, vaxtilə ayrı-ayrı məzarlarda, ayrı-ayrı şəhərlərdə uyuyan şəxslərin bir yerdə, bir qütb altında qovuşmaları – mənim zənnimcə qeyri-adi hadisədir. Cavidə bundan böyük məhəbbət, bundan böyük ehtiram, sevgi ola bilməz.”

Turan xanım haqlı idi – məhz sinəsində gəzdirdiyi böyük sevginin sayəsində Heydər Əliyev Cavid yaradıcılığına və şəxsiyyətinə bu qədər böyük ehtiram nümayiş

etdirmişdi. Bəlkə bu böyük sevginin nəticəsi idi ki, erməniperəst Qorbaçovun məkrli siyasəti nəticəsində böyük siyasətdən və dövlət idarəçiliyindən xaincəsinə uzaqlaşdırılan, qol-qanadının sındırıldığı güman edilən Ümummilli Lider əfsanəvi feniks kimi Kreml alovlarından sıyrılararaq öz yurduna-yuvasına uçdu və mütərəqqi bəşəriyyətə, səmimi insanlığa hələ çox fayda verə biləcəyini, xain düşmənlərin sevincinin vaxtından əvvəl olduğunu sübuta yetirdi, nağıl qəhrəmanları kimi öz xalqına başçılıq etdi, öz dövlətini dünya dövlətləri sırasına çıxartdı və hazırda onun qurduğu təməl üzərində bu iş gündən-günə qüvvətlənir, dövlətimizin mövqeyi, nağıllarda olduğu kimi, ilbəl deyil, saatbasaat güclənir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıdışı, əslində bütün ictimai-iqtisadi həyatımızın, eləcə də mənəvi-əxlaqi sərvətimiz olan ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin bir renesans, durğunluqdan və dekadansdan silkinib ayılma dövrünə daxil olması demək idi. Bu mənada, Heydər Əliyevin qayıdışı həm də Hüseyn Cavidin üçüncü dəfə qayıdışı demək idi. Bu kontekstdə bir qədər müqayisə aparacaq olsaq, Hüseyn Cavidin “Azər” poemasında baş qəhrəmana verdiyi xarakteristikani bir azərbaycanlı övladı kimi Heydər Əliyevə də aid etmək mümkündür və lazımdır:

*Bən yetişdim atəşlə su
Öpüşdüüyü bir ölkədən.
İzliyorkən sevgi yolu
Acı duydum hər kölgədən.*

*Bir yoqsulum, hər diləyim
Diz çökdürür zənginləri.
Bir arifim, bilmədiyim
Aşar durur ənginləri.*

*Bən mülayim bir dənizim,
Atəşlidir dalğalarım.
Sülhə qoşan bir acizim,
Əskik olmaz qavğalarım.*

*Bir avçıyım, eşq umarım
Hər ahunun gözlərindən.
Dərd əhliyim, rəmz anlarım
Hər şairin sözlərindən.*

*Bir aşiqim, feyz alırlar
Bəndən irfan çobanları.
Bir çobanım, qaval çalar,
İnlətim vicdanları.*

*Bən əbədi hürriyyətin
Sevda bir cəlvəsiyim.
Anlaşılmaz bir xilqətin
Parlar, sönər şöləsiyim.*

Zənnimcə, əlavə şərhə və detalların müqayisəsinə heç bir ehtiyac duyulmur. Əlbəttə, Heydər Əliyevin doğulduğu və ilk uşaqlıq çağlarını keçirdiyi illərdə qələmə alınmış bu misralarda Ulu Öndərin şəxsiyyəti və fəaliyyəti ilə üst-üstə düşən cizgilərin olmasında heç bir mistika axtarmaq lazım deyil; bu, sadəcə olaraq, milli mentalitetin sabitliyindən, milli psixologiyanın bütövlüyündən, xalqa xidmət etməyi həyatının başlıca mənası və məramı sayan qəhrəman oğulların xarakter bütövlüyündən qaynaqlanan bir uyğunluq, bənzərlikdir.

Bir də, “Peyğəmbər” dramında Peyğəmbərin Mədinədən Məkkəyə qayıdışını xatırlayaq və əsərdə onun son monoloqunu yada salaq. Ulu Öndər də, Peyğəmbər kimi, ikinci dəfə qayıdışına müharibə şəraitində olan ölkə üçün ilk növbədə atəşkəs problemini həll edərək, ordu quruculuğuna və maarifə böyük önəm verdi. Məhz bu söyləri nəticəsində ölkəni dağılmaqdan xilas etdi. Cavidin dramın-

da da Peyğəmbər çıxış yolunu qılınc və kitabda, yəni, ordu və maarifdə görür:

*Biri əzməkdə bulur zevqü səfa,
Biri həp duydu əzilməkdə şəfa.
Bəncə, əzmək də, əzilmək də xəta,
Haqqı sev, haqsızı dəf et! Zira
Yaqışır haqqa məhəbbət, hörmət,
Kinli cəllada ədavət, nifrət.
Şu qılıc, bir də şu mənalı kitab
İştə kafi sizə... Yoq başqa xitab.
Açar ancaq şu kitab el gözünü,
Siləcəkdir şu qılıc zülm izini.
Haq, vətən, zevqi-səadət, cənnət
Həp qılıc kölgəsi altında, əvət.*

Ancaq, təbii ki, maarifsiz, bilgisiz bir cəmiyyətdə qılınc zülm alətinə çevrilə bilər və çevrilməlidir. Ona görə də Peyğəmbər sözünün məntiqi davamını belə gətirərək, öz həmvətənlərinə üz tutub deyir:

*O da bilgiylə fəqət qiymət alır,
Bilgisiz bir qılıc er-gec qırılır.*

*Kəsbi-irfan için erkək və qadın
Çalışın, qəbrə qədər həp çalışın!
Gərçi xilqətdə bəşər birsə, yenə
Eş deyil bilməyən əsla bilənə.
Kişi irfan işığından parlar,
Şübhəsiz, bildədə Allah gücü var.
Əvət, arif düşünür, haqqı bulur,
Aqibət kəndisi bir tanrı olur.*

Böyük Cavid bu vətənpərvər misraları 1926-cı ildə qələmə alıb. Ondan tam 70 il sonra-1996-cı ildə, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley gecəsindəki nitqində Ümummilli Lider Heydər Əliyev dərin məzmunlu sözlərini Azərbaycan xaqının rifahı, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı üzərinə gətirərək deyirdi:

“Şübhə yoxdur ki, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubiley mərasimləri xalqımızın mənəvi həyatını daha da zənginləşdirir, xalqımıza daha böyük ruh verir, xalqımızı vətənpərvərlik, vətənə sədaqət, torpağa sədaqət ruhunda tərbiyələndirir, və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün, işğal olunmuş torpaqları azad etmək üçün, Azərbaycan Respublikasını yüksəklərə qaldır-

maq üçün bizim hamımızı səfərbər edir.”

Fikir verin, bütün dünyada məhəbbət və gözəllik şairi kimi tanınmış Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığının bugünkü mənə və mahiyyətini, Füzuli irsinin Azərbaycan üçün əhəmiyyət və ölməzliyini Heydər Əliyev necə ustalıqla ifadə etməyə nail olmuşdur. Eyni natiqliyi biz Hüseyn Cavidin Peyğəmbərində də görürük. Deməli, bu da Heydər Əliyevi və Hüseyn Cavid Peyğəmbərini yaxınlaşdıran, doğmalaşdıran cəhətlər kimi nəzərdən keçirilə bilər. Yubiley nitqindəki sözünə davam edən Ulu Öndər fikrinin məcrasını daha yüksək səviyyəyə qaldıraraq deyirdi:

“Mən əminəm ki, bu yubiley şənlikləri, bu böyük bayram xalqımızı daha da birləşdirəcək, daha da yekdil edəcəkdir. Məhəmməd Füzuli insanları dostluğa, mehribanlığa dəvət edibdir. Eşqi, məhəbbəti, sevgini vəsf edərkən, insanlarda saf mənəviyyəti, ulvi duyğuları vəsf edərkən Məhəmməd Füzuli insanları birliyə, həmrəyliyə, dostluğa, mehribanlığa çağırıbdır. Bu gün Məhəmməd Füzulinin bu fikirləri bizim üçün hər şeydən vacibdir.”

Ümummilli Liderin sonrakı fikirləri Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının nəyə görə bu gün vacib olduğunu, başqa sözlə, klassikin müasirliyini özünəməxsus sadə sözlərin köməyi ilə dahiyənə bir surətdə, peyğəmbərcəsinə öz qar-

şısındakına çatdırmağa nail olur: “Biz ölkəmizi bu ağır mərhələdən keçirmək üçün, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etmək üçün, ölkəmizdə demokratik prosesləri inkişaf etdirmək üçün, ölkəmizin dünya birliyində özünə layiq yer tutması üçün, onu daha irəliyə aparmaq üçün daxilimizdə olan birliyi, həmrəyliyi möhkəmlətməliyik.”

Birliyin, həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi yolları arasında ən mühümlərindən biri kimi, Ümummilli Lider milli mənəvi dəyərlərin xalqın müxtəlif təbəqələri tərəfindən üzvi şəkildə mənimsənilməsində görürdü və bu fikrini hər yerdə təbliğ edərək, onun bəhrələrindən də məmnuniyyət duyğusu ilə danışırdı. Elə yubliey nitqində olduğu kimi:

“Mən məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, son illər (1993-1996-cı illər nəzərdə tutulur – G.B.) Azərbaycan dövlətinin qüdrətinin möhkəmlənməsi illəri olmuşdur. Son illər Azərbaycanın daxilində ictimai-siyasi vəziyyətin sabitləşməsi illəri olmuşdur. Son illər insanların bir-birinə münasibətlərinin daha da mehribanlaşması, daha da inkişaf etməsi illəri olmuşdur. Biz bunları öz nailiyyətlərimiz kimi qiymətləndiririk. Amma eyni zamanda, Respublikanın gələcəyi üçün bunları ilk addımlarımız hesab edirik və ümidvaram ki, Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı, onun nəsi-

hətləri, onun bizə bəxş etdiyi töhfələr və irs bizə bu yolda uğurla getməyə kömək edəcəkdir...”

Ulu Öndərin böyük ümidləri boşa çıxmadı. Bu ümidlərin ifadə edildiyi gündən keçən on yeddi il ərzində Azərbaycan Respublikası onun özünün müəyyən etdiyi doğru yolla uğurla addımlamağa imkan verdi, ölkəmizi dünya birliyində layiq olduğu yüksək mövqelərə çıxardı. Əgər keçən əsrin səksənci illərində Heydər Əliyevin Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosuna üzv seçilməyi münasibətilə yazılmış bir beyti iqtibas etsək, aşağıdakı sözləri qürurla səsləndirə bilərik: “Biz elə yüksəldik, elə yüksəldik; Təhlükəsizlik Şurasından gəldi səsimiz!”

Bütün bunlar isə, Heydər Əliyevin qurşadığı Peyğəmbər qılıcı və kitabının-müdafinə və iqtisadi qüdrətimizin, mənəvi-intellektual yüksəlişimizin sayəsində, onun ardıcılları və davamçılarının vətəndaş qeyrəti nəticəsində baş vermişdir. Dahiyanə şəkildə seçilmiş bu doğru yolun bundan sonra da yüksələn xətlə davam edəcəyinə, Heydər Əliyevin atdığı ilk addımların səsinin get-gedə güclənəcəyinə, düşmən qulağını kar edəcəyinə heç bir şübhə yoxdur.

Və ona da heç bir şübhə yoxdur ki, bu yolun daha inamla qət edilməsində, bu yoldakı sıralarımızın sıxlığında bizim klassik şair və yazıçılarımız, böyük fikir adamları

rımız, bədii-intellektual sərvətimizin daşıyıcıları hər zaman yardımçımız və yol göstərənimiz olacaqdır. Başqa görkəmli klassiklərimizlə yanaşı böyük Hüseyn Cavidin də yaradıcı bir şəxsiyyət kimi bu sırada önəmli yer tutacağına heç bir şübhə yoxdur.

İqtisadi və siyasi qüdrəti get-gedə artan Azərbaycanın öz klassiklərinin ölməz əsərlərini müxtəlif dillərə tərcümə edərək dünya miqyasına çıxaracağına və onların yüksək humanist dəyərlərindən təkə xalqımızın deyil, bütün mü-tərəqqi bəşəriyyətin də mədəni-mənəvi yöndən faydalana-cağına da heç bir şübhə olmasın gərək.

SÖZARDI

Minillik zəngin humanist ənənələrə malik olan, dünya ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi şöhrət tapmış Azərbaycan ədəbiyyatının XX əsrdə yetişdirdiyi ən görkəmli nümayəndələrindən biri-romantik şair və dramaturq, filosof Hüseyn Cavid onilliklər boyu Heydər Əliyevin yüksək qiymətləndirdiyi, yaradıcılığına böyük ehtiram və diqqətlə yanaşdığı, daim təbliğ və təşviq etdiyi sənətkarlardan biridir. Cavid yaradıcılığı ilə hələ Naxçıvanda orta məktəbdə oxuyarkən tanış olmuş Heydər Əliyev 1981-ci ildə keçmiş Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi olarkən Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illiyinin geniş miqyasda keçirilməsi barəsində qərar qəbul edilməsinə nail olmuşdu. Heç şübhə yoxdur ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra başqa nümayəndələri barəsində

çıxarılan qərarlar kimi bu yüksək dövlət sənədinin də əsas müəllifi və ilhamvericisi o zaman respublikaya rəhbərlik edən, ədəbiyyatımızın, tariximizin gözəl bilicisi və qayğıkeşi Heydər Əliyev idi.

Ədəbiyyatdan tamamilə uzaq bir sahədə çalışan Heydər Əliyev respublika rəhbərliyinə gəldiyi ilk günlərdən özünü mədəniyyət və mənəviyyət sahəsinin mahir bilicisi kimi göstərdi. Onun keçmiş Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi on dörd il ərzində ölkəmiz yalnız iqtisadi cəhətdən çiçəklənmədi, həm də əvvəlki onilliklərdə qət edə bilmədiyi sürətli və çoxcəhətli mədəni inkişaf yolu keçdi. Əslində həmin dövrdə Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin artırılması da nəticə etibarilə onun təhsilinin, səhiyyəsinin, mədəniyyətinin inkişafına geniş stimül yaradırdı. Keçmiş SSRİ-nin banisi və baş ideoloqu Leninin saymazyana bir tərzdə "partiya işinin təkerciyi və vintciyi" elan etdiyi ədəbiyyat Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Bu illərdə ədəbiyyata dövlət qayğısı yeni vüsət aldı, nəşriyyatlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi, qəzet və jurnalların tirajının artması, teatr və kinonun inkişafı, Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği sahəsində görülən işlər nəticə etibarilə milli mədəniyyətimizin nəinki keçmiş Ümumittifaq səviyyəsin-

də, həm də beynəlxalq miqyasda tərcümə edilməsinə, tanınmasına və sevilməsinə yol açdı.

Bu dövrdə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nəşri sahəsində xüsusilə böyük işlər görüldü. Yuxarıda artıq qeyd etdiyimiz kimi, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov və b. klassik müəlliflərin əsərləri yeni çoxcildliklər şəklində çap olundu. Bu şair və yazıçıların əsərlərinin rusçaya və xarici dillərə tərcüməsinə diqqət artırıldı. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və fəal müdaxiləsi ilə Moskvada, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında Nizami Gəncəvinin əsərlərinin nəfis beşcildliyi buraxıldı. Klassiklərimizin ədəbi irsinin rus dilinə və keçmiş SSRİ xalqlarının, habelə xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcüməsi, Azərbaycanda keçirilən dil və ədəbiyyat günləri və keçmiş sovet respublikalarında keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti dekadaları yüz minlərlə adamın xalqımızın qədim mədəniyyəti, təkərsiz söz sənəti inciləri ilə tanış olmasına imkan yaratdı. Keçən əsrin 70-ci illərinin ortalarında Moskvada "Progres" nəşriyyatında ingilis və fransız dillərində çap olunan Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyalarının böyük bir qismi

söz sənətimizin klassik mərhələsini özündə ehtiva edirdi. Nəhayət, bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının xaricdəki dostları ölkəmizə daha tez-tez gəlir və xalqımız, mədəniyyətimiz haqqında həqiqətlərin yayılmasına yardım göstərirdilər. Şübhəsiz ki, bütün bunlar ilk növbədə respublikanın birinci şəxsinin humanitar sahəyə, ədəbiyyat və mədəniyyətə diqqətinin nəticəsi idi.

Artıq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, 80-ci illərin ikinci yarısında biz tamamilə əks proseslərin getdiyinin şahidi olduq. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdəki ədəbi yüksəliş, mədəni inkişaf tədricən öz yerini tənəzzül və geriləməyə verdi. Ədəbiyyatımızın klassik və müasir nümayəndələrinin yubileylərinin keçirilməsi, yaradıcılıqlarının öyrənilməsi, əsərlərinin nəşri başlı-başına buraxıldı, mənəvi tərbiyə sahəsindəki uzaq hədəfli və düşünülmüş siyasət öz yerini hərcmərcliyə və tələsik hazırlanmış spontan tədbirlərə verdi. Özlərinin iddia etdikləri kimi, xalqın içindən çıxan, demokratik düşüncənin daşıyıcıları sayılan, ən başlıcası isə, liderlərinin əksəriyyəti humanitar sahənin mütəxəssisləri olan birillik Azərbaycan Xalq Cəbhəsi nümayəndələrinin hakimiyyəti dövründə də Heydər Əliyevin yaratdığı ənənələri dirçəltmək və davam etdirmək sahəsində elə bir mühüm addım atılmadı. Əksinə,

bu dövrdə bir tərəfdən bəzi görkəmli ziyalılara əsassız hücumlar başlandı, o biri tərəfdən isə ədəbiyyata heç bir dəxli olmayan neobolşevik əhvali-ruhiyyəli təzə peyda olmuş azsavadlı və cahil "ideoloqlar" Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı ədəbi-mədəni irsini, onun görkəmli şəxsiyyətlərini öz "partiya" mövqelərindən təftişə girişdilər.

Tarix qəribə bir şəkildə təkrar olunmağa başladı – bir fərqlə ki, proletkultçuların yerini “cəbhəkultçular” tutdular. Kütlənin qabarmasından üzə çıxan çör-çöp və tullantı müvəqqəti də olsa, özünü rəhbər xəyal edərək, kütlənin neçə onillərdən bəri yığılıb qalmış kin-küdurətini püskürməyə başladı. Təbiətdə bunu vulkanların kortəbii püskürməsi ilə müqayisə etmək olar. Eynilə kütlə də vulkan kimi kortəbii və dağıdıcı bir qüvvədir və əgər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməyi bir qədər də geciksəydi, bəlkə də bu dağıdıcı proseslərin qarşısını almaq mümkün olmayacaqdı. Hər halda, Ümummilli Liderin vaxtında dönüşü də Azərbaycanın bir şansı sayılmalıdır.

Ulu Öndər vaxtında dönüşü ilə tək-cə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etmədi, həm də mənəvi-mədəni deqradasiyanın qarşısını aldı, milli-mədəni simamızı, klassiklərimizi, mədəni dəyərlərimizi özümüzə qaytardı ki, bun-

lardan biri də, heç şübhəsiz, Hüseyn Cavid irsi idi.

Bəla və dəhşət burulğanının tam kənarında dayanan Azərbaycana xilas qurşağını atan, onu bu girdabın cəngindən qurtaran məhz Heydər Əliyev oldu. Heydər Əliyev ikinci dəfə qayıdarkən Azərbaycanın düşdüyü durumu Hüseyn Cavidin keçən əsrin 20-ci illərində qələmə aldığı “Peyğəmbər” dramındaki Peyğəmbər obrazının ilk monoloqlarından birində təsvir etdiyi vəziyyətlə müqayisə etmək mümkündür:

*Öylə bir əsr içindəyim ki, cihan
Zülmü vəhşətlə qavrulub yanıyor.
Yüz çevirmiş də tanrıdan insan,
Küfrü haq, cəhli mərifət sanıyor.*

*Dinləməz kimsə qəlbi, vicdanı,
Məhv edən haqlı, məhv olan haqsız...
Başcıdır xalqa bir yığın canı,
Hər münafiq, şəərəfsiz, əxlaqsız.*

*Gülüyor nurə daima zülmət,
Gülüyor fəzlə qarşı fisqü fücür.
Ah, ədalət, hüquq və hürriyyət
Ayaq altında çignənib duruyor.*

Elə keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində də “küfrü haq, cəhli mərifət sanan”, zülmətdə dayanıb, nura qəhqəhə çəkməklə öyünən, haqqı və ədaləti ayaqlar altına salan bir qrup yarımşavadlı dövlət başçıları haq və mərifət məbədi olan, Heydər Əliyevin “Azərbaycanın milli sərvəti” adlandırdığı Elmlər Akademiyasını bağlamaq istəmirdimi? Və bu sərvəti xilas edən Azərbaycanın o zamankı Peyğəmbəri Heydər Əliyev olmadımı? Azərbaycanın düşdüyü ekstremal vəziyyətdə Heydər Əliyev susa bilməzdi və Hüseyn Cavid əsərindəki Mələk də durumun ciddi olduğu bir zamanda Peyğəmbərin susmasını tarixi bir ziyan, tarixin ədalətli gedişinin pozulması adlandırırdı:

*Əvət, gözlər kordur, qulaqlar sağır,
Vicdanlar qabadır, tənələr ağır.
Fəqət sağır qulaqları açmalı,
Dikənli yollara güllər saçmalı...
...Ey böyük yalavac, inan ki, sussan,
Bəsbəlli tarix görür böyük ziyan.*

Deməli, Hüseyn Cavidin Peyğəmbəri tarixi yenidən yaratmaq, onun görəcəyi ziyanı aradan qaldırmaq missiyasını öz üzərinə götürmüşdür. Eyni missiyanı 1993-cü ildə Heydər Əliyevin də Azərbaycan üçün öz çiyinlərinə götür-

düyünü və şərəflə daşdığıını görməmək olmaz. Əsərdəki Mələk obrazı da müqayisə üçün maraqlı material verir. Belə ki, Mələk – Peyğəmbərin vicdanının maarifçi səsidir. Simvolik olaraq Mələyin Peyğəmbərə diktə etdiyi missiya əslində onun özünün daxili səsinin diktə etdikləridir. Ölkəsini və xalqını xilas etməyə qalxışmış Heydər Əliyevin də belə bir Mələyi – saf vicdanı və vətənpərvərlik qeyrəti var idi, bunlardan güc alaraq bərabər olmayan döyüşə atılarda hətta dünyada hər şeydən əziz olan həyatını da verməyə hazır idi. Məslək uğrunda, ideya uğrunda, ulvi amallar uğrunda döyüşə atılanlar üçün cismani həyat o qədər də böyük önəm daşımır. Bu da maraqlı doğurur ki, öz həyatlarına o qədər də əhəmiyyət verməyən bu cür dahi şəxslər başqalarının həyatı üstündə əsir, hər bir insanı tanrının bəxş etdiyi ən gözəl nemət olan həyatdan doya-doya bəhrələnmək hüququnu təmin etmək üçün əllərindən gələni edirlər. Yenə də “Peyğəmbər”ə müraciət edərək, Baş rəisin dilindən verilmiş və bütün azərbaycanlıların əzbər bildiyi məşhur beyti xatırlayaq:

*Kəssə hər kim dökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer yüzini.*

Heydər Əliyev də hakimiyyətə gəlişi ilə neçə ildən bəri

davam edən və hər gün qan izi ilə ürəkləri dağlayan müharibədə sülh əldə etməyə nail oldu, qan izini kəsərək, şəhid analarının göz yaşlarını qurutdu, bu baxımdan da Cavid qəhrəmanına bənzərlik əldə etdi.

Əslində “Nəticə” kimi nəzərdə tutduğumuz bu “Sözar-dı”nda söz sözü çəkdi və bir də ayılıb gördük ki, Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid bağlarının yeni bir dəstini araşdırmaqdayıq. Yanlış da bir naxışdır, deyiblər və bu yanlışımız üçün qətiyyətlə təəssüflənmirik. İki dahinin yaradıcılığında (yeri gəlmişkən, Heydər Əliyevin çoxcəhətli yaradıcılığına da xüsusi bir tədqiqat əsri həsr etmək günümüzün aktual problemlərindən biridir!) bu qədər kəşifən nöqtələrin olması, əlbəttə ki, təkcə tipoloji bənzərliklə izah edilə bilməz. Buradakı bənzərlik daha çox genetik, millipsixoloji, eyni torpaqdan doğulmuş, eyni minerallardan təşkil olunmuş, eyni hava ilə nəfəs almış iki insanın təbii və zəruri bənzərliyidir. Sağlıq olsa, bu yarım-fəsildə tezis kimi qeyd etdiyimiz, ötəri toxduğumuz bir çox maraqlı mətləblərə yenidən qayıtmaq və bu problemə ayrıca bir elmi-tədqiqat işi həsr etmək niyyətimizi də gizlətmək istəməzdik.

Nəticə olaraq isə yalnız onu qeyd etməklə kifayətlənirik ki, bəlkə də dünyada Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid

QEYDLƏR ÜÇÜN

mövzusu kimi, hökmdar və şair mövzusunun analoqu yoxdur, çünki adamın çətin ağı kəsir ki, hər hansı ölkənin başçısı öz klassikinə bu qədər dərin və möhkəm bağlarla bağlı olsun...

Şübhəsiz ki, bu mövzuya gələcəkdə də sanballı monoqrafiya və kitablar həsr ediləcəkdir. Biz isə ilk addımı atdığımız üçün hər iki dahinin ruhu qarşısında duyduğumuz qüruru gizlətmək fikrində deyilik.